

landbouw, natuur en
voedselkwaliteit

Van Goed Onderzoek naar Beter Beleid

WAGENINGEN **UR**
For quality of life

Inhoud

Voorwoord	4
Helpdesk biedt kans om kennis snel en strategisch in te zetten	6
Vitaal Landelijk Gebied ontsluit kennis naar Groen Onderwijs	8
 Bodem in beweging	10
Interview met Maartje Nelemans, ministerie van VROM	12
Prioritaire gebieden voor verlies van organische stof	14
Gebieden met handicaps	16
Duurzaam bodemgebruik in natuurgebieden	18
Natuurontwikkeling op landbouwgronden: afgraven of uitmijnen?	20
Gezond bodemleven voor een gezonde landbouw	22
Meer wormen, betere bodem	24
Normstelling onderbouwd	26
Nieuwe verontreinigingen in de bodem, nieuwe risico's?	28
 Waterproblemen structureel aanpakken	30
Interview met Kees van Vliet, Hoogheemraadschap de Stichtse Rijnlanden	32
Zuiveringsmoerassen goed alternatief voor mestvrije zones	34
Kosten en baten van maatregelen voor het Nationaal Bestuursakkoord Water	36
Kaderrichtlijn Water en de sportvisserij	38
Waterberging en natuur: te combineren bij voedselrijke beken?	40
Waterberging in bos	42
Natura 2000: instandhoudingsdoelen bij dynamisch rivierbeheer	44
Waarheen met het veen?	46
Kansen voor een zilte aquacultuur in Nederland	48
 Het klimaat is hot	50
Interview met Harry Vreuls, SenterNovem	52
Kan onze natuur tegen opwarming?	54
Klimaatverandering is een ontwikkelingsvraagstuk	56
Emissies broeikasgassen: het ene perceel is het andere niet...	58
 De mens en zijn groene omgeving	60
Interview met Guido ten Hengel, La Place (V&D)	62
Tussen Stad en Land	64
Omgevingskwaliteit stimulerende recreatie	66
Ketenversterking verbrede landbouw	68

Kennis delen en sociaal leren	70
Verbrede landbouw: feiten en fabels	72
Bestuursconferentie Groen en de Stad	74
Nieuwe Coalities buigen zich over groen en de stad	76
Leren van groen in buitenlandse steden	78
Groen en Luchtkwaliteit, Floriade 2012	80

 Landschap raakt boeren, burgers en beleid	82
Interview met Koos Straver, ministerie van LNV	84
Grootschalige landbouw in een kleinschalig landschap	86
Boeren voor Natuur in de polder van Biesland in bedrijf	88
Natuurcompensatie over de grens	90
Energie uit landschapsbiomassa: wat doet dat met het landschap?	92
Paardenhouderij en landschap, hoe pakken gemeenten het op	94
Europese leisure landschappen	96
Anticiperend landschapsbeleid	98
Wie wil voor het landschap betalen?	100
Genieten van en zorgen voor landschap	102
Hotspots: waar gebeurt het?	104

 ILG-thema van start: Gebiedsprocessen	106
Interview met Peter van Tilburg, ministerie van LNV	108
Van varkenspest tot integrale gebiedsontwikkeling	110
Naar een gebiedsorganisatie voor Utrecht Midden	112

 Plattelandontwikkeling	114
Interview met Agneta Andersson, Raad voor het Landelijk Gebied	116
Eururalis: een scenariostudie over de toekomst van het Europese platteland	118
Evaluatie van het beleid voor probleemgebieden in Nederland	120
De CAP op het web	122

Geo-informatie	124
Digitale Wichelroede®	126
People in Motion	128
Kansen voor satellietnavigatie in de landbouw	130
Simlandscape-ontwerptafel	132

Samenstelling Cluster Vitaal Landelijk Gebied 2008	136
Colofon	139

Voorwoord

Wat is het effect van de onderzoeksresultaten voor het beleid? Hoe komen we tot goede kennisvragen? Hoe kunnen we het beste verbinding maken tussen het wetenschappelijk onderzoek, beleid en de praktijk? Deze veelgestelde vragen zetten kennisdoorstroming en kennisbenutting hoog op de agenda.

In dit tweede jaarboek van het cluster Vitaal landelijk Gebied (VLG) over het jaar 2007, besteden we extra aandacht aan dit onderwerp. Goed onderzoek krijgt pas maatschappelijke en beleidsmatige impact als de doorwerking van deze kennis resulteert in een goede kennisbenutting. Hoe we vorm en inhoud geven aan deze kennisdoorstroming kunt u lezen bij de afzonderlijke projecten.

De Helpdesk van het cluster VLG is een bijzondere vorm van het faciliteren van kennisdoorstroming. Deze helpdesk biedt medewerkers van LNV de gelegenheid om te allen tijde online onderzoeksvragen in te dienen. Deze vragen zijn veelal gericht om op korte termijn, bestaande kennis te assembleren tot kennis op maat. Hierdoor kan LNV deze kennis direct benutten in beleidsprocessen dan wel bij de uitvoering en realisatie van beleid. In 2007 zijn in totaal ruim 80 helpdeskvragen ingediend en in uitvoering genomen bij het cluster VLG. Dit blijkt een zeer efficiënte manier te zijn om de kennisdoorstroming en daarmee de kennisbenutting te vergroten.

In 2007 is het onderzoek van het cluster VLG ondergebracht in zeven onderzoeksthema's: Bodem, Water, Klimaat, Stad & Platteland, Landschap, Europees Plattelandsbeleid en Investeringsbudget Landelijk Gebied. Ook is in een aantal projecten specifieke kennis ontwikkeld op het gebied van Geo-informatie. De indeling van dit jaarboek sluit aan bij de genoemde thema's. Per project worden achtereenvolgens de kennisvragen, het doel van het onderzoek, de resultaten, de aanbevelingen en de doorwerking naar de praktijk en eventuele producten beschreven.

Wij hopen dat de inhoud van dit jaarboek u inspireert om deze kennis in uw werkveld toe te passen.

Wilt u meer weten over een specifiek project of over een onderzoeksthema, dan nodigen wij u uit om rechtstreeks contact met de themacoördinator of onderzoeker op te nemen.

Ook kunt u op de website www.kennisonline.wur.nl onder Cluster Vitaal Landelijk Gebied informatie over deze projecten vinden.

Drs. Atty Bruins, directie Platteland
Voorzitter clusterbestuur VLG namens ministerie van Landbouw,
Natuur en Voedselkwaliteit (tot 1-1-2008)

Dr. Wim de Haas, directie Kennis
Secretaris clusterbestuur VLG namens ministerie van Landbouw,
Natuur en Voedselkwaliteit (tot 1-1-2008)

Ir. Auke de Bruin, Alterra
Clusterleider VLG namens Wageningen Universiteit en Researchcentrum
(tot 1-1-2008)

Helpdesk biedt kans om kennis snel en strategisch in te zetten

De wens van het ministerie van LNV en Wageningen UR is om kennis uit onderzoek sneller en beter toegankelijk te maken. Zo kunnen LNV-beleidsmedewerkers de kennis beter en op elk gewenst moment benutten. De Helpdesk is opgezet voor het gehele LNV-beleidsterrein en vindt sinds enkele jaren veel aftrek bij beleidsmedewerkers. LNV-ers kunnen bij de helpdesk terecht met kennisvragen die niet in het werkplan zijn opgenomen. Dit kunnen kortlopende vragen zijn, minder dan tien dagen werk, maar ook vragen die omvangrijker zijn. Een aantal gebruikers van de helpdesk geven hun mening over de helpdesk als instrument om kennis te ontsluiten en te laten doorwerken.

Joop van Bodegraven van het ministerie van LNV, directie Natuur vindt de helpdesk een nuttig instrument dat flexibel is en inspeelt op de korte termijn behoefte. 'Daarnaast is het een handig middel om je alvast op zaken voor te bereiden die spelen op de langere termijn, het zogenaamde verkennend onderzoek.' Van Bodegraven gebruikt de helpdesk ook voor communicatiedoelinden, bijvoorbeeld om de verworven kennis net wat verder te brengen bij de diverse doelgroepen. Het project 'Waterberging in Natuurgebieden' is hier een mooi voorbeeld van, vertelt Van Bodegraven. 'Bij bepaalde doelgroepen zijn er interviews gehouden en hebben er consultaties plaatsgevonden, zodat deze zich de materie eigen konden maken.'

Perry de Moel van het ministerie van LNV, directie Regionale Zaken (West) is erg te spreken over de helpdesk. De Moel: 'Met weinig rompslomp heb je gemakkelijk toegang tot de kenniscapaciteit van Wageningen UR. Je hoeft tenminste niet te wachten op het officiële offertetraject. Je zit ergens mee en kan direct een vraag stellen. Ook krijg je snel antwoord, meestal binnen veertien dagen!' De Moel heeft het als zeer prettig ervaren dat een grotere vraag ook gehonoreerd werd. Voor de Randstadvisie 2040 is er dankzij de helpdesk een expertmeeting gehouden over de toekomst van biomassa van de energieteelt. Het cijfermatige materiaal droeg bij aan de gedachteontwikkeling over de Randstadvisie. De Moel pleit voor meer ruimte voor langlopende ad-hoc vragen.

Eric Gerritsen van het ministerie van LNV, directie Platteland vindt de helpdesk ronduit geweldig. Door de reguliere procedure van onderzoeksaansturing moet een beleidsmedewerker vooruit denken over kennisvragen die op termijn gaan spelen. 'Maar de helpdesk biedt uitkomst om vragen met een korte reactietijd weg te zetten. Je zit toch in een politiek bedrijf dat nu eenmaal om nige flexibiliteit vraagt', aldus Gerritsen. De helpdesk biedt volgens hem veel vrijheid. Het enige criteria is dat de vragen kortlopend moeten zijn. Kennisontwikkeling, kennisontsluiting en kennisdoorwerking zijn aspecten die allemaal een rol kunnen spelen binnen de helpdesk. 'Zo zijn we bezig

met het stimuleren van innovatie in de recreatiesector. Met meerdere actoren willen we komen tot een innovatieagenda. Hier spelen elke keer weer andere type kennisvragen, waarvoor we de hulp van de Wageningen UR (LEI) invoeren. De zes pilots met recreatieondernemers voorzien we van economische kennis en/of proces-ondersteuning. Kortom voor al deze vragen biedt de helpdesk daadwerkelijk hulp.'

De helpdesk van het cluster Vitaal Landelijk Gebied is bereikbaar via de site www.kennisonline.wur.nl en is bedoeld om medewerkers van het ministerie van LNV snel en accuraat antwoord te geven op hun kennisvragen. Via deze site zijn ook de helpdeskloketten van de acht andere beleidsondersteunende clusters bereikbaar. Via een digitaal aanvraagformulier kan de aanvrager zijn kennisvraag kenbaar maken en het formulier met één druk op de knop versturen. Na accordering wordt de kennisvraag binnen enkele dagen uitgezet bij een onderzoeker binnen Wageningen UR.

Vitaal Landelijk Gebied ontsluit kennis naar Groen Onderwijs

‘Het Groen Onderwijs is sinds kort een belangrijke spil in de kennisdoorstroming van het Wageningen UR onderzoek’, aldus Cees Kwakernaak, werkzaam bij Alterra en coördinator Groen Onderwijs voor het VLG-cluster van Wageningen UR. Hij legt uit dat het ministerie van LNV streeft naar een optimale kennisinfrastructuur, die niet alleen goed toegankelijk is voor LNV-ers, maar ook benut kan worden door andere doelgroepen dan LNV zoals het onderwijs, lagere overheden, ondernemers en burgers.

Kwakernaak: ‘Om de bestaande kennisinfrastructuur te verbeteren, gaat het beleidsondersteunend onderzoek voor een aantal maatschappelijke thema’s de kennis vanuit de BO-clusters beter ontsluiten voor en verspreiden naar het Groen Onderwijs. Een innovatieplatform, opgericht in 2005, de Groene Kennis Coöperatie, coördineert deze kennisdoorstroming.’

De samenwerking en kennisdoorstroming tussen cluster VLG en Groen Onderwijs kan volgens Kwakernaak een belangrijke impuls geven aan regionale transitieprocessen. Hiervoor is het programma Regionale Transitie ontwikkeld, gefinancierd uit de subsidieregeling RIGO/KIGO. Samen met het Groen Onderwijs wil dit programma de burgers,

ondernemers en overheden zo goed mogelijk kennis in te brengen in de praktijk van plattelandsvernieuwing door een netwerk van regionale kenniscentra, ook wel aangeduid als ‘werkplaatsen’.

In 2007 is binnen het programma Regionale Transitie een werkprogramma gestart onder het motto ‘Samenwijs’. Het Groen Onderwijs heeft hiervoor drie projectvoorstellen ingediend waarin onderzoekers van Wageningen UR participeren; ‘Zilte aquacultuur’, ‘Boeren met natuur’ en ‘Integrale planvorming voor de Noordoostpolder’. Kwakernaak: ‘Door de keuze voor interactieve werkvormen in de regio zoals werkplaatsen, worden diverse doelgroepen uit de regio bereikt zoals provincies, gemeenten en waterschappen, agrarische en andere ondernemers. In die werkplaatsen komen gebiedsactoren samen met docenten, studenten en onderzoekers bijeen om interactief naar innovatieve oplossingen voor gebiedsopgaven voor hun eigen regio te zoeken. Op deze manier worden de creativiteit uit het gebied en de expertise uit het onderzoek en onderwijs gebundeld en benut.’

Binnen Wageningen UR is een ‘Taskforce Onderwijs en beleidsondersteunend onderzoek’ opgericht. Op een interactiedag met de titel ‘Onderzoek & Onderwijs Vitaal

Platteland’ hebben Wageningen UR onderzoekers en docenten uit de Groene Onderwijsinstellingen zoals Van Hall Larenstein (VHL) en Christelijke Agrarische Hogeschool Dronten (CAH Dronten) contacten gelegd. In overleg met drie lectoren van VHL Velp zal de kennisdoorstroming zich in eerste instantie richten op de thema’s Regionale transitie, Klimaatadaptatie van gebieden en Groene leefomgeving van steden. Kwakernaak: ‘In 2007 vond al kennisuitwisseling plaats via stages, deelname in projecten en het geven van gastcolleges. In 2008 willen we die kennisuitwisseling gaan focussen op deze drie thema’s.’

In 2008 gaat VLG bijdragen aan een kennisinfrastructuur in een of meer werkplaatsen, neemt deel aan KIGO-projecten, en participeert in mastersopleidingen bij VHL Velp en mogelijk aan nog andere opleidingen in het Groen Onderwijs.

Dr. Cees Kwakernaak is binnen het cluster VLG themacoördinator Water en coördinator kennisdoorstroming naar het Groen Onderwijs. Zijn counterpart binnen het Groen Onderwijs zijn op dit moment de VHL-lectoren; Drs. Willem Foorthuis, dr. André Jansen en drs. Wim Timmermans.

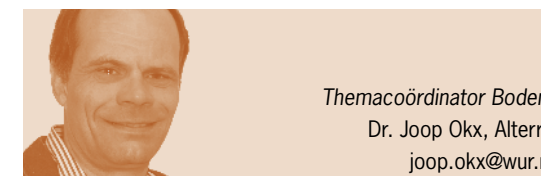

Bodem in beweging

Een gezonde bodem is letterlijk en figuurlijk de basis voor een vitaal platteland. De ontwikkelingen die voortvloeien uit de Beleidsbrief Bodem en de Europese Bodemstrategie geven aan dat die boodschap in ieder geval door velen goed begrepen is. In de geest van de Europese Bodemstrategie, waarin men de bodem definieert als 'een niet hernieuwbare hulpbron en een dynamisch systeem dat talrijke functies vervult en diensten verleent die van vitaal belang zijn voor allerlei menselijke activiteiten en voor het voortbestaan van ecosystemen', is onderzocht welke landbouwgronden in Nederland bescherming verdienen. Eveneens is gekeken naar die gebieden waar een verlies van organische stof zou kunnen leiden tot onherstelbare schade aan bodem en landschap. Om zulke verliezen te voorkomen, is duurzaam gebruik van de bodem een voorwaarde. Uit het onderzoek komt naar voren dat het ontbreekt aan een bewustzijn van het belang van duurzaam bodemgebruik en de kansen die dat biedt voor het oplossen van talrijke knelpunten rondom waterkwaliteit, natuurontwikkeling, ruimtelijke ordening en productiezekerheid. De uitgevoerde projecten zijn breed gecommuniceerd en hebben bijgedragen aan vergroting van het gewenste bewustzijn. Voor de normstelling geldt dat er gewerkt is aan een concrete toolbox, waarmee het bevoegd gezag kan beoordelen wat het risiconiveau is bij de bestaande bodemkwaliteit.

11

A photograph of Maartje Nelemans, a woman with short grey hair and glasses, wearing a dark jacket and a green scarf. She is smiling and leaning on a wooden fence. In the background, there is a body of water and a cloudy sky.

‘Kennisdoorwerking werkt alleen als je in de gaten hebt: What is in it for me?’

Maartje Nelemans *ministerie van VROM*

Creëer betrokkenheid

Maartje Nelemans is betrokken bij het project Duurzaam bodemgebruik landelijk gebied. Doel van dit project is onder andere een inventarisatie van instanties en bedrijven die het bodemgebruik indirect beïnvloeden; wat is hun rol hierbij? Eerder onderzoek was primair gericht op bodemgebruikers zelf, bijvoorbeeld veehouders. Door dit onderzoek zijn andere actoren in beeld verschenen, zoals retailers, waterschappen, ruimtelijke ordenaars en supermarkten. Nelemans: ‘Supermarkten hebben invloed op bodemgebruik door leveringsverplichtingen in een contract, maar ze realiseren zich dat niet. Daar willen we verandering in brengen.’

In drie workshops is met de verschillende partijen gediscussieerd over hun invloed op bodemgebruik. Het belang van kennis over duurzaam bodemgebruik heeft ook ruimtelijke ordenaars bewust gemaakt. ‘Bij het maken van plannen kijken zij meestal pas achteraf naar de bodem en zoeken dan naar (technische) oplossingen. Wanneer zij vooraf rekening houden met de bodem, kunnen ze tot een ander voorstel komen. Dit kan dan gericht de bodemkwaliteit en waterhuishouding ten goede komen. Functie volgt bodem, als het ware. Ook voor waterschappen is bodembeheer heel belangrijk, denk aan de invloed op waterkwaliteit. Waterschappen doen echter nog heel weinig op dit terrein, kennelijk zijn zij zich nog niet van hun eigen belang bewust. Maar daar moet men zich wel bewust van zijn. Bewustwording is vaak al voldoende voor mensen om in actie te komen.’

Een succesfactor die kennisdoorwerking mogelijk maakt, is volgens Nelemans het creëren van betrokkenheid. Kennisdoorwerking werkt alleen als je in de gaten hebt: What is in it for me? Door de verschillende partijen te wijzen

op hun belang van duurzaam bodemgebruik betrek je ze erbij. Nelemans: ‘Als ontwerpers van tevoren rekening houden met de bodem, kan dit hen winst opleveren. Wanneer ze achteraf technologische aanpassingen doorvoeren, zijn de kosten hoog. Met deze kennis wordt duurzaam bodemgebruik voor hen interessant.’

Om Van Goed Onderzoek naar Beter Beleid te komen is de vormgeving en verslaglegging van de onderzoeksresultaten belangrijk. ‘Dit rapport verschijnt als een handzaam, mooi boekje dat breed verspreid wordt onder actoren die actief zijn in het landelijk gebied. De kennisdoorwerking van een aantrekkelijk boekje is beter dan dat van een saai wetenschappelijk rapport.’

Maartje Nelemans, ministerie van VROM, coördinator projecten Duurzaam bodemgebruik in natuurgebieden en Bodemecosysteemdiensten. Meer projectinformatie op pagina 18, 19, 22 en 23.

Prioritaire gebieden voor verlies van organische stof

Opdrachtgever: Ir. Marian Hopman, ministerie van LNV, directie Platteland

Kennisvraag

De ontwikkelingen rond de EU-Bodemstrategie en de daaraan gerelateerde Kaderrichtlijn Bodem zijn in een hoog tempo verlopen. De EU-Bodemstrategie is in november 2007 goedgekeurd door het Europese Parlement, de Kaderrichtlijn Bodem daarentegen is eind december 2007 tegen een blokkerende minderheid aangelopen. Het dossier is echter nog niet van tafel en de verwachting is dat we op termijn toch met een bodemrichtlijn te maken krijgen. Een element in de richtlijn vormt de aanwijzing van prioritaire gebieden (risicogebieden). Deze prioritaire gebieden kunnen de lidstaten zelf aangeven op basis van eigen criteria. De vraag is hoe men in Nederland kan overgaan tot het aanwijzen van prioritaire gebieden voor verlies van organische stof.

Doelstelling

Hoe te komen tot een systematiek om voor de Nederlandse situatie prioritaire gebieden aan te kunnen wijzen voor verlies van organische stof?

Resultaat

De voorgestelde methodiek om tot aanwijzing van prioritaire gebieden te komen, komt voort uit een voorstel van het Joint Research Centre (JRC) en bestaat uit een uitsluitingsmethodiek. Dat wil zeggen dat men in principe iedere bodem als risicovol beschouwt behalve als deze aan bepaalde voorwaarden voldoet. De exacte invulling van deze voorwaarden is onderhevig aan discussie: over welke drempelwaarden moeten we het hebben en zijn graslanden uitgesloten? Deze vragen zijn aan de orde gekomen tijdens een workshop met beleidsmakers, belanghebbenden en wetenschappers. De volgende conclusies zijn getrokken:

- Een uniforme grenswaarde voor een acceptabel organisch stofgehalte voldoet niet, gezien de veelheid aan bodemtypen en bodem- en landgebruikscombinaties.
- Er zijn veel actoren die belang hebben bij het beheer van het organische stofgehalte in de bodem. Hierdoor wordt de discussie over het vaststellen van criteria complex.
- Actoren ervaren weinig acute problemen over een eventuele daling van het organische stofgehalte in de bodem. Hierdoor is er weinig draagvlak voor een Kaderrichtlijn Bodem.
- Door het ontbreken van een systematisch meetnet bevat de huidige organische-stofkaart hiaten. Dit kan leiden tot een verkeerde weergave van de werkelijkheid en bemoeilijkt de begrenzing van de mogelijk aan te wijzen risicogebieden.

Aanpak

In het project is op basis van de door JRC voorgestelde systematiek uitgezocht hoe men prioritaire gebieden voor organische stof kan aanwijzen. Op basis van informatie uit literatuur, mededelingen van experts is antwoord gegeven op de vragen wanneer risico ontstaat, trends zijn waar te nemen zijn en of er punten van zorg zijn. Hierbij is onderscheid gemaakt tussen organische en minerale bodems. Vervolgens is een structuur opgezet om te komen tot de keuze van criteria. Criteria kunnen betrekking hebben op het organisch-stofgehalte, maar ook op bodemtype, landgebruik en teelt. Ten slotte is een overzicht gegeven van de consequentie van bepaalde criteria voor de uiteindelijke kennisbehoefte.

Blik op de toekomst

Voor het voeren van een discussie over het wel of niet aanwijzen van risicogebieden moet men ten eerste het draagvlak vergroten voor de implementatie van een Kaderrichtlijn Bodem. Dit kan men onder meer bereiken door het opzetten van een adequaat meetnet.

- De studie is beperkt tot landbouwgronden. De betrokken actoren zijn daardoor vooral afkomstig uit de landbouwsectoren. Mogelijk dat in andere sectoren, waar andere belangen gelden, vergelijkbare discussies tot een ander resultaat leiden.

- Er is een sterke behoefte aan draagvlak en objectieve gegevens om de discussie mee te voeren. Objectieve gegevens hebben vooral betrekking op het in kaart brengen van de actuele situatie, op de relatie tussen land- en bodemgebruik en veranderingen in organische-stofgehalten in de bodem.

Producten

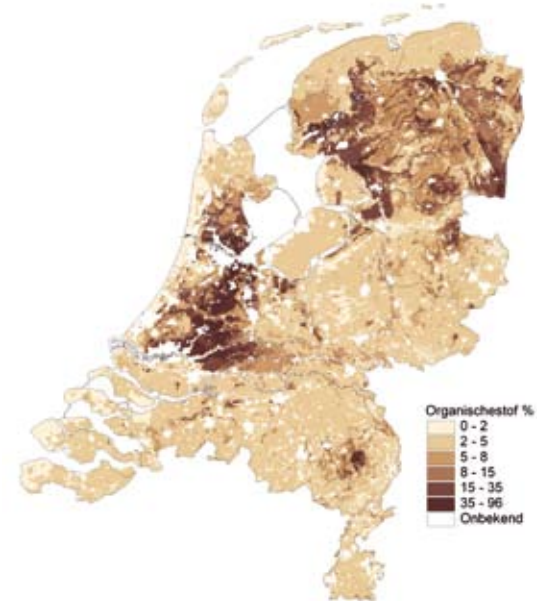
Alterra-rapport 1582: A. Smit, C.L. van Beek en T. Hoogland; *Risicogebieden voor organische stof; Ontwerp van een methodologie voor het aanwijzen van 'risk areas' t.b.v. de EU Kaderrichtlijn bodem, 2007.*

Doorwerking

De resultaten en aanbevelingen zijn gebruikt in het voortgaand proces rond de EU-Bodemstrategie en de Kaderrichtlijn Bodem. De gerapporteerde aanbevelingen gelden voor een deel ook voor andere typen prioritaire gebieden. In de ontwerp Kaderrichtlijn Bodem spreekt men naast gebieden voor verlies van organische stof ook over risicogebieden voor erosie, verdichting, verzilting en aardverschuivingen. De ontwikkeling van methodieken voor die thema's kan bogen op de ervaringen die in deze studie zijn opgedaan.

Projectleider
Dr. Annemieke Smit, Alterra
annemieke.smit@wur.nl

Gebieden met handicaps

Opdrachtgever: Drs. Frank Mugge, ministerie van LNV, directie Natuur

Kennisvraag

In Nederland is een aantal gebieden aangewezen als 'probleemgebied', ofwel 'gebieden met natuurlijke handicaps'. De Europese Commissie evalueert haar probleemgebiedenbeleid en komt met nieuwe criteria voor de aanwijzing. Een van de mogelijke criteria is dat gebieden met minder dan 18% klei en meer dan 65% zand in aanmerking komen. LNV wil graag weten wat dat betekent voor de Nederlandse situatie. Er is behoefte aan een kaart waarop deze gebieden staan aangegeven.

Doelstelling

De doelstelling van het project is:

- Vaststellen van het type gronden dat voldoet aan de voorgestelde Europese criteria.
- Vaststellen van de omvang van de gebieden die voldoen aan de criteria.

16

Resultaat

In de figuur is van alle eenheden van de Bodemkaart van Nederland het percentage lutum uitgezet tegen het percentage zand. Met lijnen staan de indelingscriteria voor de lutum- en zandfractie aangegeven. Uit de figuur blijkt dat bij de zandgronden de zandfractie steeds meer dan 70% bedraagt en de lutumfractie minder dan 10%. Deze gronden voldoen dus aan de criteria die de EU stelt. De leem- of lössgronden hebben ook minder dan 18% lutum, maar doordat de zandfractie minder dan 65% bedraagt, voldoen deze gronden niet aan de criteria. Bij bijna alle zeeklei- en rivierkleigronden bedraagt de zandfractie minder dan 65% en lutumfractie meer dan 18%. Deze gronden voldoen dus ook niet aan de criteria. De conclusie is dat in Nederland de kenmerken van zandgronden binnen de criteria vallen die de Europese Commissie voorstelt. Deze zandgronden beslaan een oppervlakte van ca. 1,5 miljoen ha. Landelijk is dit bijna de helft van het buitengebied. Hiervan heeft bijna 1 miljoen ha een landbouwkundig gebruik.

Aanpak

Om de vraag te beantwoorden zijn de gegevens gebruikt van de Bodemkaart van Nederland, schaal 1 : 50 000. De eenheden van deze kaart zijn ingedeeld aan de hand van de criteria. Eén van de criteria is 18% klei. Klei is een synoniem voor de bodemkundige textuurklasse lutum. Dit zijn de gronddeeltjes met een korrelgrootte kleiner dan 2 µm (< 0,002 mm). Bij de zandfractie gaat het om de korrelgrootteklasse van 50 – 2000 µm (0,05 – 2 mm). Voor het indelen van de gronden is uitgegaan van de kenmerken van de toplaag, dit is globaal de bodemlaag van 0 tot 20 cm-mv.

Blik op de toekomst

In het huidige plattelandsbeleid zijn de volgende gebiedscategorieën aangeduid als 'probleemgebied' en onderbouwd met criteria: diepe veenweidegebieden, uiterwaarden, beekdalen en overstromingsgebieden en hellingen. Voor de vijfde gebiedscategorie 'kleinschalig zandlandschap' zijn nog geen gebieden aangewezen, omdat het niet eenvoudig blijkt om eenduidige criteria op te stellen voor de begrenzing. In totaal is er momenteel ongeveer 225.000 hectare aangewezen als probleemgebied. De nieuwe Europese Kaderverordening Plattelandsontwikkeling geeft de mogelijkheid om het aantal

aangewezen gebieden te verhogen tot maximaal 10% van het grondoppervlak, zijnde 349.000 hectare. Uit dit onderzoek is gebleken dat de nieuwe criteria alleen van toepassing lijken te zijn op de 1,5 miljoen ha zandgronden. De beschikbaarheid van bodemgegevens blijkt voor de beantwoording van dit soort vragen wederom cruciaal.

Producten

Uitwerking van Helpdeskvraag 2046: F. de Vries; *Selectie van gebieden met natuurlijke handicaps op basis van bodemkenmerken*, 2007.

Doorwerking

In de periode 2007-2013 is een nieuwe Europese Kaderverordening Plattelandsontwikkeling van kracht geworden. Een van de maatregelen in deze kaderverordening is 'biodiversiteit en de instandhouding van landbouw- en bosbouwsystemen met een hoge natuurwaarde en van traditionele agrarische landschappen, water en klimaatverandering'. Een van de maatregelen is de mogelijkheid om in bepaalde gebieden waar de omstandigheden voor een agrarische productie suboptimaal (natuurlijke handicaps) zijn, een vergoeding te geven aan boeren voor de instandhouding van de natuurlijke handicaps, de zogenaamde probleemgebiedenvergoeding. Dit onderzoek maakt helder om welke gebieden het gaat.

17

Projectleider
Ing. Folkert de Vries, Alterra
folkert.devries@wur.nl

Duurzaam bodemgebruik in natuurgebieden

Opdrachtgever: Ir. Marian Hopman, ministerie van LNV, directie Platteland

Kennisvraag

In de Beleidsbrief Bodem (2003) is aangegeven dat het kabinet duurzaam bodemgebruik wil bevorderen. Duurzaam bodemgebruik houdt in dat men de bodem zodanig gebruikt, dat het gebruik geen beperkingen oplegt aan het toekomstige gebruik en er geen afwenteling naar elders is. Deze definitie van duurzaam bodemgebruik bevat behalve een ecologische component ook een sociaal-economische component: duurzaam bodemgebruik is namelijk uitsluitend mogelijk als de gebruiker van de bodem in zijn toekomstige behoeften kan blijven voorzien. Terreinbeherende instanties zijn grondgebruikers die een groot belang hebben bij het duurzaam beheren van hun bodems. In 2007 is gevraagd om na te gaan in hoeverre de natuurbeherende instanties in Nederland hun bodembeheer duurzaam uitvoeren.

Doelstelling

In dit rapport wordt een beoordeling gegeven van de duurzaamheid van het huidige bodemgebruik in natuurgebieden in Nederland. Subdoelen hierbij zijn:

- Vaststellen van criteria voor het bepalen van duurzaamheid.
- Toetsen van vormen van bodemgebruik (handelingen in de bodem) aan deze criteria.
- Afwegen van duurzaamheidsaspecten.
- LNV en VROM adviseren over de rol die de overheid zou kunnen spelen bij het bevorderen van duurzaam bodemgebruik.

Resultaat

- Het blijkt niet mogelijk om voor de verschillende vormen van bodemgebruik in natuurgebieden in generieke zin te concluderen of deze duurzaam zijn of niet. Dit komt omdat de effecten van de handelingen op de bodem bijna altijd zeer locatiespecifiek zijn, waardoor een maatregel duurzaam kan

zijn in het ene gebied, maar in het andere gebied juist als niet duurzaam kan worden bestempeld.

- Wel kunnen we op basis van de analyse concluderen dat er op dit moment geen aanleiding is om aan te geven dat bodemgebruik in natuurgebieden niet duurzaam is. Er is echter wel op veel punten ruimte voor verbetering.

Aanpak

In opdracht van het ministerie van LNV is voor natuurgebieden gestreefd naar een vergelijkbare werkwijze als toegepast bij de beoordeling van duurzaam bodemgebruik in de landbouw (DuBoLa). Er zijn echter enkele verschillen: daar waar het DuBoLa-rapport de bodemthema's uit de EU-bodemstrategie als uitgangspunt heeft, is in dit rapport het analysekader gekoppeld aan de bodemfuncties. Afwenteling van effecten naar andere milieucompartmenten en omliggende gebieden kreeg een meer prominente plaats. In deze studie is een inventarisatie, beschrijving en beoordeling gemaakt van het bodemgebruik in natuurgebieden. Hiervoor is een uitgebreid beroep gedaan op expert judgement van een brede groep experts.

Blik op de toekomst

- Stimuleren van bewustwording en het verspreiden van kennis en ervaringen naar mensen die betrokken zijn bij planvorming, beheer en uitvoering kunnen een bijdrage leveren aan het bevorderen van duurzaam bodemgebruik.
- Bij graafwerkzaamheden en aanpassingen van de hydrologische situatie bestaat het risico op ingrijpende en onomkeerbare verslechtering van diverse bodemfuncties. Dit risico kan men aanzienlijk verkleinen door goed vooronderzoek.
- Invoering van een registratiesysteem voor evaluatie en monitoring lijkt onontbeerlijk. Hierbij denkt men aan inzicht in zowel de uitgevoerde maatregelen als monitoringgegevens over bodem en soorten.
- Kennisontwikkeling stimuleren: voor enkele maatregelen blijkt de gewenste kennis niet voorhanden te zijn en is stimuleren

van kennisontwikkeling door gericht (veld)onderzoek naar enkele chemische en biologische processen in de bodem relevant.

- In het natuurbeleid werkt LNV momenteel aan een nieuwe typologie. Het is wenselijk om daarin de passende bodemparameters meer expliciet te benoemen.

Producten

Alterra-rapport 1626: A. Smit, I. Lubbers, K. Zwart en D. Brunt;
Duurzaamheidsanalyse van bodemgebruik in natuurgebieden, 2007

Doorwerking

Een gezonde en levende bodem levert maatschappelijke diensten. Deze maatschappelijke diensten kunnen in gevaar komen bij onzorgvuldige ingrepen in de bodem. De resultaten van dit project zijn primair gericht op beleidsmakers bij LNV en VROM en dragen bij aan het duurzaam bodemgebruik in natuurgebieden. Hoewel aanbevelingen wel betrekking hebben op provincies en terreinbeheerders, voorziet het resultaat vooralsnog niet in het vergroten van bewustzijn over duurzaam bodemgebruik bij deze andere actoren. Dit zal in 2008 worden opgepakt. Meer over doorwerking is te lezen op pagina 13.

Projectleider
Dr. Annemieke Smit, Alterra
annemieke.smit@wur.nl

Natuurontwikkeling op landbouwgronden: afgraven of uitmijnen?

Opdrachtgever: Ir. Marian Hopman, ministerie van LNV, directie Platteland

Kennisvraag

Natuurontwikkeling op voormalige landbouwgronden vindt momenteel vooral plaats voor de realisering van de Ecologische Hoofdstructuur (EHS). De realisatie van de doelvegetatie hangt af van het ontwikkelingsstadium van de vegetatie, de aanwezigheid van plantenzaden van de doelsoorten, de hydrologie en de bodemeigenschappen. Voor de bodemeigenschappen gaat het met name over de voedingstoffen P, N, K, het organische stofgehalte, de pH en de zuurbuftercapaciteit. In het verleden zag men bij natuurontwikkeling vooral een overmaat aan stikstof als een probleem, maar de laatste jaren wordt ook een te hoge beschikbaarheid van fosfaat zo ervaren. Tot voor kort was het gebruikelijk om bij het omzetten van landbouwgrond in natuurterrein altijd de bouwvoor (20-30 cm) af te graven, om zoveel mogelijk organische stof en daarin vastgelegde nutriënten te verwijderen. Uitmijnen wordt genoemd als alternatief voor afgraven.

Doelstelling

Het onderzoek moet de voor- en nadelen van afgraven en uitmijnen inzichtelijk maken. Zo moet het voor terreinbeherende instanties gemakkelijker worden om tussen beide opties te kiezen.

Resultaat

- Mogelijke nadelen van afgraven zijn: het verloren gaan van een zaadbank, zuurbuftercapaciteit, archeologisch erfgoed of cultuurhistorische patronen. Ook is diep afgraven uiterst kostbaar en landschappelijk gezien niet altijd gewenst.
- Mogelijke nadelen van uitmijnen zijn: de lange tijd die nodig is om voldoende fosfaat uit de bodem te verwijderen, wat hoge beheerskosten met zich meebrengt. Bovendien moet men om voldoende opbrengst te krijgen bijmesten met stikstof. Door het inzaaien van klaver kan men echter een vergelijkbare afvoer van fosfaat bereiken zonder bemesting met kunstmeststikstof.

- Altijd moet bodemonderzoek uitwijzen welke optie haalbaar is: afgraven, uitmijnen of het fosfaat (voorlopig) laten zitten en geen ontwikkeling van natte natuur nastreven. Vaak is schraalland vanwege de voedselrijkdom geen haalbare optie en moet men wellicht een natuurdoeltype kiezen passend bij rijkere omstandigheden.

Aanpak

Bij het beschrijven van voor- en nadelen van afgraven en uitmijnen zijn de volgende aspecten meegenomen: effecten op de hydrologie en bodemchemie, aanwezigheid van een aan het natuurdoeltype gerelateerde zaadbank, vitaliteit van het bodemleven, effecten op archeologie en aardkundige waarden, tijdsduur en kosten. Deze aspecten zijn opgenomen in een beslisschema.

Als uiteindelijk blijkt dat alles gedaan is om een bepaald natuurdoeltype te halen, maar het lukt niet, rest niets anders dan het natuurdoeltype te herformuleren. Ook daarvoor moet een beslissystematiek worden ontwikkeld.

Blik op de toekomst

Tot voor kort was het, zoals gemeld, gebruikelijk om bij het omzetten van landbouwgrond in natuurterrein altijd de bouwvoor af te graven. In sommige gevallen heeft fosfaat zich echter ook in lagen onder de bouwvoor opgehoopt gedurende de tijd dat deze voor landbouw werd gebruikt. Ook deze lagen zou men bij het afgraven moeten verwijderen, wat uiteraard leidt tot kostenverhoging. Het voorkomen van (ongewenste) ruigtesoorten na afgraven, schrijft men ook wel toe aan het niet voldoende ver afgraven. Uitmijnen wordt wel gezien als alternatief voor afgraven. Hierbij kan men kiezen voor het maaien van een gewas en het afvoeren van het verkregen materiaal. Wat fosfaat betreft, neemt de effectiviteit van maaien en afvoeren als verschralingmaatregel echter in de loop van de tijd af. Doordat er gebrek ontstaat aan stikstof en kalium neemt de productie van drogestof – en daarmee de afvoer van fosfaat – af. Voor voormalige akkers is gewasteelt met een

aangepaste bemesting waarschijnlijk de beste optie om de beschikbaarheid van fosfaat in de bodem te verlagen, en voor voormalige graslanden maaien en afvoeren, eveneens met een aangepaste bemesting.

Producten

Alterra-rapport: W.J. Chardon en R. Postma; *Uitmijnen of afgraven van voormalige landbouwgronden ten behoeve van natuurontwikkeling*, 2008.

Doorwerking

In 2005 zijn vier bodemmaatregelen verkend die de landbouw voor algemeen belang zou kunnen nemen. Een van die maatregelen is het voorbereiden van landbouwgrond op functieverandering naar natuur, door afspraken over uitmijnen te maken tegen vergoeding of gebruik van andere gronden van een terreinbeheerder. De betrokken partijen hebben destijds aangegeven dat men behoefte had aan een beslisschema dat kan worden gebruikt om te bepalen voor welke situaties uitmijnen van fosfaat perspectief biedt. Dit onderzoek voorziet in die behoefte.

Projectleider
Dr. Wim Chardon, Alterra
wim.chardon@wur.nl

Gezond bodemleven voor een gezonde landbouw

Opdrachtgever: Drs. Ruben Post, ministerie van LNV, directie Natuur

Kennisvraag

Er is een grote behoefte aan kennis over de bijdrage van bodemorganismen aan de bodemkwaliteit. Bepaalde soorten vervullen sleutelrollen in bodemprocessen. Daarom is het belangrijk om te weten hoe het functioneren van deze soorten kan worden bevorderd. Daaruit voortvloeiende vragen zijn:

- Hoe draagt het bodemleven bij aan ecosystemendiensten als bodemvruchtbaarheid, bodemstructuur of nutriëntenretentie?
- Wat zijn de biologische referentiewaarden (hoe ziet een gezonde bodem eruit)?
- Hoe kan men het functioneren van het bodemleven in de landbouw bevorderen?
- Wat zijn de risico's van verontreiniging of andere vormen van verstoring voor het functioneren van het bodemleven?

Doelstelling

- Ontwikkelen van kennis over de relaties tussen bodemleven, bodemvruchtbaarheid en landbouwkundige maatregelen.
- Ontwikkelen van biologische referentiewaarden in relatie tot bodem en landgebruik.
- Verwerven van inzicht in de risico's van verontreiniging en andere stress op het functioneren van bodembiodiversiteit.

Resultaat

- Samen met het RIVM is een eerste concept handboek 'Typering van bodemecosystemen in Nederland' ontwikkeld (Rutgers et al., 2007). Hierin zijn voor tien veel voorkomende bodems de zogeheten referenties (streefbeelden) bepaald voor biologische bodemkwaliteit (RBB).
- Samen met het Louis Bolk Instituut en het RIVM hebben we de effecten van praktische teeltmaatregelen – zoals verschillende bemesting (type en hoeveelheid) en vruchtwisseling – op het bodemleven en de nutriëntenkringlopen onderzocht (Koopmans et al., 2006).

- In een veldproef zijn de langetermijneffecten onderzocht van verontreiniging (met koper) en verzuring (pH) op groepen bodemorganismen, zoals aaltjes, bacteriën en schimmels. Koper had alleen een negatief effect als de grond ook verzuurd was. De totale biomassa van bacteriën, schimmels en aaltjes en de totale bodemademhaling namen af bij hogere koperconcentraties en lagere pH. De wiskundige modellering (Ecosystem Netwerk Analyse) liet zien dat blootstelling aan koper en pH leidt tot een afname van specialistische soorten in het bodemecosysteem. De meest blootgestelde levensgemeenschappen waren minder efficiënt in hun energiehuishouding dan de controlegemeenschappen. De organisatiegraad (Relative Ascendency, RA) blijkt een veelbelovende maat voor bodemkwaliteit.

Aanpak

Risico's van verontreiniging en andere stress op het functioneren van bodembiodiversiteit zijn onderzocht door biologische metingen op verontreinigde locaties. De microbiologische gegevens zijn gecombineerd met bodemfaunagegevens van andere projecten. De uitkomsten zijn geïntegreerd in een model om de uiteindelijke invloed op ecosysteemeigenschappen te bepalen.

Samen met het RIVM en het Louis Bolk Instituut is kennis verzameld over effecten van enkele landbouwkundige maatregelen op het bodemleven. Dit is o.a. gedaan door bodembioologische indicatoren toe te passen in praktijkproeven op boerenbedrijven.

Blik op de toekomst

- Gebruik en verdere ontwikkeling van referenties voor biologische bodemkwaliteit (RBB), in relatie tot bodemtype en landgebruik, is aan te bevelen om ecosystemendiensten beter te kunnen benutten.
- We zoeken naar groepen organismen en/of functies die het meest talrijk of actief zijn in bodems met geringe nutriëntenverliezen (landbouw) en/of lage nutriënten-

- beschikbaarheid (natuur). Daarmee kunnen we duurzaam beheerde bodems herkennen.
- We onderzoeken praktische beheersmaatregelen, waaronder bemesting (duurzame landbouw) en verschraving (natuurherstel) waarmee de biologische bodemkwaliteit en de nutriëntenretentie kan worden verbeterd.

Producten

RIVM-rapport 607604008: M. Rutgers, C. Mulder, A.J. Schouten et al; *Typering van bodemecosystemen in Nederland met tien referenties voor biologische bodemkwaliteit*, 2007. <http://www.rivm.nl/bibliotheek/rapporten/607604008.html>
Artikel: M.A. Tobor-Kaplon, R. Holtkamp, U.M. Scharler et al; *Evaluation of information indices as indicators of environmental stress in terrestrial soils*, 2007. *Ecological Modelling* 208, 80-90.

Doorwerking

De beleidsontwikkeling over bodembiodiversiteit bevindt zich nog in een beginfase. In de (mogelijk) toekomstige Europese Kaderrichtlijn Bodem is de bodembiodiversiteit – wegens een vermeend gebrek aan kennis – nog niet meegenomen. In Nederland heeft de Beleidsbrief Bodem (2003) een eerste aanzet gegeven tot de ontwikkeling van een bodem(biodiversiteit)beleid. De resultaten van dit project leveren een goede bijdrage aan de ontwikkeling van het Nederlandse beleid en kunnen in de toekomst ook een aanzet vormen voor de ontwikkeling van een Europees bodembiodiversiteitbeleid.

Projectleider
Dr. Jaap Bloem, Alterra
jaap.bloem@wur.nl

Meer wormen, betere bodem

Opdrachtgever: Ir. Bas Volkers, ministerie van LNV, directie Natuur

Kennisvraag

Het bodemleven speelt een centrale rol bij ecologische diensten van de bodem. LNV wil kennis genereren om de relevantie van bodembiodiversiteit voor LNV-beleidssterreinen inzichtelijk te maken. De kennisvragen luiden:

- Wat is het belang van soortverscheidenheid?
- Wat zijn de biologische referentiewaarden (hoe ziet een gezonde bodem eruit)?
- Wat zijn de risico's van verontreiniging of andere vormen van verstoring voor het functioneren van bodembiodiversiteit?

Doelstelling

Het project beoogt de relatie bodembiodiversiteit en organische stofhuishouding van de bodem te verhelderen. In het bijzonder is gekeken naar het belang van regenwormen en andere detritivore macrofauna. Het project moet relevant kennis genereren voor het natuur-, bodem- en plattelandbeleid. Het project dient bijvoorbeeld een bijdrage te leveren aan de ontwikkeling van referentiebeelden voor biologische bodemkwaliteit.

24

Resultaat

- Regenwormen vervullen een sleutelrol in het reguleren van bodemvruchtbaarheid en -structuur. Voedingstoffen komen sneller beschikbaar voor de plant omdat de microbiologische activiteit met 30% wordt gestimuleerd. In de akkerbouw komt het niet zo ver vanwege het ploegen. Minder vaak of minder diep ploegen kan het aantal wormen sterk doen toenemen, zodat minder kunstmest nodig is.
- Ook bij natuurontwikkeling kan de regenworm van belang zijn. Voormalige landbouwgronden zijn rijk aan nutriënten, maar arm aan organisch materiaal. Door de bodem te verrijken met organisch materiaal en het op bepaalde wijze over het bodemprofiel te verdelen kunnen regenwormen de bodemvorming door een cruciale overgangsfase helpen.
- Referentiebeelden biologische bodemkwaliteit voor 10 bodemgebruikstypen.
- In met zink verontreinigde grond (tot niveau interventiewaarde) werd een geremde bodemademhaling gemeten, hetgeen uiteindelijk neer zou komen op verminderde beschikbaarheid

van mineralen en voedingstoffen. De grootte van dit effect blijkt afhankelijk van hoeveel wormen in de grond aanwezig waren: méér wormen, minder nadelig effect.

Aanpak

De regulatie van organische stof door bodembiodiversiteit werd in laboratoriumproeven onderzocht. Hierbij werd samengewerkt met de Universiteit van Bremen. De risico's van bodemverontreiniging werden hierbij zijdelings bekeken. Met het RIVM is samengewerkt aan de ontwikkeling van referentiebeelden voor biologische bodemkwaliteit.

Blik op de toekomst

- Het concept van ecosysteemdiensten heeft veel te bieden voor integraal bodemkwaliteitbeleid. Functionele biodiversiteit is relevant voor diverse LNV beleidsterreinen; omgekeerd hebben verschillende beleidsterreinen impact op bodembiodiversiteit.
- Bodembiodiversiteit is een wezenlijk aspect van een gezonde bodem. Natuurbeheer en -ontwikkeling dienen hierop te sturen. Herstel van multifunctionele bossen en natuurontwikkeling op voormalige landbouwgrond stagneert, waarschijnlijk door gebrek aan de juiste functionele bodembiodiversiteit.
- Chemische bodemkwaliteitsdoelstellingen zijn vooral gebaseerd op gestandaardiseerde toxiciteitsproeven in het laboratorium. Men kijkt dan naar groei, reproductie en overleving. Het functioneren van regenwormen in bodemprocessen kent in principe andere effectgrenzen: effecten blijken bij lagere concentraties al op te treden. Anderzijds blijkt de omvang van effecten op het functioneren van de bodem kleiner naarmate er meer regenwormen aanwezig zijn.

Producten

RIVM-rapport 607604008/2007: M. Rutgers, C. Mulder, A.J. Schouten et al; *Typeringen van bodemecosystemen in Nederland met tien referenties voor biologische bodemkwaliteit*, 2007.
Alterra-rapport 1523: R.H. Kemmers, J. Bloem, J.H. Faber en G.A.J.M. Jagers op Akkerhuis; *Bodemkwaliteit en bodembiodiversiteit bij natuurontwikkeling op voormalige landbouwgronden*, 2007.
Artikel: E. Rizhiya, E., Bertora, P.C.J. van Vliet et al; *Earthworm activity as a determinant for N2O emission from crop residue*. Soil Biology and Biochemistry 39 (8):2058 – 2069, 2007.
Artikel: J. Lahr, S.A.E. Kools, A. van der Hout en J.H. Faber; *Combined effects of zinc and earthworm density on soil ecosystem functioning*. Soil Biology and Biochemistry 40 (2): 334 - 341, 2008.
Artikel: J. van Wensem, en J.H. Faber; *Ecosysteembenadering als innoverend concept voor bevordering van duurzame bodemkwaliteit*. Bodem 17(4): 153-156, 2007.

Doorwerking

De beleidsontwikkeling over bodembiodiversiteit bevindt zich nog in een beginfase. Kennisontwikkeling speelt hierbij nog een grote rol. Onderzoeksresultaten zijn gebruikt bij de ontwikkeling van referentiebeelden voor biologische bodemkwaliteit, en gecommuniceerd met SPADE. De resultaten geven een impuls aan de uitwerking van de Beleidsbrief Bodem (2003) en de Beleidsbrief Biodiversiteit in de Landbouw (2004).

25

Projectleider
Dr. Jack Faber, Alterra
jack.faber@wur.nl

Normstelling onderbouwd

Opdrachtgever: Dr. Rob Theelen, ministerie van LNV, directie Voedselkwaliteit en Diergezondheid

Kennisvraag

Verhoogde gehalten aan metalen in landbouwgronden komen voor op 200.000 ha. Bij onveranderd beleid overschrijdt men in de toekomst in een veel groter areaal de kritische grenzen. De beleidsbrief Bodem heeft de aanzet gegeven tot vernieuwing van het normenstelsel voor de beoordeling van de bodemkwaliteit (NOBO) waarbij de volgende vragen beantwoord moeten worden:

- Wat zijn de referenties voor de gewenste chemische, fysische en biologische bodemkwaliteit voor de landbouw en natuur?
- Welke randvoorwaarden moet LNV stellen aan landbouw en natuur in de nieuwe normstellingsystematiek?

Doelstelling

Beleidsmatig zijn de volgende doelen vastgesteld:

- veilig stellen van voedselveiligheid en diergezondheid;
- afstemmen van het bodemgebruik op de gewenste bodemkwaliteit en het realiseren daarvan door bodembeheer en indien nodig sanering.

Resultaat

- Een methode om generieke en lokale maximale waarden voor landbouw te bepalen. Deze methodiek is geïmplementeerd in de NOBO-Risicotoolbox.
- Analyse van de effecten van referentiewaarden voor de bodem op de grondwaterkwaliteit. Uit initiële berekeningen blijkt dat modeluitkomsten gevoelig zijn voor de gehalten aan metalen in de ondergrond.
- Additie van zink aan diervoer (runderen) lijkt overbodig. Voor koper is een reductie mogelijk tussen 0 en 40% (afhankelijk van de huidige bedrijfsvoering). Bedrijfsbalansen geven geen inzicht in het werkelijk overschot. Een balans gebaseerd op dierbehoefte lijkt beter inzicht te geven.
- Eisen aan waterkwaliteit lijken meer beperkingen op te leveren voor het gebruik van de bodem dan eisen aan gewassen of kwaliteit van dierlijke producten.

Aanpak

Doel is het afleiden van referenties voor het landelijk gebied in relatie tot grond- en oppervlaktewaterkwaliteit. In samenwerking met RIVM zijn de beschikbare concepten getoetst op hun toepasbaarheid. Dit leidde tot het vaststellen van grenswaarden waaraan een bodem moet voldoen. Op bedrijfsniveau heeft dit invloed op de aanvoer en verdeling van stoffen. Onderdelen binnen het project die aan de orde gekomen zijn:

- methode om aan de gewas- en waterkwaliteit gerelateerde referenties voor bodem af te leiden;
- technische invulling daarvan en implementatie in de NOBO-Risicotoolbox;
- analyse van informatie op bedrijfsniveau om na te gaan hoe het huidige landgebruik mogelijk leidt tot overschrijding van de in dit project afgeleide referenties.

Blik op de toekomst

Voor cadmium blijkt het mogelijk om beter rekening te houden met bodemeigenschappen als klei, organische stof en pH bij de beoordeling van bodemverontreiniging. Bij het vaststellen van lokale maximale waarden is het reëler om referenties te baseren op de pH en bodemeigenschappen. Voor cadmium betekent dit dat advieswaarden voor de landbouw gekoppeld zijn aan risico's. Voor zink leidt dit tot een versoepeling van de eisen voor grasland; bij verhoogde gehalten aan zink in de bodem blijkt er geen risico te bestaan voor de gezondheid van vee of de gewaskwaliteit. Voor lood zijn de data verouderd en niet representatief voor de huidige gewaskwaliteit. Het verdient aanbeveling om na te gaan of een inventarisatie wenselijk is van stoffen als Ba, B, Se en Mo. Op dit moment ontbreekt elk inzicht in de range aan gehalten in bodem en vooral gewassen.

Producten

Alterra-rapport: W. de Vries, P.F.A.M. Römkens and L.T.C. Bonten; *Spatially explicit integrated risk assessment of present soil levels of cadmium, lead, copper and zinc in the Netherlands. Water, Air and Soil Pollution*, In Press, 2008.
Artikel: P.F.A.M. Römkens, S.W. Moolenaar, J.E. Groenenberg et al; *Copper and Zinc in feed (additives): an essential burden?* In: P. Schlegel, S. Durosoy, and A. Jongbloed (eds.) 'Trace elements in animal production systems', Wageningen Academic Publishers, Wageningen, the Netherlands, pp. 115-136, 2008.
Voortgangsrapportage 28-11-2007. RIVM, Bilthoven: A.J. Verschoor, J. Spijker, R.N.J. Comans et al; *Uitloging Maximale waarden in Grond*, 2007.
http://www.senternovem.nl/Bodemplus/bodembeheer/Besluit_bodemkwaliteit/risicotoolbox.asp

Doorwerking

De Beleidsbrief Bodem uit 2003 heeft geleid tot een vernieuwing van het normenstelsel voor de beoordeling van de bodemkwaliteit (NOBO). Het nieuwe normenstelsel gaat uit van de risico's van bodemverontreiniging voor mens, ecosysteem en landbouwproductie rekening houdend met de bodemfunctie. Resultaten van het onderzoek zijn verwerkt in de Risicotoolbox. De afspraken die in het NOBO-rapport zijn vastgelegd, vormen de basis voor risicobeoordeling en normstelling. Hiermee is de uiteindelijke beoordeling van risico's onafhankelijk geworden van de individuele beoordelaar.

Projectleider
Dr. ir. Paul Römkens, Alterra
paul.romkens@wur.nl

Nieuwe verontreinigingen in de bodem, nieuwe risico's?

Opdrachtgever: Dr. Rob Theelen, ministerie van LNV, directie Voedselkwaliteit en Diergezondheid

Kennisvraag

De laatste jaren komen minder bekende verontreinigingen, zoals geneesmiddelen en hormoonverstorende stoffen, steeds meer in de maatschappelijke aandacht te staan. Inzicht in de oorsprong, de mate van verontreiniging en de mogelijke effecten van deze 'nieuwe verontreinigingen' in de bodem ontbreekt veelal. Er zijn twee manieren waarop LNV met deze verontreinigingen te maken heeft:

- Door landbouwkundig handelen komt een aantal van deze stoffen vrij, waardoor negatieve effecten kunnen ontstaan voor mens, plant en dier.
- Door andersoortige activiteiten elders komen stoffen in de landbouw of in het landelijk gebied terecht. Daarom is een inventarisatie van de relevantie van deze verontreinigingen voor het LNV-beleid gewenst.

Doelstelling

Het doel van het project is te komen tot een nadere beoordeling van het belang van nieuwe verontreinigingen voor de LNV-beleidsvelden bodemkwaliteit, diergezondheid en voedselkwaliteit. Het accent is gelegd op twee groepen stoffen: hormoonverstorende stoffen en diergeneesmiddelen.

Resultaat

De belangrijkste conclusie is dat er nog veel onbekend is over het voorkomen van nieuwe verontreinigingen in de bodem. De omvang van het gebruik in Nederland en daarmee de potentiële verontreiniging van veel van deze stoffen is onbekend en daardoor kan de schaal van de problematiek moeilijk worden vastgesteld. Op basis van de beknopte literatuur kan men van een aantal mogelijke verontreinigingsscenario's met hormoonverstoorders en diergeneesmiddelen echter wel

aangeven of deze meer of minder risicovol zijn. Specifieke risico's zijn:

- resistentievorming in de bodem tegen antibiotica;
- effecten van ontwormingsmiddelen in dierlijke mest op mestfauna en mestafbraak;
- voedselketeneffecten van persistente nieuwe verontreinigingen zoals vlamvertragers;
- effecten van hormoonverstoorders op bodemfauna;
- hormoonverstoorders (en humane geneesmiddelen) uit rioolwaterzuiveringsinstallaties die met bagger op de kant worden gezet.

Deze mogelijke risicoscenario's moeten in de toekomst nader worden onderzocht.

Omdat er nauwelijks of geen meetgegevens bestaan zijn de absolute risico's van deze stoffen in de bodem voor bodemgezondheid, voedselkwaliteit en de gezondheid van landbouwhuisdieren moeilijk in te schatten.

Aanpak

In 2007 is een rapport afgerond met een beperkte literatuurstudie naar voorkomen en de mogelijke effecten van hormoonverstoorders en diergeneesmiddelen. Daarnaast is een workshop met stakeholders over nieuwe verontreinigingen in de bodem georganiseerd. Doel van de workshop was de overdracht van bestaande kennis, gezamenlijke oordeelvorming over mogelijke risicoscenario's van de belangrijkste nieuwe verontreinigingen met betrekking tot de LNV-beleidsvelden, prioritering van eventuele problemen, benoemen van de belangrijkste kennislacunes, en het formuleren van aanbevelingen en acties voor het beleid inzake nieuwe verontreinigingen.

Blik op de toekomst

De belangrijkste beleidsaanbeveling is om een meetcampagne op te zetten om nieuwe verontreinigingen in de bodem te gaan meten op locaties waar men de grootste verontreiniging en/of grootste risico's verwacht. Op basis van deze metingen kan men

het belang van een aantal nieuwe verontreinigingen nader in kaart brengen. De uitkomsten van het literatuuronderzoek en de workshop kunnen als basis dienen voor de keuze van de risicoscenario's en het type locaties voor deze monitoringexercitie.

Producten

Alterra-rapport 1619: J. Lahr; *Nieuwe verontreinigingen in de bodem. Een verkennende literatuurstudie naar de mogelijke risico's van hormoonverstoorders en diergeneesmiddelen*, 2007. J. Lahr (red.); *LNV-workshop Nieuwe Verontreinigingen in de Bodem*, 21 november 2007, Wageningen Campus. Verslag van de workshop, 31 pp., 2007. Publicatie en presentaties van de sprekers, op www.kennisonline.wur.nl.

Doorwerking

De resultaten van de literatuurstudie en de uitkomsten van de workshop dienen om het LNV-beleid over de meest relevante nieuwe verontreinigingen in de toekomst vorm te geven en om hierin prioriteiten te stellen. Tijdens de workshop is veel van de huidige kennis over de milieurisico's van hormoonverstoorders en diergeneesmiddelen aan belanghebbende partijen overgedragen. Een belangrijke uitkomst van de workshop was dat LNV, VROM en de TCB hebben besloten gezamenlijk het initiatief te nemen om de Gezondheidsraad advies te vragen over hoe om te gaan met de risico's van nieuwe verontreinigingen in de bodem.

Projectleider
Dr. ir. Joost Lahr, Alterra
joost.lahr@wur.nl

Waterproblemen structureel aanpakken

Het wateronderzoek ondersteunt de implementatie van de Europese Kaderrichtlijn Water (KRW) en het Waterbeheer 21^e Eeuw (WB21). De gezamenlijke overheden kiezen voor watersystemen die rekening houden met klimaatverandering en bodemdaling om wateroverlast en overstromingsrisico's, verdroging en verzilting structureel aan te pakken en om kwaliteitsdoelstellingen te realiseren. De voorkeur gaat uit naar maatregelen die waterproblemen oplossen en tegelijk positief bijdragen aan andere doelen zoals natuur, recreatie en ander ruimtegebruik.

In 2007 is onderzoek gedaan in hoeverre effectgerichte maatregelen, zowel op regionale schaal als op bedrijfsniveau, de waterproblemen effectief oplossen. Onderzoek naar de kosten en baten van de (regionale) maatregelen sluit hier op aan. Dit geeft een beeld van de kosteneffectiviteit van de voorgestelde maatregelen en de betekenis daarvan voor belangrijke sectoren in het landelijk gebied. Of waterberging en natuur altijd te combineren zijn is onderzocht voor uiterwaarden, beekdalen en bossen. Dit heeft geleid tot concrete adviezen.

31

Een structurele aanpak van waterproblemen kan de toekomst van een heel gebied bepalen. In het veenweidegebied is de aanpak van bodemdaling niet los te zien van aanpassingen in het waterbeheer. Onderzoek maakt duidelijk wat consequenties zijn van mogelijke keuzen. In de Zuidwestelijke Delta dringt de verzilting op. Met het oog daarop is geanalyseerd welke kansen er zijn voor zilte aquacultuur, zoals visteelt op land.

Themacoördinator Water
Dr. Cees Kwakernaak, Alterra
ceesc.kwakernaak@wur.nl

‘Vooraf moet ook duidelijk zijn voor alle partijen wat de risico’s en beperkingen van het onderzoek zijn.’

Kees van Vliet

Hoogheemraadschap de Stichtse Rijnlanden

Kennisdoorwerking onlosmakelijk verbonden aan goed onderzoek

Waterschap De Stichtse Rijnlanden is betrokken bij verschillende projecten van het cluster VLG. Het belangrijkste project voor hen is ‘Waarheen met het veen’. De kennisdoorwerking van dit project is optimaal verlopen, aldus Kees van Vliet. ‘Er is veel overleg geweest met de onderzoekers en de projectleider Cees Kwakernaak.’ De kennis die beschikbaar kwam heeft het Waterschap rechtstreeks ingezet bij belangrijke strategische ontwikkelingen. ‘Er zijn zeer waardevolle resultaten uit voortgekomen, zoals scenario’s van mogelijke toekomstige ontwikkelingen en inhoudelijk betrokken rapportages. Het project Landelijk hydrologisch modelinstrumentarium is voor ons belangrijk als we het kunnen gebruiken als basis voor ons eigen modelleringswerk, wat dan veel tijd en werk scheelt.’

Kennisdoorwerking is volgens Van Vliet onlosmakelijk verbonden aan goed onderzoek. ‘Ik kom oorspronkelijk ook uit de onderzoekswereld. Voor een onderzoeker dient de mate van kennisdoorwerking als verantwoording van je onderzoek. Wat is de relevantie en bruikbaarheid van je onderzoek in de praktijk? Het is van groot belang dat de gebruikersgroepen ook iets met het resultaat van je onderzoek kunnen.’ Om dit te bereiken dient de onderzoeker de gebruikers vooraf bij het onderzoek te betrekken en de resultaten af te stemmen met de gebruikers. Dit levert extra veel werk, vooral als er verschillende gebruikers zijn, maar het is wel heel belangrijk, zegt Van Vliet.

‘Waarheen met het veen’ is volgens Van Vliet een mooi voorbeeld van hoe je dit als onderzoeker kunt doen.

‘De projectleider heeft bij de aanvang het onderzoek in grote lijnen met ons doorgenomen en dit vervolgens specifiek gemaakt, waarbij ook onze gebiedsgegevens zijn gebruikt.

Wat is de invloed van het onderzoek op ons werkgebied? Wat zijn realistische en relevante opties om uit te werken? Er werd ook tijdens het proces regelmatig met ons teruggekoppeld en waar nodig werd het onderzoek bijgesteld. Dit heb ik als heel waardevol ervaren.’

De kennisdoorwerking van het landelijk hydrologisch modelinstrumentarium moet volgens Van Vliet in de praktijk nog blijken. ‘Het onderzoek lijkt vooral gericht op landelijke gebruikers, terwijl het voor regionale waterbeheerders van belang is dat het model voor hen straks bruikbaar is. Als dit niet goed in de praktijk wordt getoetst, dan is het risico groot dat het straks niet aansluit bij de gebruiker.’ In het algemeen vindt Van Vliet dat het vooraf ook duidelijk moet zijn voor alle partijen wat de risico’s en beperkingen van het onderzoek zijn. ‘Dan kan men ook kiezen voor een minder risicovol onderzoek, in plaats van voor het nieuwste van het nieuwste. Soms wil je een onderzoekslijn hanteren die bekend is, zodat je zeker weet dat je op een bepaalde datum een resultaat hebt.’

33

Ir. Kees van Vliet, hoofd afdeling Water en Ruimte, Hoogheemraadschap de Stichtse Rijnlanden, lid van de Adviesgroep LNV Wateronderzoek.

Zuiveringsmoerassen goed alternatief voor mestvrije zones

Opdrachtgever: Jan Huinink Msc, ministerie van LNV, directie Kennis

Kennisvraag

Er is behoefte aan kennis over effectiviteit en kosten van KRW-maatregelen op bedrijfsniveau. Tevens is de vraag in hoeverre deze maatregelen te combineren zijn met andere beleidsdoelstellingen. Voorbeelden hiervan zijn het zoeken naar alternatieve maatregelen voor mestvrije zones uit het vierde actieprogramma Nitraatrichtlijn en maatregelen in bufferzones rond Natura 2000 gebieden.

Doelstellingen

- Inzicht krijgen in de kosteneffectiviteit van effectgerichte KRW-maatregelen en hoe dit te combineren is met WB21-maatregelen en andere beleidsdoelen.
- Inzicht krijgen in de effectiviteit van verschillende typen zuiveringssystemen om nitraat uit drainwater te verwijderen.
- Oprichting van een regionaal platform 'Landbouw en KRW' met vertegenwoordigers uit onderzoek, provincies, waterbeheer, reconstructiecommissies, landbouw en natuurbeheer.

34

Resultaten

In 2005 zijn op proefbedrijf Vredepeel drie zuiveringsmoerassen en een waterreservoir aangelegd voor het verwijderen van nitraat uit drainwater. In 2006 was het zuiveringsrendement voor het vloeiveld en horizontaal infiltratieveld ca. 1450 kg N/ha en 3600 kg N/ha voor het strofilter. In 2007 bleek het zuiveringsrendement van het vloeiveld toegenomen tot 1900 kg N/ha, van het strofilter bleef het gelijk en van het horizontaal infiltratieveld iets lager (1400 kg N/ha). Het ruimtebeslag van de zuiveringsmoerassen is 1–2%, dat van het waterreservoir circa 7% bij een diepte van 1 meter. De behoefte aan ruimte op landbouwgrond voor watermaatregelen (voor KRW en WB21) bestaat vooral bij waterbeheerders in laag Nederland. Voor agrarische natuurverenigingen is vooral de combinatie van natuur en waterdoelen aantrekkelijk, zoals bij natuurvriendelijke oevers. Dit kan het draagvlak voor agrarisch natuurbeheer onder boeren en burgers versterken.

Aanpak

Technisch

Aanleg van een waterreservoir en drie moerasfilters om nitraat uit drainwater te verwijderen. Het testen van drie moerasfilters (vloeiveld, strofilter en horizontaal infiltratiefilter) op effectiviteit, kosten en de mogelijkheid dit te combineren met andere functies, zoals WB21 en natuur.

Behoeftepeiling

In 2007 is een telefonische enquête uitgevoerd bij provincies en waterschappen om de behoefte te peilen aan ruimte voor WB21- en KRW-maatregelen op boerenland. Tevens heeft men voor

agrarische natuurverenigingen een workshop georganiseerd over het inpassen van watermaatregelen in het agrarisch natuurbeheer.

Kennisoverdracht

De oprichting van een platform Landbouw en KRW voor Zuidoost Nederland ter bevordering van kennisdoorstroming naar gebiedspartijen.

Blik op de toekomst

Zuiveringsmoerassen kunnen een goed alternatief zijn voor de aanleg van mestvrije zones. Dit geldt met name in laag Nederland waar percelen zijn gedraineerd of begreppeld, waardoor mestvrije zones veel minder effectief zijn. Zuiveringsmoerassen kunnen ook een belangrijke maatregel zijn als het gaat om het verbeteren van de waterkwaliteit rond Natura 2000 gebieden, maar dan moeten deze moerassen vooral gericht zijn op fosfaatverwijdering. Natuurlijke zuiveringssystemen – met name waterreservoirs – zijn goed te combineren met waterberging, maar ook met natuurontwikkeling en recreatie. Implementatie bij boeren zal alleen plaatsvinden bij langjarige overeenkomsten (> 25 jaar).

Producten

Tussenrapportage. PPO 32510307/325004207: O.A. Clevering, H.A.G. Verstegen, J.M.J. van Meyel en J.J. de Haan; *Zuiveringsmoerassen voor drainwater*, 2007.
Artikel: D. Korting; *Waternrichtlijn kruipt langzaam het erf op*, Nieuwe Oogst 27, p. 43, januari 2007.
Artikel: O.A. Clevering; *Slimme maatregelen voor schoon oppervlaktewater*, BioKennis-bericht 13, Akkerbouw & Vollegrondsgroente 2008.
Verslagen van platformbijeenkomsten Landbouw en KRW op 27 maart en 5 juni 2007.
Excursie voor delegatie van de EU-commissie Nitraatrichtlijn. Vredepeel, 18 juli 2007.

Doorwerking

Naar beleid: De projectleider heeft bij het ministerie van V&W een presentatie gegeven over 'de boer als waterbeheerder'. Een delegatie van de EU-commissie rond de Nitraatrichtlijn met vertegenwoordigers van LNV en VROM is rondgeleid langs de zuiveringsmoerassen. De onderzoeksresultaten worden gebruikt in scenariostudies voor LNV en andere ministeries.
Naar de sector: LTO-vakgroep Vollegrondsgroenten staat positief tegenover de gepresenteerde maatregelen.
Naar de regio: Oprichting van het platform Landbouw en KRW ter bevordering van kennisuitwisseling tussen Wageningen UR en andere partijen. In dit platform participeren DLG, provincies, waterschappen, drinkwatermaatschappijen en LTO. Er zijn twee geslaagde bijeenkomsten georganiseerd met beide ongeveer 20 deelnemers uit de diverse partijen.
Naar Agrarische Natuurverenigingen: deze verenigingen zien veel perspectief in de combinatie van waterdoelen met natuurbeheer.

35

Voormalig projectleider
Olga Clevering, PPO-agv

opgevolgd door
Ir. Janjo de Haan, PPO-agv
janjo.dehaan@wur.nl

Kosten en baten van maatregelen voor het Nationaal Bestuursakkoord Water

Opdrachtgever: Ir. Elze Hemke, ministerie van LNV, directie Platteland

Kennisvraag

In het kader van het Nationaal Bestuursakkoord Water is er bij de voorbereiding van maatregelpakketten voor stroomgebiedbeheersplannen behoefte aan inzicht in de kosteneffectiviteit van afzonderlijke en gecombineerde maatregelen van verschillende aard (bron- en effectgericht, ruimtelijk en technisch). Vooral een belangrijke rol spelen hierbij de doorwerking van maatregelen, de synergiemogelijkheid om ‘mee te koppelen’ en innovatie. Maatregelen kunnen zowel generiek als regionaal zijn. Wat betreft de verwachte baten gaat het onder andere om terrestrische natuur, en op een meer gewilde leefomgeving.

Doelstelling

Het doel van het project is om relevante effecten van maatregelen in beeld te brengen en de kosten en baten daarvan voor de LNV-beleidsterreinen landbouw en visserij.

Resultaat

- Een analyse van de synergie in maatregelen voor de KRW en Natura 2000.
- Een rapport met de kosten van maatregelen voor landbouw op het niveau van deelstroomgebied en landelijk. Dit wordt in 2008 uitgebracht.
- Een notitie met een beoordeling van tools zoals de KRW-verkenner om maatregelpakketten te concretiseren.
- Een notitie over de kosten van NBW-maatregelen voor de visserij, met opsommingen van de vissoorten per KRW-regio.

Aanpak

Het project kent de volgende onderdelen:

Identificatie en beoordeling van maatregelen die gevolgen hebben voor de landbouw

In september is een demo van de kostenberekening gepresenteerd op basis van informatie die toen voorhanden was (maatregelen van Rijn Noord). In oktober is op basis van toen aanwezige informatie de eerste globale beoordeling aangeleverd. In 2008 verfijnt men deze aanpak verder, zodat een beoordeling van de ex ante evaluatie mogelijk is.

Analyse van de KRW-verkenner

In de periode mei-juli is de KRW-verkenner beoordeeld en is nagegaan op welke wijze aanvullingen het best kunnen worden aangeleverd. In 2008 kan concrete informatie worden aangeboden aan de verkenner; vaststelling van het schaalniveau van deze informatie volgt.

Identificatie en beoordeling van maatregelen die gevolgen hebben voor visserij

Men heeft berekend wat de economische waarde is van de beroepsvisserij (inclusief mosselen en garnalen). Op basis van een expertmeeting in 2008 brengt men de economische gevolgen van de KRW voor de visserij in kaart.

Beoordeling van synergie van maatregelen voor KRW en Natura2000-doelen

Op basis van een kwalitatieve analyse is nagegaan of de maatregelpakketten zijn toegesneden op de Natura 2000 doelen.

Blik op de toekomst

LNV gaat de resultaten benutten bij de beoordeling van de maatregelpakketten voor de KRW-stroomgebiedbeheersplannen op kosteneffectiviteit in relatie tot de LNV-sectoren.

Producten

De resultaten van dit project zijn vooralsnog gerapporteerd in de vorm van beleidsaanbevelingen en -notities voor LNV. In 2008 komen de resultaten beschikbaar in een externe rapportage.

Doorwerking

Voor de LNV-medewerkers op dit dossier is een workshop gehouden om hen de werkwijze van dit project uit te leggen en een beeld te schetsen van de eerste resultaten. Daarnaast is er in deze workshop aan vraagarticulatie gedaan en zijn de verschillende LNV-directies met elkaar in gesprek geraakt. In 2008 wordt een workshop visserij gehouden en verschijnt het eindrapport. Daarnaast wordt LNV geadviseerd over haar standpunt voor de KRW op basis van de resultaten van dit project.

Projectleider
Dr. ir. Stijn Reinhard, LEI
stijn.reinhard@wur.nl

Kaderrichtlijn Water en de sportvisserij

Opdrachtgever: Ir. Frans van den Berg, ministerie van LNV, directie Visserij

Kennisvraag

Het ministerie van LNV is verantwoordelijk voor de visserijwetgeving en -regelgeving. Daarnaast is zij verantwoordelijk voor de privaatrechtelijke uitgifte van huurovereenkomsten en vergunningen op de staatswateren, en de hieraan verbonden voorwaarden voor bevissing. In de uitwerking en implementatie van de KRW kunnen belangentegenstellingen optreden tussen enerzijds de doelstellingen zoals de waterbeheerder die formuleert en anderzijds de verantwoordelijkheden en rechten zoals die op basis van de Visserijwet zijn neergelegd bij de visrechthebbenden. Dit biedt zowel kansen als bedreigingen voor de beroepsbinnenvisserij en de sportvisserij, waarbij deze sectoren bovendien verschillen in hun gevoeligheid in relatie tot de implementatie van de KRW. De belangrijkste kennisvraag is: welke vormen van sport- en beroepsvisserij in de binnenwateren worden door het KRW-beleid geraakt en op welke wijze en waar liggen kansen en bedreigingen voor de ontwikkeling van sport- en beroepsvisserij als gevolg van de KRW?

38

Doelstelling

De doelstelling voor dit project is:

- Inzicht geven in mogelijke discrepanties tussen het nationale visserijbeleid voor de binnenwateren en de KRW, voor de ecologische doelen (vissen).
- Verkennen waar en op welke wijze beheerplannen met KRW- en Natura 2000-doelstellingen wel of niet kunnen samengaan met de doelstellingen die de (sport)visserijgroeperingen nastreven en wat de sociaal-economische consequenties kunnen zijn.
- Met een SWOT-analyse in kaart brengen van de betekenis van de KRW voor de beroepsbinnenvisserij en de sportvisserij in de regionale en rijkswateren. Hierbij ook ingaan op de (sociaal-economische) consequenties.

Resultaat

De belangrijkste analyseresultaten zijn dat er weinig beleidsmatige discrepanties liggen tussen de KRW en het huidige beleid. Wel worden tegenstrijdige belangen geformuleerd. Verbeteringen van de waterkwaliteit, milieuomstandigheden en leefgebieden leidt tot

een meer gevarieerde visstand, maar de visproductie kan in sommige wateren ook afnemen. De Kaderrichtlijn biedt daarom zowel kansen als bedreigingen voor de visserij.

Aanpak

- Uitvoeren van een quick scan en interviews afnemen bij de doelgroepen, over de wijze waarop de KRW-doelstellingen die de (regionale) waterbeheerders moeten halen (in hun beheersgebieden) wel of niet kunnen samengaan met de doelstellingen die de (sport)visserijgroeperingen nastreven. Achterhalen wat de sociaal-economische consequenties hiervan kunnen zijn.
- Uitvoeren van een SWOT-analyse sportvisserij en beroepsbinnenvisserij in relatie tot de KRW en de op te stellen beheerplannen, waarin de resultaten van de quick scan en interviews zijn verwerkt.
- Workshop organiseren met waterbeheerders (regionaal, RWS), LNV, Sportvisserij Nederland, PVIS, PO IJsselmeer, beroepsvissers (CvB), waarin de resultaten van de beleidsanalyse, de quick scan en de SWOT-analyse worden besproken.
- Rapportage maken met de resultaten van de beleidsanalyse, de quick scan en de SWOT-analyse, waarin ook de resultaten van de workshop zijn verwerkt.

Blik op de toekomst

De resultaten van het onderzoek bieden LNV en waterbeheerders een handvat om bij verdere beleidsvorming en implementatie adequaat te kunnen inspelen op en rekening te houden met de belangen van de beroepsvisserij en sportvisserij. Daarbij is het belangrijk inzicht te hebben in de sterke en zwakke kanten van de visserijsectoren.

Producten

IMARES-rapport C029/07: J. Klein Breteler, J.J. de Leeuw en O. van Keeken; *De Kaderrichtlijn Water en Visserij op de binnenwateren, 2007.*

Doorwerking

De informatie die door dit onderzoek beschikbaar komt, gebruikt LNV bij het bepalen van de beleidsinzet van directie Visserij (bijvoorbeeld als input voor de decembernota 2007). Deze wordt gebruikt voor discussie met visserij- en waterbeheerders binnen het IDOV (Interdepartementaal Directeuren Overleg Visserij) over de noodzaak en wenselijkheid om waterbeheer en visserij nadrukkelijker op elkaar af te stemmen. Ook zijn door deze studie aanvullende kennislacunes in kaart gebracht.

39

Projectleider
Dr. Joep de Leeuw, Wageningen IMARES
joep.deleeuw@wur.nl

Waterberging en natuur: te combineren bij voedselrijke beken?

Opdrachtgever: Ir. Joop van Bodegraven, ministerie van LNV, directie Natuur

Kennisvraag

Om de gevolgen van toegenomen neerslag te kunnen opvangen en om wateroverlast tegen te gaan, is er in de toekomst behoefte aan een aanzienlijke oppervlakte waterbergingsgebieden (WB21). Door de schaarste aan ruimte denkt men onder andere aan de combinatie van waterberging met natuur. In sommige situaties kan waterberging echter strijdig zijn met natuurdoelstellingen, zoals bij schrale vegetatietypen. De bijdrage van nutriënten in het beekwater (in opgeloste en vaste vorm) aan de totale nutriëntenbeschikbaarheid voor de vegetatie is nog onbekend. Deze kennis is belangrijk om inzicht te hebben in de daadwerkelijke mogelijkheden voor waterberging in combinatie met natuur.

Doelstelling

Doelstelling is het kwantificeren van de nettobijdrage van de nutriënten, stikstof (N) en fosfor (P), door sedimentatie als gevolg van overstroming in verschillende overstromingsgraslanden langs beken.

Resultaat

Waterberging in combinatie met natuur is niet zonder risico's. Bij een toenemende voedselrijkere sedimentatie als gevolg van toegenomen waterberging met voedselrijk oppervlaktewater kan de laagproductieve vegetatie veranderen in een hoogproductievere. Uit het onderzoek bleek dat dat vooral geldt voor locaties dicht bij de beek, de oeverwal. Hierdoor neemt in het algemeen de soortenrijkdom af.

Aanpak

In zowel huidige overstromingsgraslanden als in een natuurontwikkelingsgebied zijn meerdere jaren de aanvoer van nutriënten door sedimentatie gemeten. De huidige overstromingsgraslanden liggen langs de Drentse Aa, de Reest, de Overijsselse Vecht en aan de Dommel. Het natuurontwikkelingsgebied ligt langs de Beerze. De sedimentmetingen vinden elk jaar plaats in de winterperiode (november-april). De reactie van de vegetatie op de aanvoer van nutriënten is gemeten door in de zomerperiode de vegetatie te oogsten en het nutriëntgehalte te bepalen.

Blik op de toekomst

Om eutrofiëring van kwetsbare beekdalvegetaties te voorkomen, verdient het aanbeveling om waterberging bij voorkeur te realiseren door beekaanpassingen en niet in daarvoor aangelegde lokale waterbergingsgebieden.

Een overgangszone tussen landbouwgebieden en de beek kan zorgen voor het wegvangen van nutriënten, zodat het beekwater niet de overstromingsvlakten eutrofeert. Hierover dient nader onderzoek te komen.

De hoge organische stofgehalten in het sediment zorgen voor de aanvoer van zowel N als P. Het landgebruik in het bovenstroomse deel is daar waarschijnlijk debet aan. Het is onbekend waar de organische stof vandaan komt en of het gerelateerd is aan het landgebruik bovenstrooms. Kennis over de herkomst van organische stoffen is cruciaal om te komen tot vermindering van de eutrofiëring, ook met het oog op de KRW-doelstellingen.

Producten

NCR-publication: F.P. Sival, B. Makaske, G.J. Maas & J. Runhaar; *Floodplain sedimentation regulating vegetation productivity on small rivers?*, Wageningen, 26-2005.
Alterra-rapport 1299: P.F.A.M. Römkens, R.P.J.J. Rietra en F.P. Sival; *Cadmium in bodem en gras in het natuurgebied in en nabij de Malpiebeemden*, 2006. In concept en in 2008 te publiceren:
Alterra rapport 1065: F.P. Sival, A. Makaske, G.J. Maas, H. ten Beest; *Overstroming en vegetatie: sedimentatie en nutriëntenaanvoer in kleine rivier- en beekdalgraslanden*.
Alterra rapport 1576: F.P. Sival, M.J.P.M. Riksen, L. Verbeek & E. van der Lippe; *Hermeandering, waterberging en natuurontwikkeling in het Beerzedal: case de Logtse Baan*, Wageningen.
Achtergronddocument Beerze: R. van Ek, J. Klein (TNO, redactie), S. Stuijzand, Harry van Manen, F.P. Sival, P. Hommel, E. Eigenhuijsen, M. Riksen, 2008.
Hoofdrapport: R. van Ek & S. Stuijzand (Eds); *Pilotprogramma Waterberging en Natuur. Naar een dialoog tussen de water- en natuurbeheerder*, 2008.

Doorwerking

Najaar 2007 is in het Waterschapshuis te Boxtel over dit onderzoek een presentatie gegeven tijdens een symposium ter gelegenheid van de afsluiting van het pilotprogramma Waterberging en Natuur. Betrokkenen uit het water- en natuurbeheer zijn geïnformeerd over de uitkomsten van dit onderzoek, ook in relatie tot de uitkomsten van andere pilotprojecten uit het programma Waterberging en Natuur. Zo kan men bij de voorbereiding van waterbergingsprojecten beter rekening houden met ongewenste neveneffecten op de natuur.

Projectleider
Dr. ir. Francisca Sival, Alterra
francisca.sival@wur.nl

Waterberging in bos

Opdrachtgever: Ir. Joop van Bodegraven, ministerie van LNV, directie Natuur

Kennisvraag

Kunnen waterberging, natuur en recreatie elkaar versterken? In het bijzonder is er behoefte aan kennis over de koppelingsmogelijkheden van waterberging en bosontwikkeling:

- Hoe kan men waterberging combineren met natuurbehoud en -ontwikkeling?
- Zijn natte bossen aantrekkelijk voor recreanten?
- Wat kan de meerwaarde zijn van de combinatie waterberging en bosontwikkeling?

Doelstelling

Op landelijke schaal aangeven waar kansrijke situaties liggen voor de functiecombinatie waterberging, bosontwikkeling en recreatie. Op praktijkschaal bepalen hoe natuurwaarden in bossen veranderen bij verschillende inundatiescenario's.

Resultaat

De grootste kansen om de ontwikkeling van natte bossen met hoge natuurwaarden, waterberging en recreatie te combineren, kan men vinden in: (1) beekdalen en beekoverstromingsvlakten in pleistoceen Nederland; (2) delen van de Friese en Groningse kleigebieden; (3) voormalige strandvlakten langs de Hollandse kust en (4) het rivierengebied van Midden-Nederland. De meest ingrijpende gevolgen van waterberging voor de ondergroei in bos zijn geconstateerd na langdurige voorjaarsinundatie. Naar verwachting zijn de gevolgen voor de ondergroei op deze jonge en zeer voedselrijke bosbodem binnen een aantal jaren niet meer zichtbaar. Op de vitaliteit van de bomen in het Harderbos kan men vooralsnog geen duidelijk effect waarnemen. De gevolgen van inundatie voor het bodemleven lijken gering. Ook de gevolgen van inundatie voor de bodemchemie zijn beperkt, hetgeen samenhangt met de relatief korte inundatieperiode (maximaal drie weken) en de aard van de groeiplaats (zeer voedselrijk).

Aanpak

- In een praktijkproef in het Harderbos (Flevoland) heeft men in een meerjarige onderzoek de effecten van inundatie gemonitord. Hierbij is gekeken naar de bodemchemie, het humusprofiel, het bodemleven, de vitaliteit van de boomlaag en de soortensamenstelling van de ondergroei.
- Door een digitale overlayprocedure heeft men diverse informatiebronnen geïntegreerd tot landelijke kansencarten voor functie koppeling van waterbeheer, natuur en recreatie. Vier verschillende typen informatie speelden hierbij een rol: (1) de standplaatseisen van 'natte bostypen', (2) de waardering door recreanten voor deze bostypen, (3) de behoefte aan recreatief groen en (4) de mogelijkheden voor waterberging op nationale en regionale schaal.

Blik op de toekomst

Met het oog op duurzame bosontwikkeling is het beter te kiezen voor infrequente inundaties (zodat herstel mogelijk is) of zeer frequente (jaarlijkse) inundaties (zodat de natuur zich aanpast). Bij tussenliggende frequentie is namelijk geen herstel of aanpassing voor de natuur mogelijk. Tussen de verschillende natuurgebieden zal de benodigde hersteltijd zeer verschillend zijn. Juist in jonge kleibossen als het Harderbos zal de hersteltijd

relatief kort zijn, wat dit type natuurgebieden beter geschikt maakt als waterbergingsgebied dan voedselarmere systemen met hogere natuurwaarde. Verder geven de kansencarten aan dat de ontwikkeling van nat bos op vele plekken in Nederland een meerwaarde kan betekenen voor waterbeheer, natuur en recreatie. Het overwegen van de planning van bos in waterbergingsgebieden is daarom de moeite waard. Met de brochure kunnen water- en natuurbeheerders snel een inschatting maken of in hun gebied dit een interessante optie is.

Producten

Artikel: Patrick Hommel en Sabine van Rooij; *Ruimte voor water: kansen voor nieuwe natte bossen*, Bos, Natuur en Landschap, nummer 03, 2007. Presentatie resultaten pilot Harderbos op kennisdag Waterberging en natuur, 20 november 2007, Boxtel. www.waterberging-natuur.nl Rapport: *Onderzoek naar effecten van waterberging in jonge kleibossen*. Achtergrondrapport Harderbos, red: Stuijtzand, Ek; Rapport in het kader van het programma 'Waterberging en natuur', Alterra rapport 1630. Alterra-brochure: S.A.M. van Rooij, P.W.F.M. Hommel, R.H. Kemmers, A. Olsthoorn, E.P. Querner en R.W. de Waal; *Bergen in het bos. Nieuwe bossen voor waterbeheer, natuur en recreatie. Wat kan waar en wat levert het op?*, 2006.

Doorwerking

Door de verspreiding van de rapporten, brochure, presentaties en artikelen in vakbladen zijn de mogelijkheden voor de ontwikkeling van bossen in combinatie met waterberging onder de aandacht gebracht. Op basis van de beschikbare kennis kunnen beleidsmakers en natuur- en terreinbeheerders zo goed onderbouwde keuzen maken over de invulling van waterberging in bosgebieden.

Projectleider
Drs. Sabine van Rooij, Alterra
sabine.vanrooij@wur.nl

Natura 2000: instandhoudingsdoelen bij dynamisch rivierbeheer

Opdrachtgever: Ing. Jos Karssemeijer, ministerie van LNV, directie Regionale Zaken

Kennisvraag

De instandhoudings- en uitbreidingsdoelen voor de in de Vogel/Habitat Richtlijn (VHR) genoemde habitats gaan in de nabije toekomst het natuurbeheer in de uiterwaarden bepalen. Realisatie van VHR/Natura 2000 doelen in het riviereengebied kan leiden tot een toename van de ruwheid. Het concept van dynamisch rivierbeheer moet de veiligheid duurzaam garanderen. Een belangrijke vraag is op welke wijze men de doelstellingen voor laagdynamische Natura 2000 habitattypen kan inpassen in het concept van dynamisch rivierbeheer.

Doelstelling

- Voor de Natura 2000 beheerplannen ontwikkelen van een methode voor een optimale en duurzame ruimtelijke toedeling van instandhoudings- en uitbreidingsdoelen in de uiterwaarden van de grote rivieren binnen de gestelde veiligheidskaders.

- Testen van Baseline MIXER, een GIS-applicatie voor geografische informatie en hydraulische modellen als interactieve planner voor Natura 2000 beheerplannen.

Resultaat

In een interactieve plansessie met vertegenwoordigers van LNV, RWS, DLG, provincie, SBB en onderzoekers zijn vier scenario's besproken voor een ruimtelijke invulling van de ecologische instandhoudings- en uitbreidingsdoelen voor de uiterwaarden van de IJssel tussen Zwolle en Kampen. Het ontwikkelde instrumentarium blijkt geschikt om in plansessies natuurdoelen ruimtelijk toe te delen. Nog tijdens de sessie kon men het effect van de doelrealisatie op de waterhoogte presenteren. Naar voren kwam dat de mogelijkheden voor uitbreiding van Natura 2000 habitattypen en -soorten in dit gebied beperkt waren en dat daarom een zorgvuldige ruimtelijke invulling van de Natura 2000 doelen vereist is.

Aanpak

Het onderzoek is uitgevoerd als casestudy in het Koploper-project Zwolle. Voor de verschillende vormen van beheer voor de Natura 2000 doelen zijn ter voorbereiding van een ontwerpessie normkosten vastgelegd in kostenmatrices en zijn successie-, sedimentatie- en beheerskostenmatrices als aparte modules toegevoegd aan Baseline MIXER. In een ontwerptafelsessie zijn verschillende scenario's voor optimalisatie van verschillende Natura 2000 habitattypen opgesteld en geëvalueerd met vertegenwoordigers van LNV, RWS, DLG, provincie, natuurbeheerorganisatie (SBB) en deskundigen van Alterra. De resultaten van de hydraulische evaluatie (met behulp van de applicatie Baseline MIXER) en beheerskostenevaluatie van de scenario's zijn tijdens de sessie gepresenteerd. Uit de verschillende scenario's is een optimaal scenario samengesteld als ruimtelijke uitwerking van de instandhoudings- en uitbreidingsdoelen voor het geselecteerde Natura 2000 gebied.

Men legt de resultaten van de ontwerptafelsessie vast in een brochure. Hierin komt een korte beschrijving van de methode, de scenario's, het beheer, de resultaten van de hydraulische effectanalyse en de evaluatie van de beheerskosten en aanbevelingen voor het gebruik van de ontwerptafel bij de ruimtelijke uitwerking van Natura 2000 doelen.

Blik op de toekomst

Bij voorkeur formuleert men Natura 2000 natuurdoelen op rivierniveau. Daarbij moet men rekening houden met de hydraulische weerstand van successiestadia die aan het doel voorafgaan.

Uitbreiding van Natura 2000 habitattypen leidt in veel gevallen tot een verhoging van de hydraulische weerstand. Omdat de hydraulische speelruimte om de doelen te realiseren beperkt is, is het noodzakelijk om keuzen te maken in de mate waarin de verschillende doelen worden gerealiseerd. Door vroegtijdig in het ontwerpproces gebruik te maken van het in dit project ontwikkelde instrument kan men de realisatie van de doelen optimaliseren.

Producten

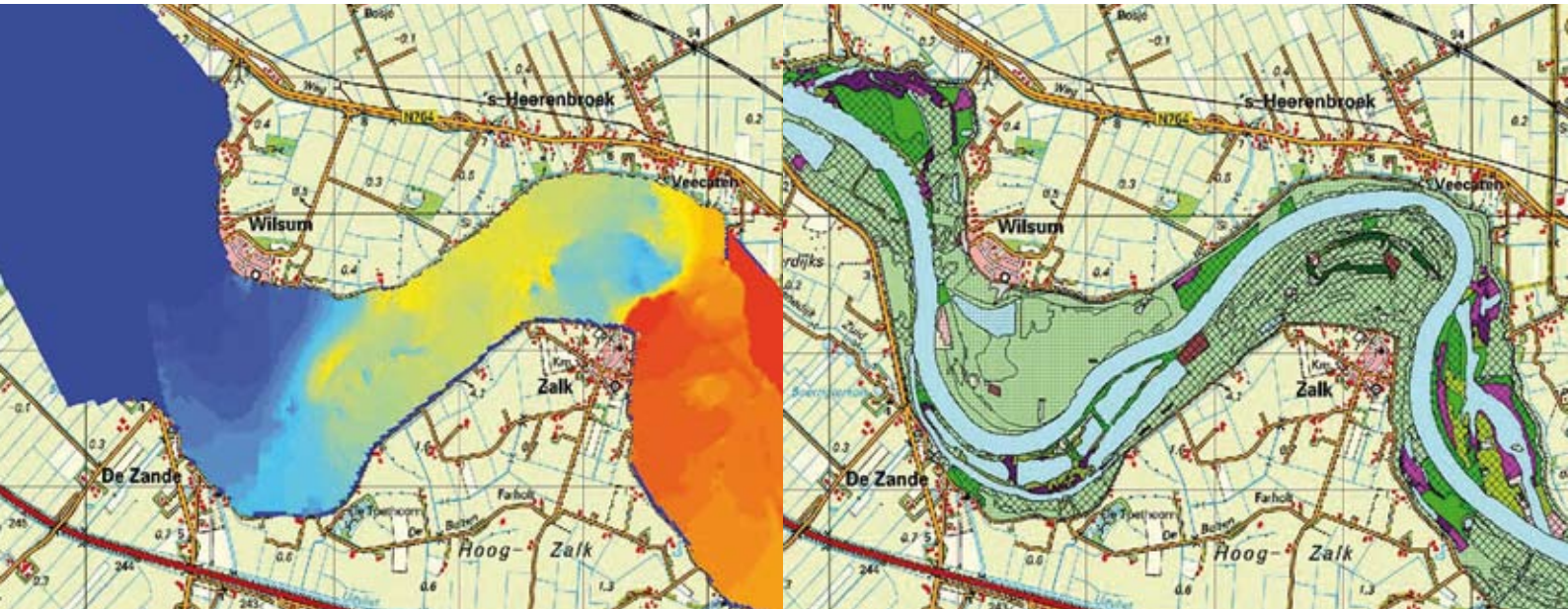
Alterra-rapport 1624: B. Makaske en G.J. Maas (2007) *Veiligheid en beheer van natuurgebieden in 'Ruimte voor de Rivier'*. Mei 2008 verschijnt een brochure over gebruik van het ontwikkelde instrumentarium in interactieve plansessies. Hierin staat de methode beschreven en zijn verschillende ruimtelijke uitwerkingen van de scenario's opgenomen, evenals de hydraulische consequenties van de scenario's op een termijn van 1, 5, 10, 30 en 100 jaar. Voor deze producten zie: www.ruimtevoordervier.wur.nl

Doorwerking

In een ontwerpessie konden belanghebbende organisaties kennismaken met het instrumentarium. Daaruit zijn enkele concrete suggesties voortgekomen om het instrument in te zetten in toekomstige ontwerpessies. De kennisproducten en ervaringen uit de ontwerpessie worden benut in projecten in het kader van de PKB Ruimte voor de Rivier.

Projectleider
Ing. Gilbert J. Maas, Alterra
gilbert.maas@wur.nl

Waarheen met het veen?

Opdrachtgever: Ir. Nico Bos, ministerie van LNV, directie Regionale Zaken (Regio West)

Kennisvraag

Door landbouwkundige ontwatering daalt de bodem, waardoor het veendek als drager van dit karakteristieke cultuurlandschap verdwijnt. Anderzijds leidt stoppen of verminderen van de ontwatering tot productieverlies in de landbouw, en daarmee tot verlies van de huidige drager van het cultuurlandschap van de veenweiden. Verder is de waterkwaliteit in dit gebied vaak slecht, met name door hoge concentraties meststoffen. Door klimaatverandering zullen deze knelpunten nog verder aanscherpen. De vraag is welke maatregelen men op welke plekken kan treffen om de bodemdaling te remmen, het watersysteem robuust te maken en het gebied klimaatbestendig in te richten. Dit met behoud van de agrarische cultuurwaarden en tegen aanvaardbare maatschappelijke kosten.

Doelstelling

Ontwikkelen en toepassen van kennis voor een duurzame inrichting en beheer van de westelijke veenweiden. Het accent ligt op inzicht geven in consequenties van keuzen op de middellange (50 jaar) termijn.

Resultaat

In 2007 zijn hydrologische modelanalyses voor de proefgebieden Zegveld en Linschoten afgerond, gericht op de effecten van verschillende peilscenario's over een periode van 50 jaar. Verder is, in vervolg op een MKBA op polderniveau, een verdiepende CWM-studie uitgevoerd naar de waardering van natuur en landschap bij verschillende waterscenario's. Bovendien benut men alle opgebouwde kennis voor een kennisinstrument, gebaseerd op digitale data en kaartbestanden. Dit wordt toegepast in het interactieve planproces Bodegraven-Noord. Een interimrapport over de eerste proefresultaten met onderwaterdrainage is in concept gereed.

Aanpak

Het project kent meerdere onderzoekslijnen. De eerste lijn is de modellenlijn. Hierin berekenen we de bijdrage van watermaatregelen aan vermindering van de bodemdaling en aan versterking van de robuustheid van het watersysteem. Ook berekenen we effecten van deze maatregelen op waterkwaliteit, hoeveelheid inlaatwater, landbouw, landschap en natuur. Deze effecten monetariseert men in een MKBA. De effectberekeningen worden uitgevoerd over een periode van 50 jaar, rekeninghoudend met klimaatverandering. De tweede onderzoekslijn is veldexperimenteel onderzoek. Hierin vindt onderzoek plaats naar de effectiviteit van onderwaterdrains om bodemdaling te verminderen met behoud van de landbouwkundige gebruikswaarde. Effecten op waterkwaliteit en de hoeveelheid inlaatwater zijn gemeten.

Blik op de toekomst

In het project is het concept 'Functie volgt Peil' ontwikkeld en geanalyseerd op zijn toepasbaarheid en effectiviteit. Het concept gaat uit van een opschaling van waterbeheerseenheden, waardoor grotere peilgebieden ontstaan waar de laagste delen nat en de hogere delen droger zijn. Hierdoor wordt de bodemdaling van de sterkst dalende gebieden het meest geremd en blijft landbouw op de hogere delen goed mogelijk

zonder grote bodemdaling. Gekoppeld hieraan doet men ook aanbevelingen gedaan over gebieden die vanuit een robuust watersysteem het beste kunnen worden ontwikkeld voor natte natuur (Natte As) of natte landbouw (energieteelt). Dit gekoppeld aan vormen van recreatie, en met goede perspectieven voor de landbouw. Ook worden beleidsaanbevelingen gedaan over de mogelijkheden onderwaterdrainage toe te passen.

Producten

Alterra-rapport 1516: P.C. Jansen, E.P. Querner en C. Kwakernaak; *Effecten van peilstrategieën in veenweidegebieden; een scenariostudie in het poldergebied rond Zegveld, 2007.*
Uitgave Routeplanner 2010–2050 Naar een Klimaatbestendig Nederland, Bsik- programma's Klimaat voor Ruimte, Leven met Water en Habiforum: C. Kwakernaak en P.L. Dauvellier; *Naar een klimaatbestendig Groene Hart. Beleidsopgaven, concepten en strategieën voor een duurzame inrichting van het Groene Hart, 2007.*
Een planningsinstrument met digitale kaartinformatie voor interactieve regionale planning op basis van robuuste watersystemen.
Alle producten zijn te vinden op de projectwebsite www.waarheenmethetveen.nl

Doorwerking

Kennisontsluiting en -doorwerking vindt plaats binnen het consortium dat fungeert als een 'community of practice'. Kennisuitwisseling vindt ook plaats via de projectwebsite, waar niet alleen kennis uit het project wordt verzameld, maar ook informatie uit andere projecten en uit beleid over het veenweidegebied Kennisdoorwerking vindt voorts plaats via input in gebiedsprocessen zoals Gouwe Wiericke, Bodegraven-Noord en Krimpenerwaard. Via workshops en (veld)symposia deelt men kennis, zoals over praktische toepassing van onderwaterdrains in de landbouw en landinrichtingsprojecten.

Projectleider
Dr. Cees Kwakernaak, Alterra
ceesc.kwakernaak@wur.nl

Kansen voor een zilte aquacultuur in Nederland

Opdrachtgever: Drs. Annemarie Janssen, ministerie van LNV, directie Regionale Zaken (Regio Zuid)

Kennisvraag

Er is behoefte aan een uitgewerkt beeld van kansen en bedreigingen (kosten en baten) voor LNV-sectoren bij toename van de invloed van zout water in de ZW-Delta. Accent bij de kosten en baten ligt op het terrestrische deel van de Delta.

Doelstelling

Een verkenning van de reële perspectieven en de effecten van het toelaten van meer brak/zout water op land, op de economie, de natuur en de milieukwaliteit. Hieraan gekoppeld worden de kansen en bestaande blokkades (kosten en baten) voor LNV-sectoren transparanter gemaakt bij toename van de invloed van zout water in de Zuidwestelijke Delta. Een en ander in samenhang met veranderende ruimtelijke en wateropgaven in de Delta ten gevolge van de liberalisering van het landbouwbeleid, de KaderRichtlijn Water (KRW), de Nota Ruimte en de gevolgen van het Nationaal Bestuursakkoord Water (NBW). Het accent ligt op het terrestrische deel van de Delta.

Resultaat

Uitgebreide analyse van de kansen, belemmeringen en aandachtspunten van zilte aquacultuur en hun onderlinge verbanden. Deze worden bepaald door economie, regelgeving, technologie en imago. De technologie is volop in ontwikkeling. Regelgeving, gebrekkige samenwerking in productieketens en het ontbreken van een eenduidige definitie van ‘aquacultuur’ werken echter belemmerend. Ontwikkeling en export van technologie biedt Nederland veel kansen, die van niche-producten lijken gering. Bulkproductie biedt wegens gebrek aan ruimte en hoge arbeidskosten nauwelijks perspectief.

Aanpak

Het onderzoek in 2006 was gericht op een gebied dat bij de introductie van zout water kansrijk lijkt rond het concept van extensieve kweek van zeevis op land. Vervolgens werd een slag gemaakt van globale kansen (rapport Indicatie baten Delta inZicht) naar concrete kansen (en bedreigingen) op bedrijfs- en

gebiedsniveau. De uitwerking geschiedt in samenspraak met de opstellers van het projectplan ‘De Zeeuwse Tong’ en partijen die vanuit hun bedrijfsvoering of beleidsverantwoordelijkheid interesse hebben in zo’n ontwikkeling. Hieruit ontstaat een onderbouwd beeld van de feitelijke haalbaarheid van visteelt op land, in samenhang met een multifunctionele inrichting. In 2007 zijn de kansen voor multifunctionele toepassingen en landschappelijke en ecologische potenties van extensieve viskweek op land nader uitgewerkt op regioniveau. Ingespeeld is daarbij op gevolgen van de liberalisering van het landbouwbeleid, de eisen die men stelt aan de waterkwaliteit in het kader van de KRW, en tevens op maatschappelijke ontwikkelingen in de Metropole Delta (zie Nota Ruimte) die men in de ZW-Delta zou kunnen accommoderen. Het onderzoek is uitgevoerd in de vorm van literatuuronderzoek, gesprekken met betrokkenen en een ‘transdisciplinaire brainstorm’ tussen de opdrachtgever en onderzoekers van Wageningen UR.

Blik op de toekomst

In het onderzoek is veel kennis en informatie bijeengebracht over aquacultuur, die benut kan worden als bouwsteen voor duurzame landschappelijke vernieuwing van de Zuidwest Delta. Het rapport bevat een groot aantal aanbevelingen voor het ontwikkelen van een economische gezonde bedrijfstak aquacultuur met productiemethoden die het milieu niet belasten en die de natuurwaarden respecteren en ruimte geven.

Producten

Intern advies aan LNV/rapport Alterra: L.C.P.M. Stuyt; *Kansen voor zilte aquacultuur in Nederland, met speciale aandacht voor visteelt op land*, 2007.

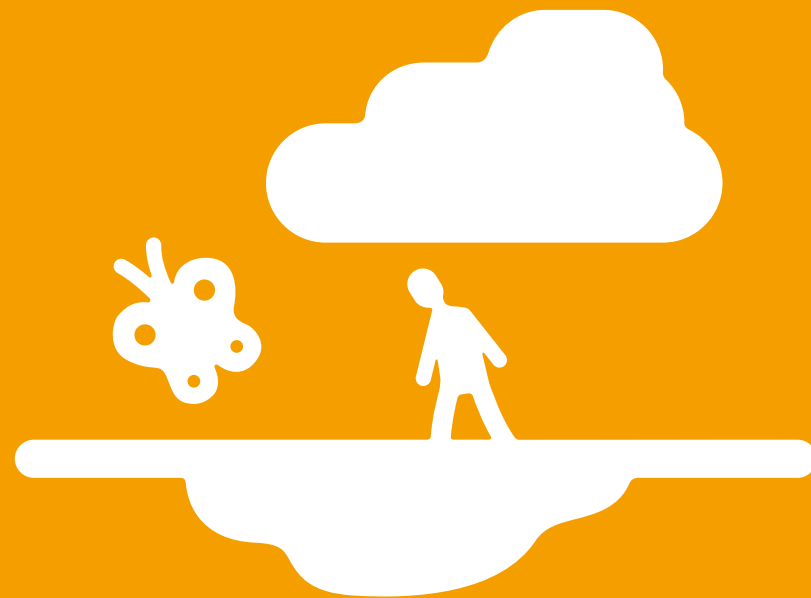
Doorwerking

LNV, Directie Regionale Zaken (Regio Zuid) gebruikt de nieuwe kennis en informatie in dit rapport voor beleidsontwikkeling over de toekomst van de Zuidwest Delta. Het rapport wordt gebruikt voor LNV-brede beleidsvorming met alle betrokken beleidsdirecties en de regiodirectie. Dit rapport wordt binnenkort op een intern LNV-symposium gepresenteerd.

Projectleider
Dr. ir. Lodewijk Stuyt, Alterra
lodewijk.stuyt@wur.nl

Het klimaat is hot

Het klimaat zit definitief tussen onze oren. Door de persaandacht bij publicatie van de drie, mede met Nederlandse inbreng tot stand gekomen, VN-rapporten over klimaat, door de film van Al Gore én doordat vele klimaatonderzoeksprojecten in Nederland resultaten beginnen op te leveren die niet onbesproken blijven. De Nederlandse regering bereidt zich dan ook gedegen voor op 'de dingen die komen gaan'.

Voor je aanpassingsbeleid kunt ontwikkelen moet je eerst weten waar de knelpunten zitten. In verschillende projecten brengt men zulke knelpunten in landbouw en natuur (letterlijk) in kaart. Dat is het verst gevorderd voor natuur. De (on)mogelijkheden die de Ecologische Hoofdstructuur biedt om effecten van klimaatverandering op te vangen zijn geanalyseerd. Voor andere sectoren gebeurde dat afgelopen jaar vooral kwalitatief, maar komend jaar wordt gewerkt aan een kwantitatieve detaillering.

De landbouw in ontwikkelingslanden is vaak veel kwetsbaarder dan in Nederland. Diversificatie blijkt een belangrijke voorwaarde voor voedsel- en inkomenszekerheid van kleine boeren, en landen zouden veel meer van elkaar kunnen leren dan ze tot dusver doen. Landbouw gaat gepaard met broeikasgasemissies. De Nederlandse graslanden blijken zich in dat opzicht zeer uiteenlopend te gedragen. Op veengronden vormen zij een bron, op meer minerale gronden vaak een put, voor koolstof. Ook internationaal vormen veengebieden in ontginning een belangrijke bron van broeikasgassen waar we in toekomstige klimaatverdragen iets mee moeten.

51

Themacoördinator Klimaat
Dr. Ronald Hutjes, Alterra
ronald.hutjes@wur.nl

A photograph of Harry Vreuls, a middle-aged man with grey hair, wearing a dark suit and a blue patterned tie. He is leaning against a thick, moss-covered tree branch in a forest setting. The background shows blurred trees and foliage.

‘Wetenschappers willen alle onzekerheden en onduidelijkheden in het onderzoek wegwerken, terwijl de praktijk op enig moment genoeg kennis heeft en een keus moet maken.’ Harry Vreuls *SenterNovem*

Aandacht voor kennisdoorwerking voorkomt dubbel onderzoek

Door de klimaatverandering en het Kyoto Protocol moet Nederland bos- en bodememissies rapporteren. Alterra van Wageningen UR verkent al jaren de mate van ontbossing in Nederland en de CO₂ die daarbij vrijkomt. Zo vergeleek het instituut in het verleden landgebruikkaarten van 1990 en 2000 met elkaar om de ontbossing in kaart te brengen.

Harry Vreuls, van SenterNovem, betrokken bij verschillende emissieprojecten, vertelt dat in dit onderzoek de kennis op het meest vergaande niveau heeft doorgewerkt. ‘Volgens een internationale expert klopte het onderzoeksresultaat niet en zou er te veel ontbost zijn. Vervolgens heeft Alterra veldwerk verricht en bleek er juist nog meer ontbost te zijn. Een verrassend resultaat dat niet werd geaccepteerd door het review team van de UNFCCC waardoor Nederland met een hogere emissiedoelstelling het Kyoto Protocol inging.’

Vreuls ervaart dat projectleiders beter aanvoelen wat de opdrachtgever wil, dan wetenschappelijke experts die als onderzoeker werkzaam zijn. Onderzoek moet niet alleen gericht zijn op kennisontwikkeling, maar ook op de praktijk. Vreuls: ‘Met name experts zijn geneigd zich toe te spitsen op kennisontwikkeling. Wetenschappers willen alle onzekerheden en onduidelijkheden in het onderzoek wegwerken, terwijl de praktijk op enig moment genoeg kennis heeft en een keus moet maken. Uiteindelijk kunnen we de kennis toepassen, maar daarvoor moeten we regelmatig goed bovenop het onderzoek zitten om het ook toepasbaar te houden.’ De projectleider vervult de rol om dit proces aan te sturen. Dit gaat beter dan drie jaar geleden, vindt Vreuls. ‘Projectleiders waren toen meer experts

in de rol van projectleider. Nu nemen projectleiders afstand van het onderzoek en maken ze meer afwegingen.’

Kennisdoorwerking is cruciaal, zegt Vreuls. ‘Kennisdoorwerking voorkomt dat experts die toch vaak op een eilandje zitten te lang intern naar oplossingen blijven zoeken. Je richten op kennisdoorwerking kan dubbel deelonderzoek voorkomen en maakt het proces efficiënter. Je weet van elkaar wat er al bedacht is.’

Wat betreft kennisontwikkeling zit Wageningen op de goede weg met een mix van rapporten, papers, conferenties en wetenschappelijke artikelen. Maar Vreuls ziet wel een gevaar: ‘Wageningen UR blijft een wetenschappelijk instituut en de kans bestaat dat onderzoek te veel de wetenschappelijke kant opgaat. Probeer in de eerste fase van een onderzoek echt door te vragen en inzicht te krijgen in wat de gebruikers precies willen: een praktische invulling of wetenschappelijk inzicht.’

53

Drs. Harry Vreuls, SenterNovem, betrokken bij verschillende emissieprojecten. Meer projectinformatie op pagina 58 en 59.

Kan onze natuur tegen opwarming?

Opdrachtgever: Ir. Joop van Bodegraven, ministerie van LNV, directie Natuur

Kennisvraag

Klimaat is een drijvende factor voor veel ecologische processen. De zorg bestaat dat de natuur onvoldoende in staat is om zich aan veranderingen als gevolg van klimaatverandering aan te passen. In Nederland vormen de Ecologische Hoofdstructuur (EHS) en de Robuuste Verbindingen een ruimtelijk samenhangend netwerk van leefgebieden, als antwoord op de versnippering van de natuur. Het is de vraag of dit netwerk van ecosystemen voldoende robuust is om de effecten van klimaatverandering op te vangen.

Doelstelling

- Inzicht in de effectiviteit van ecologische netwerken in het opvangen van klimaatverandering.
- Ontwikkeling van instrumenten voor het bepalen van de invloed van klimaatverandering op natuurkwaliteit en biodiversiteit.

Aanpak

Voor een analyse van de effecten van klimaatverandering op verschillende ecosysteemtypen zijn deze effecten bekeken in het licht van andere stressfactoren, zoals versnippering en verdroging. Om de invloed van klimaatverandering te kunnen monitoren is eerst een risicoanalyse gedaan van welke soorten en ecosystemen gevoelig zijn voor klimaatverandering en in hoeverre deze gevoeligheid wordt versterkt door versnippering van het leefgebied. Dit indicatorsysteem is (en wordt ook in de toekomst in samenwerking met het BSIK Klimaat voor Ruimte programma) verder ontwikkeld op basis van literatuur, modelsimulaties en statistische analyses van verspreidingsdata van soorten. Vervolgens is het indicatorsysteem toegepast voor de identificatie van zwakke plekken in de EHS, waar naar verwachting de veerkracht van ecosystemen verbetert om de effecten van klimaatverandering zo goed mogelijk op te vangen.

Resultaat

Er is een indicatorsysteem ontwikkeld voor de gevoeligheid van soorten voor klimaatverandering: de Klimaat Response Database (Van der Veen et al, 2007). Daarnaast zijn ruimtelijke analyses uitgevoerd en kaarten ontwikkeld met zoekgebieden voor adaptatie van de EHS. Deze thematische kaarten geven nationale beelden van:

- Waar zich de bottlenecks bevinden voor verschuivende soorten. Soorten passen hun verspreidingsgebied aan door gebieden te koloniseren die door de klimaatverandering voor hen geschikt zijn geworden. Versnippering van leefgebieden kan deze verschuiving echter onmogelijk maken (zie figuur);
- Waar natuurgebieden mogelijk te klein zijn om weersextremen op te vangen. Weersextremen veroorzaken grotere aantalfuctuaties van populaties, waardoor de uitsterfkans toeneemt. Soorten hebben gebieden met een grotere draagkracht nodig om zulke fluctuaties te kunnen opvangen;
- Waar zich de natuurtypen bevinden met een grote fractie koudeminnende of warmteminnende doelsoorten. Sommige soorten profiteren van de opwarming en breiden hun areaal naar het noorden uit. Andere soorten trekken zich terug aan de zuidelijke kant van hun areaal. Sommige natuurtypen bevatten meer dan 30% koudeminnende soorten. Wat betekent dit voor het functioneren van een ecosysteem (zie figuur)?

Blik op de toekomst

Maatregelen om ecosystemen veerkrachtiger te maken en daarmee beter bestand tegen klimaatverandering, moeten bijdragen aan grotere ecosystemen met een hoge biodiversiteit en een grote mate van interne heterogeniteit en met voldoende ruimtelijke samenhang om kolonisatie van nieuwe soorten mogelijk te maken.

De toenemende onvoorspelbaarheid als gevolg van klimaatverandering maakt het sturen op vaststaande ‘einddoelen’ met bijbehorende lijsten van soorten minder effectief. Dit komt op gespannen voet te staan met de huidige regelgeving, in het bijzonder de Europese Vogel- en Habitatrichtlijn, die gericht is op

de instandhouding van specifieke doelsoorten en habitattypen. Een verschuiving van de beleidsdoelen voor natuurkwaliteit is gewenst en kan meer gericht zijn op het creëren van optimale milieu- en ruimtelijke condities. De soortensamenstelling van ecosystemen blijft een belangrijke graadmeter maar er dient meer nadruk te komen op de diversiteit binnen functionele groepen dan op specifieke soorten.

Producten

M. van der Veen, E. Wiesenekker, B.S.J. Nijhof en C.C. Vos; *Klimaat Respons Database.*, 2007. Ontwikkeld binnen BSIK-Programma Klimaat voor Ruimte, project Adaptatie EHS. Binnen de looptijd van het project (2010) worden regelmatig nieuwe versies uitgebracht.

Alterra-rapport nr. 1602: C.C. Vos, H. Kuipers, R. Wegman en M. van der Veen; *Klimaatverandering en natuur: zoekgebieden voor ruimtelijke adaptatie van de EHS*, 2007.

Alterra-rapport nr. 1551: C.C. Vos, B.S.J. Nijhof, M. van der Veen, P.F.M. Opdam en J. Verboom; *Risicoanalyse kwetsbaarheid natuur voor klimaatverandering*, 2007.

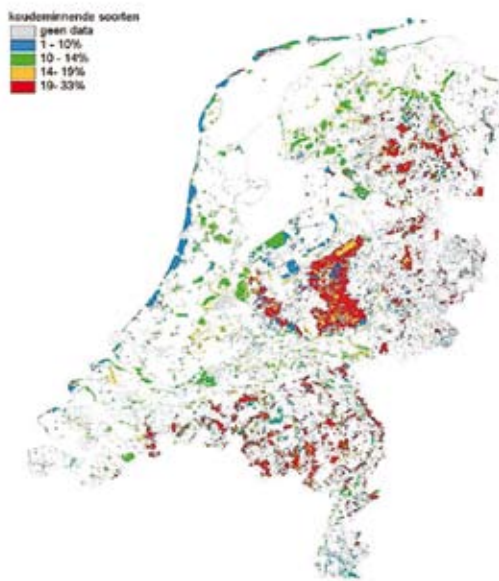
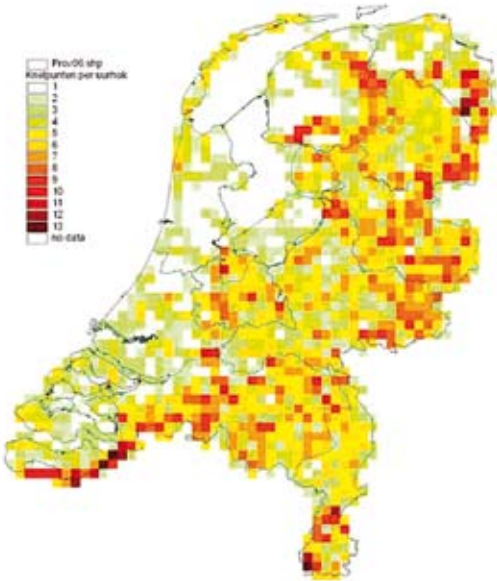
Doorwerking

Mede in het kader van dit project zijn enkele stakeholderworkshops georganiseerd. Een drietal ‘in de provincie’ richtten zich op regionale en lokale bestuurders en terreinbeheerders om deze te informeren over de projectresultaten en om te peilen in hoeverre zij aanvullende kennis nodig hadden voor zij praktijkmaatregelen konden nemen. Omdat adaptatie om internationale afstemming vraagt en ook internationale natuurverbindingen nodig zijn, richtte de vierde workshop in Den Haag zich op een meer internationaal publiek.

Ook de vele aandacht in de media hebben het denken over natuur en natuurbeleidsdoelen met het oog op klimaatverandering bij een breed publiek in gang gezet.

Projectleider
Dr. Claire Vos, Alterra
claire.vos@wur.nl

Klimaatverandering is een ontwikkelingsvraagstuk

Opdrachtgever: Hayo Haanstra, ministerie van LNV, directie Platteland

Kennisvraag

De veelal rurale economieën van ontwikkelingslanden zijn erg gevoelig voor klimaatschommelingen en -verandering. Klimaatverandering zal dus een directe invloed hebben op de ontwikkelingsmogelijkheden. Daarom is het belangrijk de probleemvelden en doelen van klimaat en duurzame ontwikkeling bij elkaar te brengen. Klimaatbestendige landbouwsystemen zijn klimaatveilig (veerkrachtig en robuust) en klimaatvriendelijk (gunstig emissieprofiel). Naast klimaatverandering moet men rekening houden met economische schokken en hoe deze op de stabiliteit van een landbouwsysteem inwerken. Hiervoor zijn indicatoren ontwikkeld. Verder staat niet klimaat maar ontwikkelingsdoelen zoals armoedebestrijding én voedselzekerheid centraal. Door in te zoomen op ontwikkelingsdoelen is het gemakkelijker de relatie duurzame ontwikkeling en klimaatverandering vorm te geven.

Doelstelling

- Kwantificeren van de kwetsbaarheid van landbouwbedrijfs-systemen voor klimaatverandering en andere factoren.
- Identificeren en formuleren van aanpassingsstrategieën die de veerkracht van die bedrijfssystemen verhogen.
- Inbedden van klimaatverandering in onderzoek.
- Analyseren van de koppeling tussen duurzame ontwikkeling en klimaatverandering.

Resultaat

Vergelijking van verschillende bedrijfssystemen in ontwikkelings-landen op milieu, economische en arbeidsprestatie leert dat:

- toenemende bedrijfsdiversificatie vooral plaatsvindt op grotere bedrijven en gepaard gaat met grotere arbeidsproductiviteit maar lagere productiviteit per hectare;
- de mate van bedrijfsintegratie vaak erg laag is en daardoor moeilijk positieve milieueffecten te realiseren zijn;
- diversificatie en integratie belangrijke voorwaarden zijn voor voedsel- en inkomenszekerheid.

Vergelijking van nationale ontwikkelingsstrategieën in diverse landen leert dat:

- Nationaal beleid essentieel is bij het vormgeven en implementeren van een geïntegreerd ontwikkelings- en klimaatbeleid. Dit loopt niet altijd soepel door gebrekkige samenwerking tussen instituties en gebrek aan kennis om met onzekerheden om te gaan. Ook wordt klimaatverandering nog niet onderkend als belangrijk voor ontwikkeling.
- Er nog veel potentieel is voor 'leren van elkaar'. Succesvolle strategieën verdienen meer navolging en internationale organisaties kunnen dit faciliteren.

Aanpak

In samenwerking met de FAO zijn via een modelmatige aanpak interventiemogelijkheden en de gevolgen hiervan op o.a. productiviteit van land, arbeid en kapitaal op het bedrijfsniveau gekwantificeerd.

Verschillende bedrijfssystemen zijn kwantitatief vergeleken op milieu, economische en arbeidsprestatie. Diversificatie en integratie (belangrijke voorwaarden voor veerkracht) zijn geëvalueerd. De kennis en inzichten kunnen gebruikt worden bij het vormgeven van een duurzame robuuste emissiearme landbouw. Klimaatdoelen hiermee integraal onderdeel van sector en regionaal beleid.

De (on)mogelijkheden voor het inbedden van klimaatdoelen in de verschillende landen op het gebied van landbouw is aan de hand van casestudies (Bangladesh, Brazilië, China, India, Zuid Afrika en West-Afrika) bestudeerd, en vervolgens algemeen gemaakt.

Blik op de toekomst

De voordelen van het integreren van klimaatbeleid in ontwikkelingsbeleid zijn significant. Nationaal beleid is een essentiële ingang voor het vormgeven en implementeren van een geïntegreerd ontwikkelings- en klimaatbeleid. De impacts van nationale en lokale ervaringen moeten worden vergroot via het reproduceren van succesvolle strategieën. Dit vraagt een gerichte inspanning van overheden, ngo's en onderzoeks-

instituten. De integratie van klimaatbeleid in internationaal beleid dient een prominente plaats te krijgen in geïntegreerd ontwikkelings- en klimaatbeleid.

Bij het vormgeven van klimaatadaptatie en mitigatiebeleid in de landbouw moet men rekening houden met het landbouwbedrijfssysteem. Hier vindt het beleid haar ingang en worden beslissingen genomen die gevolgen hebben voor bijvoorbeeld voedselzekerheid. Diversificatie en integratie van die bedrijfssystemen zijn essentieel voor voedselzekerheid en veerkracht voor klimaatverandering.

Producten

Rapport: H. Langeveld, M. Rufino, H. Hengsdijk, R. Ruben, J. Dixon, J. Verhagen and K. Giller; *Evaluation of economic and environmental performance of two farm household strategies: diversification and integration, Conceptual model and case studies*, (in press)
PRI report 139: J. Verhagen and M. Kok. (eds). *Development and Climate. Bangladesh, Brazil, China, Senegal and South Africa*.
Brochure for COP12; Kok, Metz, Verhagen and Van Rooijen; 'Policy brief: Integrated Development and Climate Policies: how to realise benefits at national and international levels', 2006. Website: www.developmentfirst.org

Doorwerking

De bevindingen zijn gepresenteerd tijdens side events van de VN-klimaatconferenties en de wereldtop voor duurzame ontwikkeling in Johannesburg. Dit heeft er toe bijgedragen dat ook in het meest recente IPCC-Assessment-rapport veel aandacht is besteed aan de raakvlakken tussen klimaatverandering en duurzame ontwikkeling.

Projectleider
Dr. Jan Verhagen
Plant Research International
jan.verhagen@wur.nl

Emissies broeikasgassen: het ene perceel is het andere niet...

Opdrachtgevers: Ir. Bas Clabbers, ministerie van LNV, directie Platteland en ir. Anja van Gernerden, ministerie van LNV, directie Landbouw

Kennisvraag

Nederland houdt bij de verplichte rapportage over emissies van (overige) broeikasgassen voor landbouw en landgebruik geen rekening met de specifieke Nederlandse omstandigheden voor bodem, bemesting, management, water en landgebruik. Kennis daarover is onvoldoende onder andere door een gebrek aan geschikte waarnemingen en analyses daarvan. Dergelijke voor emissierapportage bruikbare kennis kan ook ingezet worden om broeikasgasemissies in Nederland te verminderen via gericht beheer van bodem, landbouw en bossen en die vervolgens ook zichtbaar te maken in de rapportages.

Doelstelling

Doel van dit onderzoek is zoveel mogelijk data van broeikasgasemissies uit landbouw en landgebruik bijeen te brengen en daaruit de variabiliteit in emissies van de broeikasgassen kooldioxide (CO₂) en lachgas (N₂O) voor bouw- en grasland te bepalen. De samenhang tussen de emissies en

klimateologische factoren, bodemsoort, grondwaterstand, mestsoort en landgebruik en –management wordt geanalyseerd. De resultaten dienen voor het onderbouwen van specifiek Nederlandse emissiefactoren van CO₂ en N₂O voor landbouw en landgebruik.

Resultaat

Vergelijking van CO₂-emissies van acht graslanden in Nederland laat een grote variabiliteit zien in jaarlijkse emissies. Op veenbodems is de uitstoot door bodemrespiratie groter dan de opname door het gras. Gras op veen verliest gemiddeld 8.1 ton CO₂ per hectare per jaar terwijl grasland op zand en klei 3.3 ton CO₂ per ha vastlegt. Veenweides hebben eigenschappen die tot omvangrijke lachgasemissies leiden: veelal vochtig, veel organische stof en – na bemesting of beweiding – stikstof. Metingen op natte percelen laten emissies zien van 6.0 ton CO₂ equivalenten en op het droge perceel van 1.9 ton CO₂ equivalenten per ha per jaar.

Voor akkerbouwpercelen zijn de resultaten minder eenduidig. Emissies van CO₂ hangen samen met gewasontwikkeling en bodemverdichting (berijding). Het weer, gewas- en bodemmanagement en bodemsamenstelling en -opbouw beïnvloeden de verticale verdeling van bronnen en putten voor lachgas.

Aanpak

Twee typen waarnemingen zijn bijeengebracht en geanalyseerd:
1. lokale metingen van emissies van N₂O in fluxkamers en
2. metingen van uitstoot en opname van CO₂ met meteorologische technieken die representatief zijn voor grotere arealen.

De metingen vonden plaats op bouw- en grasland en op veen-, zand- en kleingronden. De invloed van omgevingsfactoren zoals bodemvocht, landgebruik en intensiteit van bemesting op de emissies is vastgesteld

Blik op de toekomst

Intensief gebruikte veenweiden zijn een omvangrijke bron van broeikasgassen in Nederland. Beter begrip van de emissievariabiliteit helpt schattingen van de totale emissie in Nederland te verbeteren en om maatregelen te ontwerpen die deze emissies kunnen terugdringen. Zo blijkt de internationale standaardwaarde voor lachgasemissies op veenweiden bijna een factor twee te hoog voor de Nederlandse situatie. Ook de gebruikte waarde voor CO₂ emissies van grasland wijkt flink af van de waarnemingen.

Producten

Artikel: C.M.J. Jacobs et al.; *Variability of annual CO₂ Exchange from Dutch Grasslands*, Biogeosciences, 4, 803-816, 2007.
NitroEurope - Open Science Conference: P.C. Stolk et al; *Vertical distribution of N₂O production and consumption in a sandy soil*, 2008.
Alterra report 1217: P.J. Kuikman et al; *Update of emission factors for nitrous oxide from agricultural soils on the basis of measurements in the Netherlands*, 2006.
MNP report 500080003: K.W. van der Hoek et al; *Direct and indirect nitrous oxide emissions from agricultural soils, 1990 – 2003*, 2007. Background document on the calculation method for the Dutch National Inventory Report.

Doorwerking

De resultaten van deze analyse van de emissievariabiliteit kunnen op termijn leiden tot aanpassing en onderbouwing van de emissiefactoren voor CO₂ en N₂O die Nederland hanteert in de jaarlijkse rapportages voor het VN-klimaatverdrag. Een dergelijke voor Nederland specifieke methodologie kan belangrijke veranderingen in de te rapporteren emissies met zich mee brengen voor CO₂ en N₂O. Verschillende opties tot vermindering van de emissies kunnen in de berekeningen tot uiting komen; mogelijk is aanpassing nodig van de gerapporteerde emissies uit veenweide. Meer over doorwerking is te lezen op pagina 53.

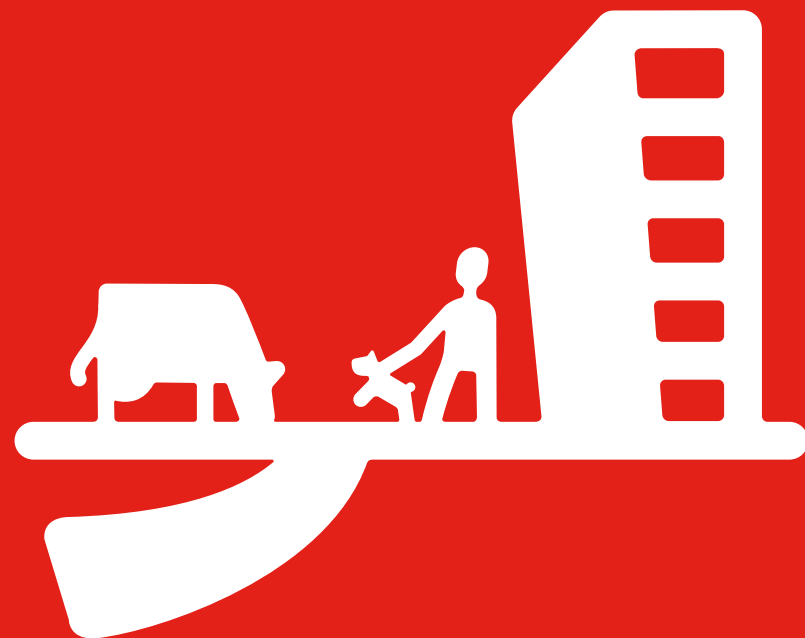

Projectleider
Dr. Peter Kuikman, Alterra
peter.kuikman@wur.nl

Projectleider
Ir. Eddy Moors, Alterra
eddy.moors@wur.nl

De mens en zijn groene omgeving

Centraal in het thema Stad-land & recreatie staat de mens en zijn groene omgeving. Die omgeving wordt breed gedefinieerd als een gezonde stad en een vitaal platteland. Voor de stad staan de groene aspecten van de leefomgeving centraal. De stedelingen willen genieten van het groen in en om de stad. Voor het platteland gaat het om een sterke regionale economie. Zo kan het agrarische gebied zijn karakter behouden, kan de stedeling dat platteland waarderen en gebruiken en blijft het platteland ook een leefbare omgeving voor haar bewoners. De dynamiek is enorm. Groen in de buurt is belangrijk voor de leefbaarheid van de stad. Ook is een goede stedelijke groenstructuur van belang om straks bij te dragen aan verkoeling als de klimaatverandering doorzet. Grote zorg is hoe we de eigenheid van het vitale platteland en de bijbehorende waarden als landschap, rust ruimte kunnen behouden. Het gaat hier om zowel de fysieke kant van de relatie stad en ommeland, als de economische en sociale kant.

De opgave van dit thema bestaat uit het leggen van duurzame verbindingen tussen stad en ommeland. Verbrede landbouw draagt bij aan de mogelijkheden voor recreatie op het platteland. Ook zorgboerderijen zullen in de toekomst een rol gaan spelen in de opvang. Bestuurlijke verandering komt in vele thema's aan de orde, waarbij gekeken wordt naar de rol van het Ministerie van LNV. De overall invalshoek van dit thema is telkens de samenhang, bekeken vanuit genieten, werken, wonen en leven. De vraag die er leeft, wordt uiteindelijk vertaald naar een aanbod van producten en diensten.

61

*Themacoördinator
Stad-land & recreatie*
Drs. Peter Visschedijk, Alterra
peter.visschedijk@wur.nl

*Themacoördinator
Stad-land & recreatie*
Ir. Petra Berkhout, LEI
petra.berkhout@wur.nl

‘Onderzoek laat zien dat de keten nog niet afdoende is ingericht om streekproducten grootschalig op de markt te brengen.’

Guido ten Hengel *La Place (V&D)*

Meer draagvlak voor streekproducten

‘De consument vraagt steeds meer naar de herkomst van het product.’ Guido ten Hengel, hoofdinkoper van La Place (V&D) was daarom al aan het pionieren naar de mogelijkheden van het vermarkten van streekproducten voor La Place. Via zijn contact met Streekproducten Nederland raakte hij betrokken bij het LEI-onderzoek ‘Ketenversterking Verbrede Landbouw’.

Een belangrijk deel van het onderzoek was het intensief volgen van vier landelijke marktpartijen, waaronder La Place, als het gaat om de mogelijkheden en belemmeringen van het inzetten van streekproducten. Hiervoor zijn onder meer kennisuitwisselingssessies georganiseerd, waaruit bleek dat vooral externe logistieke processen het grootste obstakel zijn. Gedurende het LEI onderzoek heeft Ten Hengel naast deze sessies veel baat gehad aan het overleg met onderzoeker Maarten Fischer (Coöperatie Stadteland), die hem voorzag in bruikbare adviezen.

Ten Hengel vond het interessant om met uiteenlopende marktpartijen om de tafel te zitten en te horen tegen welke problemen zij aanlopen. Daarentegen mist hij in het onderzoek de pragmatische kant. ‘Het is vooral heel theoretisch! Vragen die nu leven zijn: Hoe wakkeren we de marktvraag aan? en Hoe regelen we de logistiek? De Task Force Multi Functionele Landbouw zou hierin met praktischere oplossingen moeten komen’, vindt Ten Hengel.

‘De resultaten uit het onderzoek bevestigen mijn ervaringen’, benadrukt Ten Hengel. Enerzijds is het draagvlak binnen La Place voor streekproducten ontegenzeggelijk groter geworden. Dit heeft gevolgen gehad voor het inkoopbeleid, dat een positieve impuls heeft gekregen om regionale

streekproducten te introduceren. ‘Bijvoorbeeld langs de weg van marktcreatie. Dat wil zeggen dat je in veel gevallen je eigen markt kunt creëren en daarmee je afzet kunt garanderen’, zegt Ten Hengel. Anderzijds laat het onderzoek zien dat de keten nog niet afdoende is ingericht om streekproducten grootschalig op de markt te brengen. Ten Hengel zal dus streekproducten gaan inzetten als ‘bijproduct’. Hij zal het landelijke distributienet er nog altijd naast houden. Concreet voorbeeld is dat Ten Hengel in de regio Eindhoven niet meer dan een ton appels aan streekproducten kan afnemen. Dat de intermediairs Brabants Vers en Groene Hoed zijn begonnen om de logistiek voor streekproducten aan te pakken, stemt hem hoopvol.

Bij La Place is het niet alleen bij goede voornemens gebleven. In de maand maart begon Ten Hengel zijn eerste pilot in de regio Eindhoven, waar drie vestigingen van La Place nu streekproducten verkopen. Ook heeft hij afspraken lopen met Groene Hoed. Daarnaast zal hij in Utrecht en omgeving rechtstreeks bij boeren zoals Landgoed Vollenhove AGF producten (aardappelen, groente en fruit) inkopen. Ten Hengel onderschrijft de hoofdtitel van dit jaarboek ‘Van Goed onderzoek naar Beter Beleid’, maar wil graag ook handvaten krijgen voor een betere praktische invulling.

Guido ten Hengel, hoofdinkoper van La Place (V&D), betrokken bij het project Ketenversterking Verbrede Landbouw. Meer projectinformatie op pagina 68 en 69.

Tussen Stad en Land

Opdrachtgever: Ir. Jeroen Vis, ministerie van LNV, directie Platteland

Kennisvraag

De onderzoeksvragen binnen het onderzoeksthema Stad-land & recreatie varieerden de afgelopen jaren van kleine, kortlopende (helpdesk)vragen, die in enkele dagen te beantwoorden waren, tot grote meerjarige projecten. Waar onderzoekers geneigd zijn vraagstukken op te knippen in ‘onderzoekbare brokken’, vraagt het beleid juist een integrale kijk op de vragen die spelen in het landelijk gebied. Door een synthese van onderzoeksresultaten ontstaat weer zicht op de samenhang.

Doelstelling

- Antwoord geven op vragen als: Welke beelden over het platteland komen uit het onderzoek van de afgelopen jaren naar voren? Biedt het vastgestelde beleid oplossingen voor gesignaleerde trends en problemen? Geven deze oplossingen aanleiding tot het ontwikkelen van een nieuwe LNV-strategie?

- Genereren van nieuwe inzichten op basis van het gedane onderzoek, waarbij uitdrukkelijk ook gekeken werd naar hiaten in kennis en nieuwe onderwerpen voor het beleid. Het doel was dus tweeledig: evalueren wat er ligt aan onderzoek en programmeren wat er moet komen.

Resultaat

Een boekje in de vorm van een drieluik:

- De terugblik geeft een diagnose van de ontwikkelingen op het platteland en in de relatie tussen stad en land.
- De analyse van de onderzoeksresultaten van de afgelopen jaren via drie ‘dimensies’: de ruimtelijke, de sociaal-economische en de bestuurlijke. Het accent ligt daarbij op beleidsondersteunend onderzoek in opdracht van LNV, maar neemt ander relevant onderzoek mee.
- De vooruitblik gaat in op de veranderende functies en problemen van het platteland en de daaruit voortvloeiende beleidsopgaven en kennisvragen.

Aanpak

In een workshop is een concept-rapportage besproken met beleidsmedewerkers van LNV (directies Platteland, Kennis en Regionale Zaken) en onderzoekers van LEI en Alterra, onder begeleiding van WING proces consultancy. Op basis van die discussie is het slothoofdstuk geschreven dat de beleidsopgaven en onderzoeksvragen voor de toekomst beschrijft.

Blik op de toekomst

De verschillende beleidsopgaven zijn:

- Behoud van landschapskwaliteiten. Deze kwaliteiten zijn collectieve goederen. Grond is in Nederland echter nog overwegend in particuliere handen. Duurzaam kunnen voorzien in deze publieke goederen en diensten door private partijen is niet alleen een opgave voor het beleid, maar ook voor het onderzoek een uitdaging. De gebruikelijke mechanismen van de markt, private goederen geleverd door private partijen, of van overheidsverstrekking, publieke goederen door de overheid, functioneren niet. Creativiteit is hier dus geboden. Voor het behoud van die kwaliteiten staan de overheid drie wegen open. In de studie worden ze aangeduid met de trefwoorden: Traditioneel, Economisch en Vernieuwend. Deze worden nader uitgewerkt naar kennisvragen en beleidsopgaven.

- Toenemende vraag naar woon- en recreatielandschappen. Er is nog steeds sterk beperkende beleid met betrekking tot woningbouw in het buitengebied. Het sterke vermoeden bestaat dat er een grote latente vraag is naar groen en buiten wonen. Moet toekomstige landinrichting niet meer gericht zijn op de functies wonen en recreatie? Beleidsmatig en institutioneel ligt hier een uitdaging. Vooral als men dit ziet in het licht van decentralisatie van de ruimtelijke ordening en meer governance in gebiedsprocessen.
- Recreatiegroen: de hectare-taakstelling voorbij. Een verschuiving van de aandacht van beleid en onderzoek van kwantiteit naar kwaliteit is op zijn plaats. Ervaringen met het GIOS-overleg, waar rijksoverheden, gemeenten en onderzoekers in participeren (een Community of Practice avant la lettre), tonen aan dat het meeliften van (recreatie)groen met het verwezenlijken van andere (stadse) doelstellingen het meest vruchtbaar is.

Producten

Boekje: F.R. Veeneklaas en P. Berkhout; *Synthese. Bevindingen van zeven jaar onderzoek naar vraagstukken van platteland en stad*, 2008.

Doorwerking

Het boekje biedt een goed leesbaar en bondig overzicht van het beleidsondersteunende sociaal-wetenschappelijk onderzoek bij Wageningen UR in de afgelopen jaren, en bevordert daarmee in algemene zin de doorwerking van kennis. Daarnaast biedt het handvatten voor de programmering van onderzoek in de komende jaren. Een eerste gelegenheid daartoe is de Kaderbrief van LNV voor het BO-onderzoek 2009.

Projectleider
Dr. Frank Veeneklaas, Alterra
frank.veeneklaas@wur.nl

Omgevingskwaliteit stimulerende recreatie

Opdrachtgever: Ir. Eric Gerritsen, ministerie van LNV, directie Platteland

Kennisvraag

In het kader van de door sector en rijk samen op te stellen InnovatieAgenda Recreatie & Ruimte bestaat behoefte aan vertaling van knelpunten en ontwikkelingen uit de praktijk naar innovatieopgaven. Deze innovatieopgaven moeten betrekking hebben op ‘omgevingskwaliteit stimulerende recreatie’ zoals verwoord in de speerpunten van het Manifest van Hattem. De sector geeft hierbij aan dat zij de ambitie samen wil uitwerken met het ministerie van LNV en andere ministeries als EZ en VROM. De innovatieopgaven vormen de basis voor het op te stellen InnovatieProgramma Recreatie & Ruimte medio 2008.

Doelstelling

Eind 2007 leveren van input voor het op te stellen InnovatieProgramma Recreatie & Ruimte van het ministerie van LNV. De input bestaat uit een InnovatieAgenda Recreatie & Ruimte waarbij de vertaling gemaakt is van speerpunten uit het Manifest van Hattem via innovatieopgaven naar programma- en actielijnen. Praktijk en onderzoek kunnen door concrete

projecten de actielijnen van de InnovatieAgenda Recreatie & Ruimte invullen.

Resultaat

De uitwerking en analyse van de interviews, expertmeeting en workshop geven zicht op innovatieopgaven die voortkomen uit de verschillende speerpunten van het Manifest van Hattem. Dit is de basis voor de uiteindelijk uit te werken programma- en actielijnen binnen de InnovatieAgenda Recreatie & Ruimte en daarmee het InnovatieProgramma Recreatie & Ruimte.

Aanpak

Als vertrek voor de discussie over innovatieopgaven, is gebruik gemaakt van de genoemde acht speerpunten uit het Manifest van Hattem:

- Economisch Duurzaam Ondernemen in Recreatieve sector.
- Samenwerken binnen en buiten de sector.
- Echte vraagsturing.
- Recreatie en natuur.

- Recreatie en cultuur.
- Bereikbaarheid en mobiliteit.
- Recreatie en energie.
- Imago.

Rondom de opstellers van het Manifest van Hattem is onder de noemer ‘Innovatietafel Recreatie’ een bredere groep geformeerd van recreatieondernemers, terreinbeheerders en overheden (LNV, EZ en VROM). Door interviews bij de deelnemers van de Innovatietafel Recreatie en specifieke deskundigen op de acht speerpunten is inzicht verkregen in mogelijke innovatieopgaven. De uitkomsten en analyse van de interviews zijn besproken tijdens een workshop voor de geïnterviewden. Dit heeft vervolgens als input gediend voor een expertmeeting die uiteindelijk geresulteerd heeft in de InnovatieAgenda Recreatie & Ruimte met bijbehorende programma- en actielijnen.

Blik op de toekomst

LNV heeft een bijdrage kunnen leveren aan het mobiliseren en stimuleren van de innovatiekracht binnen en concurrentiekracht van de recreatiesector, te weten terrein- en accommodatie-beheerders. Hierbij zijn de innovaties gericht op de combinatie recreatie en ruimte of zoals verwoord in het Manifest van Hattem ‘omgevingskwaliteit stimulerende recreatie’.

Producten

De volgende producten zijn opgeleverd:

- Notitie met uitspraken (knelpunten, ontwikkelingen en innovatieopgaven) van de geïnterviewden, te weten de opstellers van het Manifest van Hattem en inhoudelijke experts op de verschillende speerpunten.
- Nuancering van de opgestelde notitie door een workshop voor geïnterviewden en een expertmeeting.
- InnovatieAgenda Recreatie & Ruimte, te weten een werkdocument (december 2007) met een uitwerking van de beschreven ambitie uit het Manifest van Hattem richting programma- en actielijnen.

Doorwerking

Door de interviews, de workshop en de expertmeeting heeft men met veel mensen gesproken. De input is verwerkt en besproken met betrokkenen. Hierdoor is bij betrokkenen ook draagvlak verkregen voor de inhoud van de InnovatieAgenda Recreatie & Ruimte. Het draagvlak is gebaseerd op een gezamenlijk beeld van de toekomst en ambitie en wat er moet gebeuren op het vlak van innovatie. Betrokkenen hebben de verzamelde kennis en nieuwe inzichten gebruikt om verder te komen in hun discussie en gedachtenvorming. Daarnaast zijn de programma- en actielijnen uit de InnovatieAgenda Recreatie & Ruimte de basis voor het op te stellen Innovatieprogramma Recreatie & Ruimte.

Projectleider
Ir. Marien Borgstein, LEI
marien.borgstein@wur.nl

Ketenversterking verbrede landbouw

Opdrachtgever: Ir. Perry de Moel, ministerie LNV, directie Regionale Zaken

Kennisvraag

In het gehele land ontplooiën individuele ondernemers en kleine groepen van ondernemers activiteiten die vallen onder verbrede landbouw, de term voor het produceren en vermarkten van streekproducten. Veel van deze ondernemers of samenwerkingsverbanden zijn op lokaal of regionaal niveau succesvol; de verbrede activiteiten dragen bij aan het gezinsinkomen. Een verdere professionaliseringsslag van deze verbredingactiviteiten is noodzakelijk. Een landelijke (afzet)keten maakt een substantiële en continue afzet voor deze producten naar landelijke marktpartijen mogelijk, naast de bestaande afzet in de regio. In 'Kiezen voor Landbouw' is dit de belangrijkste opgave voor de verbrede landbouw.

Doelstelling

De verschillende initiatiefnemers in de streekproducten sector faciliteren bij het opzetten van professionele (afzet) organisaties met een landelijke dekking voor de verschillende streekproducten.

Naast efficiënte samenwerking (logistiek, administratie, ICT-systemen, vertegenwoordigen/belangen) kan het zoeken naar nieuwe markten(marktcreatie) het cement worden voor een landelijke samenwerking. Daarbij wordt een conceptueel kader met marktgerichte groeistrategieën en een procesaanpak voor één van de groeistrategieën nader getoetst in praktijkpilots.

Resultaten

- Kiezen landelijke afnemers bij de introductie van streekproducten voor 'het neusje van de zalm' of 'bulk uit de streek'?
- Wil men streekproducten alleen gebruiken als bijproduct of wil men structureel streekproducten in de formule opnemen?
- Wil men bij een grootschalige introductie van regionale streekproducten nog steeds grootschalig werken of wil men de ambachtelijke kenmerken van de streekproducten gebruiken en uitbuiten via regionale sourcing en levering?
- Bij de introductie van streekproducten zitten vele organisaties in het transitieproces in de overgang van het grootschalig en

uniform inkopen en verwerken (Fordisme) naar verschillende deelstromen bij inkoop en verwerking binnen de organisatie(post-Toyotisme). Wat past het beste bij de behoeften van de klanten en bij het eigen vermogen tot waardecreatie?

- Volgens de groeistrategieën voor een marktgerichte onderneming moet het topmanagement eigenaar zijn van de verandering. Dit geeft meer draagvlak en ruimte binnen de organisatie om daadwerkelijk stappen te kunnen realiseren.
- In de pilots wordt inzichtelijk gemaakt op welke wijze organisaties de introductie van streekproducten uitproberen. Iedere organisatie geeft daar op een eigen wijze invulling aan. Hoeveel strategisch ruimte een afnemende organisatie heeft gemaakt voor de introductie van streekproducten is medebepalend voor fundamentele resultaten. Pilots waarbij binnen de organisatie meer kan worden georganiseerd, geven sneller een beeld over de juiste groeistrategie.
- De benoemde marktgerichte groeistrategieën zijn zeer nuttig voor bedrijven om te duiden welke keuzes men kan maken en gemaakt heeft. De procesaanpak van markt(co)creatie is zeker breder toepasbaar in innovatieprocessen waar afnemers en producenten willen inspringen op nieuwe (latente) behoeften van consumenten.

Aanpak

- Verkennen vanuit de potentiële landelijke afnemers van streekproducten wat de mogelijkheden zijn om de markt van boerderijproducten/streekproducten te vergroten.
- Deze nieuwe markten proberen te realiseren vanuit praktische 'werkplaatsen' of pilots per marktkanaal (Boerenretail, Horeca/catering, speciaalzaak) gezamenlijk met streekproducenten. In de werkplaats wordt ervaren wat er voor nodig is om dit praktisch en efficiënt te realiseren. Een aanpak om vanuit de praktijk te leren.

Blik op de toekomst

De koppeling van kleinschalige productie van streekproducten naar grootschalige afname is een transitieproces dat daadwerkelijk een potentiële opstap voor een verdere professionalisering van de streekproductensector kan zijn. De feitelijke vormgeving daarvan is een enorme uitdaging in de praktijk. Deze vormgeving gaat de ontwikkelcapaciteit van de individuele bedrijven duidelijk te boven. De huidige diversiteit aan ketens die nu al ontstaan zijn is een meerwaarde. Nu wordt beleidsmatig vaak alleen ingezet op grootschalige ketens en bedrijven. Deze zetten vaak in op fordistische ketens die gericht zijn op grootschalige en uniforme goederen stromen. Bij kleinere bedrijven vinden vaak de echte innovaties plaats. Hier is ook meer oog voor deelstromen van verschillende goederen(post-toyotisme). Als het beleid ruimte schept voor inzet in de breedte, zal de kans op innovatie voor deelstromen met streekproducten daar groter zijn.

Producten

LEI rapport: H.J.M. Kortstee, W. de Hoop, V. Immink, J.W. van der Schans, M. Fischer en M. Krol; *Marktcreatie in het proces van professionalisering van producten uit het Veelzijdig Platteland*, 2008

Doorwerking

Tweetal bijeenkomsten met dienstverlenende en handelspartijen in de streekproductensector. Doel terugkoppeling en verwerking van de resultaten gezamenlijk met partijen uit de streekproductensector in samenwerking met de Task Force Multi Functionele Landbouw. Meer over doorwerking is te lezen bij het interview met La Place (V&D) op pagina 63.

Projectleider
Ing. Harry Kortstee, LEI
harry.kortstee@wur.nl

Kennis delen en sociaal leren

Opdrachtgever: Alberthe Papma, ministerie van LNV, directie Platteland

Kennisvraag

Door de nieuwe sturingsafspraken, die recent met het Investeringsbudget Landelijk Gebied (ILG) tot stand gekomen zijn, krijgen de betrokken overheden wezenlijk andere rollen en verantwoordelijkheden bij de inrichting van het landelijk gebied. Hierdoor hebben de betrokken overheden behoefte aan nieuwe samenwerkingsverbanden met het (agrarisch) bedrijfsleven, maatschappelijke organisaties, adviseurs en kennisinstellingen. Vraag is hoe dergelijke samenwerkingsverbanden tot stand kunnen komen? Hoe zijn ze effectief te organiseren? Wat kan er geleerd worden voor een succesvolle gebiedsgerichte ontwikkeling in ons land?

Doelstelling

Welke kennis en kunde is relevant in Communities of Practice (CoP's) over gebiedsgericht beleid en hoe is die op een wat

hoger abstractieniveau te vertalen in leerpunten die in het algemeen voor gebiedsprocessen relevant zijn? Welke inzichten kunnen gegenereerd worden uit inspirerende CoP's over hoe overheden, bedrijfsleven, adviseurs en maatschappelijke organisaties ontwikkelingsgericht meerwaarde kunnen creëren in gebiedsprocessen?

Resultaat

Een rapport met ervaringskennis over gebiedsgericht werken en aanbevelingen over het optimaliseren van het gezamenlijke leer- en besluitvormingsproces van de daarbij betrokken actoren. Het rapport beschrijft de succes- en faalfactoren van het huidige gebiedsgerichte beleid en de succes- en faalfactoren van het omgaan van verschillende betrokken actoren met het huidige gebiedsgerichte beleid. Van de CoP's worden aparte procesverslagen gemaakt.

Aanpak

- Bestuderen van de relevante literatuur en inventariseren van de leerervaringen die reeds eerder opgedaan zijn in de CoP Voorlopers Gebiedsontwikkeling. Deze leerervaringen zijn ook systematisch gedocumenteerd en vertaald naar de lopende regionale CoP's.
- Voorbereiden en organiseren van regionale CoP's. Hiervoor werd een checklist van aandachtspunten opgesteld en werden in verschillende regio's deelnemers geworven.
- Uitvoeren en organiseren van regionale CoP's. In 2007 zijn in het kader van dit project 3 regionale CoP's georganiseerd, die ook in 2008 nog doorlopen.
- Vastleggen en analyseren van de leerervaringen uit de CoP's in een tussenrapport en het formuleren van voorlopige conclusies en aanbevelingen. In het najaar van 2008 verschijnt een definitief onderzoeksrapport.
- Afronden van de werkzaamheden en communicatie over het onderzoeksresultaat.

Blik op de toekomst

Effectief delen van kennis in gebiedsprocessen verloopt optimaal in een context van een zekere mate van sociale homogeniteit en een diversiteit in kennis en handelingspraktijken. Mensen leren het meest van mensen met wie ze zich kunnen identificeren (topsporters leren van topsporters, wethouders leren van wethouders, boeren van boeren), maar die de zaken (net) anders aanpakken dan zijzelf gewend zijn te doen. Voor gemeenten liggen de belangrijkste voorwaarden in gebiedsprocessen vooral in de sfeer van 'nieuw' gedrag. Daarbij gaat het vooral om de volgende zaken:

- Provincies en het rijk: zelfbewuster optreden, vooral in de rol van 'zakenpartner' en permanent aanspreekpunt voor ondernemers in het buitengebied.
- In eigen huis dus bij samenspel met buurgemeenten: investeren in politieke aandacht voor het buitengebied en ambtelijke kennis en capaciteit.

- Eigen burgers: multi-sectoraal beleid voor het buitengebied, verbinden met de leefbaarheidsagenda.
- Ondernemers: leveren van maatwerkplanologie, alertheid bij bedrijfsbeëindiging en overdracht van eigendom, een plek geven aan private partijen in bestuurlijke processen.

Producten

Tussenrapportage: T.A. Vogelzang, P. van der Wielen, J. Hendriks en D. Brunt; *Kennis delen en sociaal leren, met als subtitel Over het delen van kennis en het gemeenschappelijk leren van actoren in gebiedsprocessen.*

Doorwerking

De onderzoeksresultaten worden vastgelegd in een (tussen)rapport, dat wordt verspreid onder de betrokken personen bij LNV en de betrokken actoren in en om de georganiseerde CoP's. Op basis van het onderzoeksrapport verschijnt een persbericht en enkele artikelen in relevante tijdschriften. Het ministerie van LNV wordt gevraagd om in te stemmen met een vervolgproject voor 2008, zodat de regionale CoP's dit jaar afgerond kunnen worden en er in de zomer van 2008 een definitief onderzoeksrapport kan verschijnen. Ook is er in de zomer van 2008 een werkconferentie met deelnemers aan alle betrokken regionale CoP's om de ervaringen uit te wisselen en leerpunten met elkaar te delen. Tenslotte is het plan om in het najaar van 2008 een werkconferentie met betrokken organisaties te organiseren, waarop de resultaten van het onderzoek gepresenteerd en uitgedragen zullen worden. Daarmee hopen de onderzoekers dat de actoren die betrokken zijn bij gebiedsprocessen in ons land in de toekomst beter en effectiever met elkaar zullen samenwerken.

Projectleider
Ir. Theo Vogelzang, LEI
theo.vogelzang@wur.nl

Verbrede landbouw: feiten en fabels

Opdrachtgever: Drs. Koos van Wissen, ministerie van LNV, directie Landbouw en ir. Eric Gerritsen, ministerie van LNV, directie Platteland

Kennisvraag

De Agenda Vitaal Platteland onderstreept het belang van ruimte maken voor brede vormen van ondernemerschap op het platteland. LNV ziet de verbreding van de landbouwactiviteiten als een mogelijk belangrijke motor voor de ontwikkeling van een in sociaal, cultureel en landschappelijk opzicht vitaal platteland. Ook kan verbreding mogelijk bijdragen aan het inkomen en het toekomstperspectief van agrarische ondernemers. Wat is het economische belang van verbrede landbouw en hoe bepaal je dat? Welke activiteiten worden meegerekend? Diverse instanties hanteren uiteenlopende definities van verbreding. Hierbij speelt ook het structureel en consistent (kunnen) monitoren van gegevens op dit gebied. Tot op heden verzamelt men versnipperd en beperkt gegevens. Er is een empirische onderbouwing nodig om de omvang, de economische bijdrage en de ontwikkeling van de verbrede landbouw over de jaren heen te bepalen. Hiermee kan de discussie rond het belang van verbreding op agrarische bedrijven zuiver worden gevoerd.

72

Doelstelling

Aanzet geven voor de empirische onderbouwing van verbrede landbouw waarmee in de toekomst de omvang, de economische bijdrage en de ontwikkeling daarvan over de jaren heen van de verbrede landbouw kan worden bepaald.

Doelstellingen:

- in kaart brengen van de aanwezige definities van verbrede landbouw;
- verkrijgen van meer eenduidigheid rondom het begrip verbrede landbouw;
- voor de gekozen verbredingstakken in kaart brengen van het huidige beschikbare feitenmateriaal (gericht op structuur en economie) dat relevant is voor een empirische onderbouwing van verbrede landbouw;
- geven van een overzicht van de aanwezige witte vlekken in het benodigde feitenmateriaal voor een representatieve monitoring (POP2, AVP) en onderbouwde analysevraagstukken rondom verbrede landbouw;
- adviseren hoe ontbrekende feiten efficiënt kunnen worden verzameld.

Resultaat

Het rapport geeft zicht op een aantal lopende definities van het begrip verbrede landbouw en een kader om tot meer eenduidigheid te komen. Het rapport doet concrete aanbevelingen voor het opzetten van een monitor om in de toekomst de omvang, de economische bijdrage en de ontwikkeling daarvan over de jaren heen van de verbrede landbouw te bepalen. De inzichten uit deze nog op te zetten monitor zijn van belang voor het beleid door rijksoverheid, provincies, gemeenten voor verbrede landbouw. Agrarische ondernemers en hun adviseurs kunnen hierdoor beter onderbouwde beslissingen nemen bij de strategische keuze om verbredingactiviteiten (verder) te ontwikkelen op het bedrijf. De monitor kan een belangrijke bijdrage leveren aan het monitoren van de effecten van het werk van de Taskforce Multifunctionele Landbouw.

Aanpak

Inventariseren en analyseren van bestaande definiëringen en de beschikbare data (o.a. van CBS en LEI, en uit casestudies) van verbrede landbouw via een literatuurstudie en het raadplegen van databases en experts. Hiermee is er een raamwerk voor definiëring ontwikkeld. Vervolgens is er voor meerdere verbredingstakken (recreatie, landbouw en zorg, windenergie, paardensector en kinderopvang) een mogelijke opzet voor een monitor gemaakt. Hierbij is rekening gehouden met aanwezige bronnen, de economische informatiebehoefte van stakeholders, en de mogelijke kosten van te verzamelen nieuwe informatie.

Blik op de toekomst

Aanbevelingen voor de opzet en uitvoering van een monitor voor economische informatievoorziening voor de verbredingsactiviteiten: recreatie, landbouw en zorg, windenergie, paardensector, kinderopvang en streekproducten.

Producten

LEI-rapport: G. Venema et al.; *Empirie van de verbrede landbouw; Definities en mogelijkheden voor monitoring.*

Doorwerking

Een beter onderbouwde definiëring van het begrip verbrede landbouw biedt meer duidelijkheid in de huidige en toekomstige discussies die beleid en marktpartijen rondom dit thema voeren. Een ontwerpmonitor met voor beleid en marktpartijen interessante gegevens kan helpen bij de verdere ontwikkeling naar een duurzame verbrede landbouw. Monitoring en analysetrajecten maken de positie en de ontwikkeling van de verbrede landbouw in Nederland inzichtelijk en leveren daarmee een bijdrage aan de groene economie. Verbrede landbouw speelt immers een belangrijke rol in de relatie stad-platteland en kan zorgen voor spin-off naar andere sectoren in de maatschappij. Een relevant voorbeeld voor beleid is de monitoring van de doelen van de in 2007 opgerichte Task Force Multifunctionele Landbouw. In de markt zijn het vooral de agrarische ondernemers en hun adviseurs die gebaat zijn bij economische inzichten ter ondersteuning van bedrijfsinvesteringen en mogelijkheden tot benchmarking.

73

Projectleider
Drs. Gabe Venema, LEI
gabe.venema@wur.nl

Bestuursconferentie Groen en de Stad

Opdrachtgever: Drs. Marianne van den Boogaart, ministerie van LNV, directie Platteland/directie Regionale Zaken

Kennisvraag

Op de bestuursconferentie 'Steden en rijk: groene partners' van 1 februari 2006 is afgesproken in 2007 de balans op te maken van de activiteiten die in 2006 zijn gestart in het kader van verbreding van groen en te bezien welke nieuwe impulsen daarvoor noodzakelijk zijn. Als input voor de conferentie in 2007 levert men verschillende kennisproducten, zoals de brochure over luchtkwaliteit en de studies over groencoëfficiënt en groenmultiplier.

Doelstelling

De ministeries van LNV en VROM wilden een vervolgbijeenkomst organiseren op de bestuursconferentie 'Steden en rijk: groene partners' die op 1 februari 2006 in Utrecht is gehouden. Deze bijeenkomst moest als doel hebben verbreding naar andere maatschappelijke partijen en bestuurslagen, en verbinding van groen met andere maatschappelijke opgaven. De bestuursconferentie 2007 moest er tevens toe leiden dat groen hoger op de agenda komt te staan bij alle overheidslagen

en bij andere maatschappelijke partijen. Ook moet dit zijn weerslag krijgen in het vernieuwde grotestedenbeleid. Uit het doel volgt dat de doelgroep van de bijeenkomst breder werd: niet meer alleen bestuurders van rijk en steden, maar ook provinciebestuurders en bestuurders van woningbouwcorporaties, projectontwikkelaars en zorgverzekeraars.

Resultaat

Inhoudelijk is tijdens de bijeenkomst op het volgende ingegaan:

- Terugblik op de afspraken uit de intentieverklaring van de vorige bestuursconferentie; hoe geven de steden en het rijk invulling aan deze afspraken en wat zijn de resultaten.
- Eerste resultaten en ervaringen uit de voorbeeldprojecten en Communities of Practice van het traject Groene Partners; wat kunnen de aanwezigen daaruit leren?
- De vraag hoe groen een prominent en integraal onderdeel van het nieuwe grotestedenbeleid kan worden.
- De start van het kennisnetwerk Groene Partners.

Aanpak

Over de thema's die op de conferentie voor het voetlicht kunnen komen, is een state-of-the-art paper geschreven die als basis diende voor te kiezen onderwerpen. In de voorbereiding van de conferentie heeft Alterra zich gericht op de inhoudelijke kwaliteit.

Blik op de toekomst

De bestuurdersconferentie moet een aanzet geven tot het verder op de politieke agenda zetten van Groen in en om de Stad. Door de koppeling die op de conferentie met enkele spelers uit het maatschappelijke krachtenveld, zorgverzekeraars en woningcorporaties, wordt ook een aanzet gegeven tot verbreding van de doelgroep van het thema.

In de toekomst zullen meerdere maatschappelijke partners betrokken worden bij het thema om ook kansen die voortvloeien uit het GIOS dossier te benutten en toe te passen op thema's die in deze kabinetsperiode actueel zijn en waarbij groen een oplossingsrichting kan zijn.

Producten

Het projectresultaat is een inhoudelijke briefing van de sprekers, een rol in de voorbereiding en een boekje met daarin het verslag van de conferentie (SR/KIC maakte feitelijke verslag) en enkele essays over de state-of-the-arts voor de relatie groen en de onderscheiden thema's. Het ministerie van LNV heeft het verslag van de bestuurdersconferentie uitgegeven.

75

Doorwerking

Tijdens de bestuurdersconferentie zijn tien nieuwe coalities gevormd. De deelnemers zijn uitgedaagd nieuwe ideeën met nieuwe partners te bedenken en die vervolgens uit te voeren. In het project Nieuwe Coalities op pagina 76 en 77 wordt hier nader op ingegaan.

Projectleider
Drs. Peter Visschedijk, Alterra
peter.visschedijk@wur.nl

Nieuwe Coalities buigen zich over groen en de stad

Opdrachtgever: Ir. Matthijs Philippa, ministerie van LNV, directie Regionale Zaken (Regio Zuid)

Kennisvraag

Op 7 juni 2007 is in Zwolle de tweede bestuursconferentie Groen In en Om de Stad (GIOS) gehouden. Om nieuwe projectideeën te genereren, zijn enkele dinerbonnen beschikbaar gesteld aan spontane coalities die op de conferentie moesten ontstaan. Deze coalities moesten een levensvatbaar projectidee formuleren, waarbij er een brug ontstaat tussen GIOS en maatschappelijke vraagstukken. De ideeën zijn beloond met een diner, waar de voorwaarde aan was verbonden dat de coalities tijdens het diner het projectidee verder moesten uitwerken.

Doelstelling

De huidige projectideeën zijn momenteel niet meer dan rijpe en groene plannen die welhaast zijn uitgewerkt op de bekende achterkant van de sigarendoos. In potentie bieden ze echter kansen en wat wellicht nog belangrijker is: er zijn nieuwe nog

niet bestaande coalities gevormd tussen de verschillende deelnemers aan de bestuursconferentie. Binnen dit project worden de projectideeën omgevormd tot serieuze projectideeën waarbij de nadruk ligt op de begeleiding van het proces en het leveren van kennis aan de deelnemende coalitiepartijen. Aan het eind van het project liggen voor de tien ingediende projecten voorstellen waarvan de uitvoering redelijkerwijs in 2008 kan plaatsvinden. Het is hierbij nadrukkelijk de bedoeling dat de coalitiepartners bij de uitvoering ook voor een groot deel zorgdragen voor de financiering van de projecten.

Resultaat

Het beoogde resultaat is dat partijen die tot voor kort niet samenwerkten op het terrein van GIOS elkaar vinden door het ontstaan van deze coalities en met concrete resultaten de meerwaarde van samenwerking ondervinden.

Aanpak

Het project kent de volgende werkwijze:

- Per projectidee een bijeenkomst organiseren tussen coalitiepartners.
- Projectidee bespreken met betrokkenen.
- Globaal ontwerp maken van het projectplan.
- Verzamelen van achtergrondinformatie, zowel bij partners als in de literatuur.
- Het projectplan terugkoppelen en uitwerken.

Blik op de toekomst

De nieuw gevormde coalities werken in de toekomst verder met elkaar samen om vanuit ieders eigen doelstellingen het groen in de stedelijke omgeving te gebruiken als hefboom bij het streven naar een oplossingsrichting voor maatschappelijke problemen waarvoor hun eigen organisatie aan de lat staat.

Producten

Product van dit onderzoek zijn een tiental nieuwe projectideeën die door partners die elkaar ontmoet hebben op de bestuurdersconferentie ter plekke zijn geformuleerd. Een aantal daarvan is nog erg rijp en groen en moet nog uitgewerkt worden om tot uiteindelijk realiseerbaar onderzoek te leiden. Een aantal andere coalities is inmiddels in een stadium waarin feitelijke coalities zijn aangegaan en nieuwe combinaties vorm krijgen. Voorbeelden hiervan is een verdere uitwerking van de Proeftuin rond Amsterdam, de ontwikkeling van een mountainbikeroute rond Enschede, een vergaande samenwerking tussen woningcorporaties en een grote zorgverzekeraar en de inrichting van een semi-private tuin met als doel de sociale cohesie tussen bewoners die gebruik maken van deze tuin te bevorderen.

Doorwerking

Door de vorming van nieuwe coalities kunnen partijen die voorheen niet met elkaar samenwerkten op het terrein van groen in de stad elkaar nu wel vinden en kunnen zij de meerwaarde van samenwerking ervaren. Vanuit ieders eigen verantwoordelijkheid pakt men maatschappelijke problemen aan als gezondheid, integratie en sociale cohesie, waarbij de gemeenschappelijke noemer de groene openbare ruimte is.

Projectleider
Drs. Peter Visschedijk, Alterra
peter.visschedijk@wur.nl

Leren van groen in buitenlandse steden

Opdrachtgever: Ir. Matthijs Philippa, ministerie van LNV, directie Regionale Zaken (Regio Zuid)

Kennisvraag

Met de introductie van het Investeringsbudget Landelijk Gebied (ILG) ligt het voor de hand om ook de provinciale bestuurders kennis te laten maken met de Parijse situatie, waarbij naast het hoogstedelijke groen ook de relatie tussen de stad en het omliggende landelijk gebied een belangrijk aandachtspunt is. Naar Parijs zijn al diverse reizen met bestuurders georganiseerd. De mogelijkheid van kennisuitwisseling met andere steden in Europa die binnen het dossier voorloper zijn, is onderwerp geweest van deze inventarisatie.

Doelstelling

In 2004 is voor het eerst een zeer succesvol werkbezoek gebracht aan Parijs. Op uitnodiging van minister Veerman hebben leden van de colleges van B&W van de G30 kennisgenomen van de wijze hoe men in een metropool als Parijs omgaat met groen en welke plaats dit inneemt in het

leefbaar maken van de stedelijke omgeving. In 2005 en 2006 is deze reis herhaald, met nog steeds gemeenten als belangrijkste doelgroep. In 2006 zijn veel nieuwe wethouders RO/Groen aangetreden. Dit is, evenals de vernieuwing van de Provinciale Staten, een goede aanleiding om deze nieuwe groep bestuurders kennis te laten maken met tot de verbeelding sprekende voorbeelden.

Resultaat

Er is in kaart gebracht welke nieuwe allianties men kan opzetten. Deze nieuwe allianties hebben kennisuitwisseling over Groen In en Om de Stad (GIOS) tot doel en de mogelijkheden die dat biedt voor de eigen situatie. De contacten worden voornamelijk gelegd met voorlopers op het gebied van GIOS. Dat kunnen bestuurders zijn van de diverse steden, maar ook ambtenaren of private ondernemers.

Uit het oriënterende onderzoek blijkt dat met name in Parijs de combinatie GIOS en maatschappelijke thema's het meest is ontwikkeld. In de Britse steden zijn grote stappen gemaakt, maar is het wat minder duidelijk. In Berlijn zijn zeer goede voorbeelden te vinden van de combinatie GIOS en fijnstof, én GIOS en waterberging. Hierin is deze stad absolute voorloper. Daar waar het gaat om de organisatie van werkbezoeken blijft de voorkeur vooralsnog liggen bij Parijs, omdat men daar op basis van reeds lang bestaande contacten kan putten uit een zeer groot lokaal netwerk van specialisten. Op het gebied van fijnstof en water zijn Berlijn en enkele andere Duitse steden een goed alternatief. De Britse steden blijven momenteel wat meer buiten beeld.

Aanpak

Op basis van bestaande literatuur en gesprekken met potentiële partners zijn de mogelijkheden voor GIOS verkend. Hierbij is nadrukkelijk gebruik gemaakt van de bestaande netwerken en de netwerken uit Eurocities en Purple. Er zijn contacten gelegd met bestuurders en voorlopers op het terrein van GIOS in de genoemde steden waarbij vooral centraal stond het van elkaar leren op het terrein van de groene openbare ruimte.

Blik op de toekomst

Zowel voor de steden als voor LNV is het van belang contacten te leggen met buitenlandse specialisten op het gebied van de groene openbare ruimte. Dit met het oog op toekomstig onderzoek en om mogelijk in de toekomst wederzijdse werkbezoeken te organiseren en te komen tot uitwisselingsprojecten. Daarnaast is het van belang het bestaande netwerk internationaal uit te breiden. Hierdoor kan men Europese middelen inzetten om projecten te realiseren.

Producten

Een nieuw netwerk tussen mensen die in de betreffende steden bezig zijn met de groene openbare ruimte in al haar facetten.

Doorwerking

De gelegde contacten leiden tot wederzijdse werkbezoeken en uitwisselingsprojecten. Men leert van elkaar en benut deze contacten om nieuwe coalities aan te gaan.

Projectleider
Drs. Peter Visschedijk, Alterra
peter.visschedijk@wur.nl

Groen en Luchtkwaliteit, Floriade 2012

Opdrachtgever: Ir. Matthijs Philippa en drs. Ramon Peeters, ministerie van LNV, directie Regionale Zaken (Regio Zuid)

Kennisvraag

Door Floriade 2012 kan men Groen koppelen aan grote maatschappelijke vraagstukken en internationale exposure geven: groene maatregelen voor schone lucht leiden tot een beter vestigingsklimaat. De bestuurlijke en ambtelijke drukte heeft geleid tot ruis en een diffuus initiatiefaanbod aan Floriade BV. Welke rol kan Wageningen UR spelen voor een samenhangende inbreng van kennis en beleid in de Floriade?

Doelstelling

Het hoofddoel is de mogelijkheden verkennen van een strategische samenwerkingsgrond op het dossier GIOS/Groene Metropolen, waarbij de Floriade en Alterra, Venlo, LNV en private partijen partners kunnen zijn. Dit moet uitmonden in een actieplan, waarin een coalitie gezamenlijke doelen lanceert voor de Floriade 2012 in Venlo. Het gaat vooral om de implementatie van groene maatregelen voor een betere luchtkwaliteit en de bevordering van het vestigingsklimaat op de toekomstige Floriade-locatie.

Resultaat

De krachtenveldanalyse en het stakeholderoverleg zijn in volle gang. Tussentijds is vertrouwelijk gerapporteerd aan betrokken partijen. De concernraad van Wageningen UR heeft zich uitgesproken over de inzet aan de Floriade. Hiervoor zijn lijnen uitgezet op het vlak Cradle to Cradle (C2C), ontwerpogaven en kennispunt Innovatoren. Begin 2008 stelt men een Actieplan samen, met als basis de resultaten van de activiteiten en de afspraken.

Aanpak

In verschillende expertmeetings is het aanbod van Wageningen UR afgestemd op de vraag van Floriade BV. Groen In en Om de Stad (GIOS) is daarbij het leidende thema; C2C de boodschap. Het projectplan kent een ‘open’ einde. In juni is een studiereis naar Berlijn benut om de ideeën van Groen voor Lucht internationaal te toetsen op een door de Humboldt Universiteit gehouden symposium. Tijdens een bijeenkomst van Eurocities in Frankfurt is een lezing gehouden over vestigings(klimaat)

in verband met de klimaatverandering. De (mini)conferentie als sluitstuk is door VHG georganiseerd in november 2007 onder de titel ‘Buildin’Green’, met als keynote speaker William McDonough (C2C). Daarbij is een bestuurlijke overeenkomst getekend, wat mede inzet was van het project.

Blik op de toekomst

Groen voor Lucht (en Verticaal Groen in het bijzonder) staat hoog op de gemeentelijke agenda’s. Overal ontstaan initiatieven en kennisvragen. Deels zijn die projectmatig op te lossen, maar het gaat ook om nieuw beleid of aanpassing van regelgeving. Door het meetproject langs de A50 in SAN beoogt men het meet- en rekenvoorschrift van VROM met een groene module uit te breiden. Dit loopt vlot, maar vraagt om een heldere rol van LNV in het IPL-netwerk (vooral vanwege de fijnstofproductie in de vee- en pluimveehouderij). Wat betreft de groene daken – in potentie een goede stofvanger in de compacter wordende stad – moet actie plaatsvinden voor bouwbesluitregels en wellicht certificering. Daarnaast hebben veel steden omvangrijke plannen om bomen te planten. De relatie tussen Groen en stad/ vestigingsklimaat wordt opgepakt in het licht van adaptatieprojecten met steden. Het rijk (VROM/LNV) kan hierin actief participeren, bijvoorbeeld door INTERREG-initiatieven te steunen.

Producten

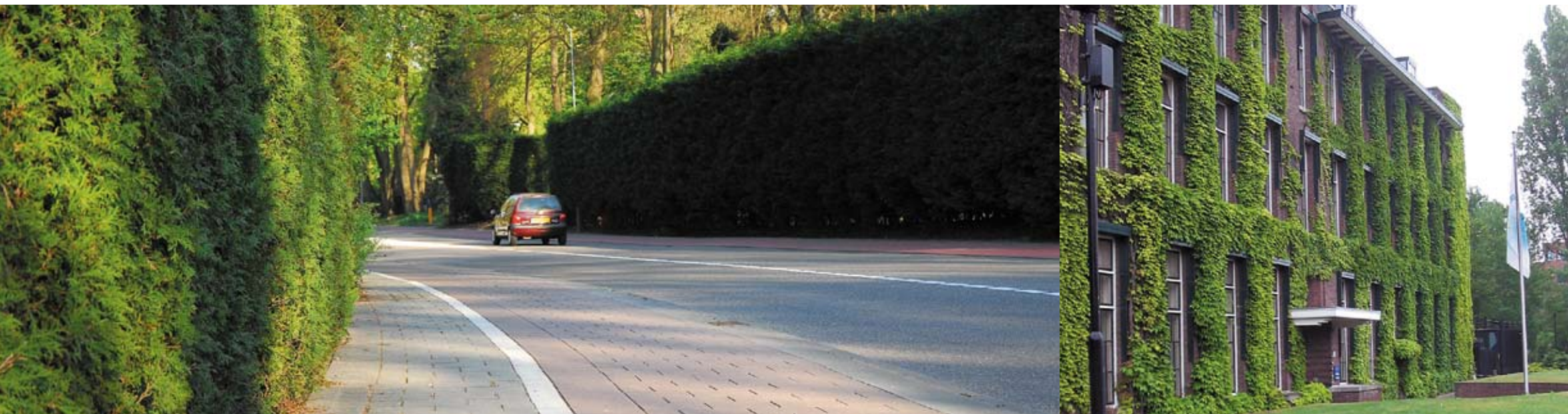
Alterra-brochure: drs. V.H.M. Kuypers en ing. E.A. de Vries; Groen voor lucht. Van theorie naar groene praktijk, toepassingen om lucht te zuiveren, 2007.

Doorwerking

De Floriade BV probeert een C2C-opleiding op te richten in Venlo. Hierin speelt de Source-Sinkbenadering (Groen voor Lucht) een prominente rol. PPH en VHG lichten (ook via het Groenforum) de Groene sector voor over de mogelijkheden van Groen en de mogelijkheden van het C2C-concept. Binnen Wageningen UR is een coördinatiegroep bezig de inbreng in de Floriade te stroomlijnen. De vragen uit de vee- en pluimveehouderijsector zijn al in behandeling bij de Animal Sciences Group, Environmental Sciences Group en de Plant Sciences Group van Wageningen UR. Verder is de bestuurlijke en ambtelijke drukte in de regio nog steeds vol op stoom, maar nu wel met een eensgezind motto: C2C. De uitwerking van het C2C-concept voor grote landschappelijke processen (energie-, water-, lucht- en voedselproductie) verdient ondersteuning, waarvoor hulp is gevraagd aan DLG.

Projectleider
Drs. Vincent Kuypers, Alterra
vincent.kuypers@wur.nl

Landschap raakt boeren, burgers en beleid

Het Nederlandse landschap is een resultante van een wisselwerking tussen de fysieke wereld en menselijk ingrijpen. Veranderingen in het gebruik van de ruimte laten dus hun sporen achter in het landschap. Tegelijkertijd is er de behoefte om bestaande landschapswaarden zoals authenticiteit, herkenbaarheid en rust te behouden. Dit kan synergie maar ook strijd opleveren. Veel projecten binnen het thema Landschap onderzoeken hoe oude en nieuwe vormen van landgebruik in het landschap zijn in te passen. Welke eisen stelt dit aan de grootschalige landbouw, natuurlandbouw, energieteelten, paardenhouderij en andere vormen van vrijetijdsbesteding?

Het landschap laat zich niet gemakkelijk regisseren. De landschapswaarden die wij nu koesteren zijn in het verleden vaak ontstaan als onbedoelde neveneffecten. De studie over anticiperend landschapsbeleid gaat in op de drijvende krachten bij landschapontwikkeling. Landschap is een collectief goed waarvan de waarde moeilijk is te schatten. Particulieren zijn dan ook niet op voorhand bereid om in landschap te investeren. Landschap kan wel op steeds meer belangstelling van burgers rekenen, maar het landschapsbeleid blijkt nog weinig bekend.

De ministeries van LNV en VROM presenteren in 2008 de Agenda Landschap aan de Tweede Kamer. Gemeenten en provincies gaan, binnen door de rijksoverheid vastgestelde kaders, met het landschapsbeleid aan de slag. Onderzoek binnen het thema Landschap ondersteunt nieuwe vormen van samenwerking tussen burgers, ondernemers en overheden.

83

Themacoördinator Landschap
Ir. Greet Overbeek, LEI
greet.overbeek@wur.nl

Themacoördinator Landschap
Dr. Joke Luttik, Alterra
joke.luttik@wur.nl

‘De beleidsmedewerker moet vaak nog beter thuis raken in de mogelijkheden van ‘kennisland’. Onderzoekers kunnen daarbij helpen.’

Koos Straver *ministerie van LNV*

Kennisdoorwerking staat of valt met interactie

Het ministerie van LNV heeft samen met het ministerie van VROM en de provincies de regels voor natuurcompensatie onder de loep genomen. Aanleiding waren de uitkomsten van de inspectie van VROM en de Algemene Rekenkamer op de naleving van de verplichte Natuurcompensatie bij ruimtelijke ingrepen. Het ministerie van LNV wil meer grip krijgen op Natuurcompensatie in Nederland en vergelijkingen kunnen maken met onze buurlanden. Is Natuurcompensatie wel zo uniek voor Nederland? Een verkenning van de manier waarop natuurcompensatie in andere landen is georganiseerd, welke problemen zich daar voordoen en hoe deze landen natuur compenseren, lag voor de hand.

Het project Natuurcompensatie lijkt vooral een ‘best practice’ van een uitstekende wisselwerking tussen opdrachtgever (LNV) en opdrachtnemer (LEI Wageningen UR). Het LEI-onderzoek gaf enerzijds een verrassend inzicht in het feit dat andere landen tegen vergelijkbare problemen oplopen, maar dat de oplossing anders geregeld is. Een eye opener voor Straver was dat bijvoorbeeld Engeland en Duitsland Natuurcompensatie op twee heel verschillende manieren aanpakken. ‘Beide landen hebben weliswaar een totaal andere bestuurlijke situatie, maar het is verfrissend om eens op een heel andere manier naar oplossingen te kijken’.

Anderzijds dragen de onderzoeksresultaten wezenlijk bij aan de gedachten- en ideeënvorming bij het rijk. De resultaten hebben niet alleen hun weerslag op de formele beleidsregels die door rijk en provincies zijn vastgesteld in de vorm van nieuwe ‘Spelregels EHS’, maar hebben ook media-aandacht losgemaakt. Straver: ‘Bovendien kwamen we in gesprek met een commerciële partij over de voorwaarden voor een natuurcompensatiebank.

Het onderzoek heeft als inspiratie gediend. We hebben nu iets in handen, gestaafd met concrete voorbeelden!’

Succesfactoren die kennisdoorwerking bevorderen zijn volgens Straver: regelmatig contact onderhouden, feeling hebben met de beleidscyclus en inspelen op de politieke agenda. Ook benadrukt Straver dat je als opdrachtgever verantwoordelijk bent voor het stellen van de juiste vragen. ‘In goed overleg met de opdrachtnemer dien je de onderzoeksvraag aan te scherpen. Ga vooral in gesprek en staar je niet blind op papieren vraagstellingen en plannen van aanpak. Stel jezelf vragen als: Is mijn beleidsvraag duidelijk voor de onderzoeker? en Wat ga ik doen met de resultaten?’

Straver vindt de Helpdesk van Wageningen UR cruciaal om snel en strategisch kennis in te zetten. Om de koppeling tussen beleid en onderzoek te verbeteren zou de Helpdesk volgens Straver soms ook ruimte moeten bieden voor uitgebreidere vragen die uit de (politieke) actualiteit naar voren komen.

In de praktijk blijken de randvoorwaarden die relevante kennis laat doorstromen niet altijd vanzelfsprekend te zijn. ‘Onderzoek (Wageningen UR) en beleid (LNV) zijn twee gescheiden werelden. De beleidsmedewerker moet vaak nog beter thuis raken in de mogelijkheden van ‘kennisland’. Onderzoekers kunnen daarbij helpen’, concludeert Straver.

Koos Straver, ministerie van LNV, directie Natuur is opdrachtgever van een aantal projecten, waaronder het project Aardkunde en Natuurcompensatie. Meer projectinformatie op pagina 90 en 91.

Grootschalige landbouw in een kleinschalig landschap

Opdrachtgever: Ir. Gerard Kolkman, ministerie van LNV, directie Regionale Zaken (Regio Oost)

Kennisvraag

De vanzelfsprekende koppeling tussen landbouw en landschap staat in gebieden met kleinschalige landschappen onder druk, denk aan Drenthe, Overijssel en Gelderland. In deze provincies is de melkveehouderij sterk ontwikkeld en is er dikwijls de grootste productietak. Marktgericht ondernemen vraagt ook in deze bedrijfstak om een opschaling van de productie. Hiermee komen de karakteristieke eigenschappen van het bestaande landschap in gevaar. Hoe is een kleinschalig coulisselandschap te combineren met efficiënte, grootschalige melkproductie?

Doelstelling

- Bepalen van de optimale verdeling van intensieve gronden, natuur, landschap en water binnen het pilotgebied in de gemeente Lochem. Uitgangspunt hierbij is dat de optimale verdeling op bedrijfsniveau niet goed te maken is. Door voorbij de grenzen van het individuele bedrijf te kijken en uit te gaan van een groter gebied, komen schaalvoordelen binnen handbereik.

- In beeld brengen van generieke lijnen voor kleinschalige coulisselandschappen in het algemeen. Resultaten van het onderzoek kunnen als input dienen voor andere gebieden.
- Methodiek destilleren uit de ervaringen in het pilotgebied. Hierbij is het goed om goede punten vast te houden en te wijzen op knelpunten in de manier van aanpak. Deze methodiek is ook geschikt voor toepassing in andere gebieden.

Resultaat

In de toekomst zijn agrarische percelen met een gemiddelde omvang van 10 tot 20 hectare te verwachten. Tegen geringe kosten kunnen deze percelen geheel door houtwallen worden omzoomd. Zo kan een modern kleinschalig coulissenlandschap ontstaan, waarvan de open ruimten een factor 10 kleinschaliger zijn dan nu. Moderne agrarische bedrijfsvoering blijft hierdoor goed mogelijk. Dat betekent een sprong van de huidige agrarische kamers van 100 tot 300 hectare naar omzoomde percelen of kavels binnen die kamers van 10 tot 20 hectare.

Door oppervlakteverlies, onderhoud en wortel- en schaduwshade zullen de kosten met circa 25 tot 30 euro per hectare per jaar toenemen. Lijnelementen in het agrarisch landschap kunnen hun plaats ‘terugkrijgen’ terwijl er rekening wordt gehouden met de toekomstige inrichtingswensen van moderne melkveehouderijbedrijven. Er wordt een modern én aantrekkelijk productielandschap geconstrueerd dat recht doet aan het verleden.

Aanpak

- Visualiseren (3D) van de veranderingen in het landschap in de periode van 1900 tot nu.
- Berekenen meerkosten kleinschalig landschap en optimale perceelsgrootte.
- Opnieuw inrichten van het pilotgebied op basis van interactieve ontwerpessie met stakeholders en landschapsarchitecten.

Blik op de toekomst

In het landschap van de toekomst beheren boerenbedrijven het gebied, maar ook burgers, recreatieondernemers en overheden (wegbeplantingen, regelgeving) spelen een rol. Er is behoefte aan een katalysator om partijen bij elkaar te brengen en praktische voorstellen te doen. Gelet op de overstijgende belangen voor boer, natuur, burger en recreant ligt hier een taak voor de betrokken overheden (provincie, gemeente) en de diverse betrokken belangenorganisaties. Met enige creativiteit voor het ontwerp en de financiën en vooral met een praktische instelling, lijkt het mogelijk om samen in het pilotgebied een duurzaam aantrekkelijk boerenlandschap vorm te geven waarbij schaalvergroting van de bedrijven samengaat met schaalverkleining van het landschap. Het resultaat; een landschap dat functioneel én fraai is.

Producten

Artikel: Willem Rienks, Wim Meulen Kamp, Daniel de Jong, Rik Olde Loohuis, Peter Roelofs, Warmelt Swart, Theo Vogelzang;
Grootschalige landbouw in een kleinschalig landschap, 2007.
3D Film: Wim Meulen Kamp, Daniel de Jong, Rik Olde Loohuis, Willem Rienks, Peter Roelofs, Warmelt Swart, Theo Vogelzang;
Grootschalige landbouw in een kleinschalig landschap.

Doorwerking

Het lijkt mogelijk om in het pilotgebied in Lochem een duurzaam aantrekkelijk boerenlandschap vorm te geven, waarbij schaalvergroting van de bedrijven samengaat met schaalverkleining van het landschap. Stakeholders zijn dankzij het onderzoek zo enthousiast geworden, dat ze in 2008 concreet aan de slag willen met een uitvoeringsgericht project. De uitkomsten van het onderzoek dienen daarbij als basis. De provincie Gelderland en LNV Directie Regionale Zaken Oost zien dit als een kans om de structuur van het gebied zowel voor landschap als voor de landbouw te verbeteren. Ook andere kleinschalige gebieden in Nederland kunnen profiteren van de kennis opgedaan in dit project.

Projectleider
Drs. Wim Meulen Kamp, Alterra
wim.meulen.kamp@wur.nl

Boeren voor Natuur in de polder van Biesland in bedrijf

Opdrachtgever: Drs. Gerard van Wakeren, ministerie van LNV, directie Regionale Zaken

Kennisvraag

Is Boeren voor Natuur een uitvoerbaar concept? Wat levert het op voor ecologie en water? Wat zijn de maatschappelijke effecten? Kan het boerenbedrijf onder deze omstandigheden nog functioneren als boerenbedrijf en een bijdrage leveren aan de voedselproductie?

Doelstelling

Kennis opbouwen voor regionale overheden, betrokkenen in het gebied en LNV over haalbaarheid, functioneren en de effecten van Boeren voor Natuur in het algemeen en in het bijzonder met betrekking tot de pilot in de polder van Biesland bij Delft. De bestuurlijke samenwerkingsovereenkomst wordt in 2012/2013 geëvalueerd, mede op basis van het onderzoek. Datzelfde geldt voor de Europese beschikkingen over Boeren voor Natuur.

Resultaat

Boeren voor Natuur bereikte in 2007 een belangrijke mijlpaal; de feestelijke ondertekening van de Samenwerkingsovereenkomst Boeren voor Natuur door minister Gerda Verburg en bestuurders van de regionale overheden. De contracten met de boer werden verder uitgewerkt en er werd een projectrekening geopend bij het Nationaal Groenfonds. Per 1 januari 2008 is Boeren voor Natuur in de polder van Biesland de uitvoeringsfase ingegaan: In dit jaar ontvangt de boer voor het eerst de vergoeding voor de door hem geleverde dienst in de vorm van een natuurgerichte bedrijfsvoering. Het inrichtingsplan, opgesteld door de Dienst Landelijk Gebied in overleg met de diverse belanghebbenden, is definitief geworden. Intussen liepen monitoring en evaluatie (start 2004) gewoon door. Het jaarverslag 2006 verscheen in juni 2007 ('Verhalen van Biesland 2006'). De e-nieuwsbrief en de website www.boerenvoornatuur.nl houden de diverse belangstellenden op de hoogte van recente ontwikkelingen en nieuwe publicaties.

Aanpak

Alterra coördineert sinds 2002 het gebiedsproces in nauwe samenwerking met de Provincie Zuid-Holland, die samen met LNV het onderzoek financiert. Er is een ambtelijke projectgroep en een bestuurlijk overleg. Tweemaal per jaar wordt een 'Avond' georganiseerd voor uitwisseling van resultaten tussen de vrijwilligers, studenten en professionals die betrokken zijn bij de monitoring en evaluatie. Boeren voor Natuur werkt doelbewust met vrijwilligers, maatschappelijke organisaties en onderwijsinstellingen in de regio om de relatie tussen stad en land en de betrokkenheid met het gebied te versterken. Het onderzoek is interdisciplinair. Daarom werken deskundigen uit verschillende centra van Alterra (landschap, ecosystemen en bodem) samen met de Animal Sciences Group (beiden van Wageningen UR) en DLV.

Blik op de toekomst

Het blijkt complex maar mogelijk om Boeren voor Natuur naar een uitvoeringsfase te tillen. Behalve in Biesland is dit in 2007 ook gelukt in Twickel, bij Hengelo (Overijssel). Het concept blijkt alleen al in de voorfase een enorme maatschappelijke betrokkenheid te kunnen mobiliseren. Nu moet het concept zich in de praktijk gaan bewijzen. De boer stopt volledig met de

aanvoer van meststoffen en veevoer en wordt geheel zelfvoorzienend. Dat moet leiden tot een mooier landschap, schoner water en een rijkere ecologie. De monitoring en evaluatie worden daarmee alleen maar belangrijker.

Producten

Website: www.boerenvoornatuur.nl
E-nieuwsbrief: Boeren voor Natuur (4x per jaar, op te vragen via de website).
Alterra-publicatie: J. Westerink, F. Ottburg, C. de Vries, M. Plomp, G. Smolders en E. Finke; *Verhalen van Biesland 2006*, 2007.
Alle overige publicaties en publicaties van voorgaande jaren staan vermeld op de website.

Doorwerking

De Stichting Vrienden van Biesland is in 2004 opgericht voor het duurzaam behouden en ontwikkelen van de polder van Biesland (www.vriendenvanbiesland.com). De Stichting is ontstaan vanuit het proces rond Boeren voor Natuur in het gebied Biesland. Uitdragen van Boeren voor Natuur, meedenken over het concept en inrichten en organiseren van activiteiten behoren tot de voornaamste doelstellingen. Zo plaatste de Stichting een prachtig informatiebord over Boeren voor Natuur en organiseert ze de jaarlijkse Bieslanddagen, die duizenden bezoekers trekken.

Alterra organiseert gebiedsbijeenkomsten over monitoring en evaluatie die op een groeiende belangstelling mogen rekenen; 30-40 mensen per avond. Het binnen een deelproject gemaakte kinderboek maakt kinderen van de bovenbouw van de basisschool vertrouwd met Boeren voor Natuur. Binnen Hogeschool InHolland Delft wordt Boeren voor Natuur steeds meer een begrip. Rondom het ondertekenen van de samenwerkingsovereenkomsten is veel publiciteit geweest. Knipsels uit kranten en tijdschriften staan op de website www.boerenvoornatuur.nl.

Projectleider
Ir. Judith Westerink, Alterra
judith.westerink@wur.nl

Natuurcompensatie over de grens

Opdrachtgever: Drs. Koos Straver, ministerie van LNV, directie Natuur

Kennisvraag

Nederland heeft een groot aantal beschermde natuurgebieden, waaronder de Ecologische Hoofdstructuur (EHS), waar geen schadelijke ingrepen mogen plaatsvinden. Er zijn uitzonderingen, namelijk ingrepen van groot openbaar belang, zoals in het kader van veiligheid of milieu, waarbij alternatieven ontbreken. In die gevallen moet de overblijvende schade worden gecompenseerd. Tien jaar ervaring met het EHS-natuurcompensatiebeleid laat zien dat er problemen zijn met de organisatie en uitvoering ervan. Rijk en provincies hebben daarom een nieuw beleidskader voor de EHS ontwikkeld met een meer uitgewerkt compensatiebeginsel: LNV, VROM en IPO, Spelregels EHS; Beleidskader betreffende uitwerking compensatiebeginsel, saldobenadering en herbegrenzen EHS, 2007.

Doelstelling

LNV is voor de ontwikkeling van het nieuwe beleidskader geïnteresseerd in de manier waarop natuurcompensatie in

andere landen is georganiseerd. Welke problemen doen zich daar voor? Hoe worden deze aangepakt?

Aanpak

Door literatuuronderzoek en telefoongesprekken met overheden en natuurorganisaties in de Verenigde Staten en in een aantal West-Europese landen heeft het LEI bekeken of er een nationale compensatieregeling aanwezig is en of deze in de praktijk wordt toegepast. Op basis van deze verkenning zijn Engeland en Duitsland geselecteerd voor verdere analyse door diepte-interviews met vertegenwoordigers van betrokken overheidsinstanties (op diverse niveaus) en natuurorganisaties.

Resultaat

In Engeland is compensatie onderdeel van een nationale beleidslijn binnen de ruimtelijke ordening (hoofdzakelijk van toepassing op Sites of Special Scientific Interest). Compensatie gebeurt echter weinig, vooral omdat er voldoende alternatieve

ruimte voor handen is. In Duitsland is de compensatieregeling in de natuurbeschermingswet opgenomen. Hier geldt de compensatieplicht ook buiten beschermde natuurgebieden. Compensatie gebeurt relatief vaak, omdat er minder alternatieven zijn. De verdere invulling van het compensatiebeginsel in beide landen is vergelijkbaar met de Nederlandse situatie, waarbij schadelijke ingrepen alleen vanwege groot openbaar belang mogen gebeuren. In dat geval moet de schade zoveel mogelijk teniet worden gedaan en worden gecompenseerd. Financiële compensatie is eventueel mogelijk.

In Engeland moet bij ingrepen in of bij beschermde natuurgebieden een onafhankelijk overheidsorgaan, Natural England, op de hoogte worden gesteld en worden geconsulteerd bij mogelijke aantasting. Het advies van Natural England heeft een doorslaggevende rol bij het wel of niet verlenen van een bouwvergunning en de bijbehorende voorwaarden. Ook in Duitsland is er in het vergunningenproces ruggespraak met de verantwoordelijke natuurbeschermingsinstantie (Naturschutzbehörde).

Door de toenemende stedelijke druk is het in delen van Duitsland steeds moeilijker om geschikte compensatiegrond te vinden. De focus verschuift richting kwaliteit in plaats van kwantiteit. Ook worden alternatieve compensatiemaatregelen ingezet, zoals opwaardering van grond met een lage ecologische waarde en landbouwmilieumaatregelen. Eén van de interessantste concepten in Duitsland is de compensatiebank (Flächenpool), met een compensatiemakelaar als beheerder. Dit is een gemeenschappelijk reservoir van compensatielocaties ten behoeve van toekomstige ingrepen. De initiatiefnemer betaalt in dat geval de beheerder voor de uitvoering van de compensatie.

Beleidsaanbevelingen

- Zet een compensatiebank op met een compensatiemakelaar als 'beheerder'.
- Maak tussenkomst van een objectieve derde partij ('compensatie- of natuurautoriteit') verplicht.

- Leg het toezicht op uitvoering op provinciaal niveau en ontwikkel een compensatiekadaster om het toezicht te vergemakkelijken.
- Leg de compensatieovereenkomsten vast in een privaatrechtelijke overeenkomst.
- Overweeg agrarisch natuurbeheer als compensatievorm.

Producten

LEI-rapport 6.07.15: J. Vader, P. Roza, T.A. Selnes en A. Gaaff; *Natuurcompensatie over de grens; Een analyse van natuurcompensatie in het buitenland*, 2007. Hoofdstuk in de publicatie Nature conservation management: from idea to practical results: J. Vader, P. Roza en A. Gaaff; *Organising nature compensation* (nog te verschijnen).

Doorwerking

Het onderzoek liep gelijktijdig met de ontwikkeling van het beleidskader Spelregels EHS. Hierdoor kon men bij het opstellen van dit beleidskader gebruik maken van de (tussen)resultaten. De onderzoeksresultaten bevestigden de nieuwe maatregelen die in Spelregels EHS zijn opgenomen en vormen voor LNV een basis voor verder toekomstig beleid. LNV en andere betrokkenen zijn ook goed op de hoogte geraakt hoe natuurcompensatie in het buitenland is georganiseerd. Het onderzoek heeft ook aandacht gekregen in de landelijke dagbladen onder de koppen De kunst afkijken (Het Financieele Dagblad, 14 januari 2008) en Even naar de bank voor wat natuur (de Volkskrant, 6 oktober 2007). Meer over doorwerking is te lezen op pagina 85.

Projectleider
Drs. Janneke Vader, LEI
janneke.vader@wur.nl

Energie uit landschapsbiomassa: wat doet dat met het landschap?

Opdrachtgever: Ir. Evert-Jan Entzinger, ministerie van LNV, directie Regionale Zaken

Kennisvraag

Wat kunnen landschap en energiewinning wederzijds voor elkaar betekenen? Dat is de vraag in de zoektocht naar nieuwe economische dragers voor de landbouw. Wat zijn de mogelijkheden? Kan dit op een duurzame manier? Ontstaat er zo een nieuw landschapstype: ‘het Energielandschap’?

Doelstelling

- Leveren van een bijdrage aan de discussie rond duurzame energie en bio-based economy vanuit een landschapsperspectief.
- Ontwikkelen van een methode om interactief duurzame energielandschappen te ontwerpen.

Resultaat

Energiewinning uit het landelijk gebied moet op een duurzame manier gebeuren. Telen van energiegewassen op gronden die voor voedselproductie geschikt zijn, is geen duurzame oplossing. Deze studie kijkt naar de potentie van reststromen uit het landschapsonderhoud: snoeihout en maaisel uit bijvoorbeeld houtwallen, bomenlanen, boomgaarden, eendenkooien, bermen en oevers. De afvoer van deze reststromen is momenteel een kostenpost. Bij toepassing als energiebron kunnen deze reststromen een economische waarde vertegenwoordigen. Dit project evalueert het toepassen van deze reststromen voor energiewinning aan de hand van drie duurzaamheidsfactoren; exergie (ofwel de energiekwaliteit), ecologie en cultuurhistorie. Het is in principe duurzamer om biomassa te verwerken tot materiaal dan om te gebruiken als energiebron. Voor veel reststromen is nog geen rendabele materiaaltoepassing. Daarom is energie uit biomassa toch interessant.

In samenwerking met Mapsup is een methode ontwikkeld voor het interactief ontwerpen en berekenen van de hoeveelheid biomassa en de potentiële energie die een gebied kan leveren. Daarmee ontstaan bruikbare inzichten voor het ontwerpen van een duurzaam energielandschap. De conclusie is dat energie nooit de primaire functie in het landschap mag zijn uit duurzaamheidsoverwegingen, maar dat energie wel een bijproduct kan zijn van een multifunctioneel landschap. Zo ontstaat dus een mogelijkheid om waardevolle landschappen te versterken.

Aanpak

Literatuurstudie en theoretische evaluatie op basis van duurzaamheidsfactoren vormen input voor het uitwerken van de methode voor landschapsonderwerp. In een workshop is de methode toegepast in een casestudy. De interactieve digitale tekentafels (Maptables) bevatten een kaart van een gebied met daaraan gekoppeld een database met gegevens over landschapselementen. Tijdens het tekenen rekent de tafel de oogstbare biomassa per jaar uit en vertaalt dit naar energiewaarde. Dit maakt discussies mogelijk over de potentie en de mogelijke locatie van een biomassacentrale. Deze methode geeft inzicht in voor energie gunstige veranderingen in het landschap en brengt de discussie op gang over de wenselijkheid van deze veranderingen. Een 3D-visualisatie geeft een indruk van de beleving van het aangepaste landschap.

Blik op de toekomst

Energie uit biomassa van eigen bodem is niet per definitie duurzaam. Ook bestaan er nog diverse knelpunten op het gebied van logistiek, regelgeving en technologie. De vraag naar landschapsbiomassa is nu nog laag, maar de markt voor biomassa is nog volop in ontwikkeling. Biomassa uit het Nederlandse landschap is een energiebron die, mits op de juiste manier ontwikkeld, gunstig kan uitpakken voor het Nederlandse landschap, inclusief cultuurhistorische en ecologische waarden. De ontwikkelde ontwerpmethode heeft potentie, bijvoorbeeld

voor het bediscussiëren en doorrekenen van landschapsonwikkelingsplannen vanuit het oogpunt van bio-energie. Op een aantal onderdelen wordt de methode doorontwikkeld. Gesprekken zijn gaande met een stadsregio over toepassing van de methode in haar gebied.

Producten

Alterra-rapport: E.A. de Vries, J. Westerink, J.J. de Jong, R. Rovers, F.A. Haccoû, J.H. Spijker, C.A. van den Berg, C.M. Niemeijer en D.I. Frank; *Groeiende energie. De potentie van biomassa uit het landschap voor energiewinning*, 2008.
BSc thesis: D.I. Frank; *Modelling bio energy production from waste of landscape elements, A case study of Rivierenland*, 2007.
MSc thesis in progress: S.C.Liu, 2008.

Doorwerking

Gedurende het onderzoek hebben verschillende partijen al interesse getoond. Tijdens de themadag ‘Energie uit Hout’, georganiseerd door de Stichting Waardevol Cultuurlandschap Winterswijk op 26 oktober 2007, heeft het onderzoeksteam een presentatie gegeven voor landschapsbeheerders uit de regio. In de Vechtstreek staat een Wetenschapswinkelproject op stapel over biomassa uit natuur en landschap. De in het onderzoeksproject ontwikkelde methode wordt waarschijnlijk toegepast in een stadsregio.

Projectleider
Ir. Judith Westerink, Alterra
judith.westerink@wur.nl

Paardenhouderij en landschap, hoe pakken gemeenten het op

Opdrachtgever: Drs. Annegien Helmens, ministerie van LNV, directie Platteland

Kennisvraag

Verbeteren van de landschappelijke inpassing van de paardensector is een van de onderwerpen in de visie ‘Paard en Landschap’ die LNV in 2006 heeft aangeboden aan de Tweede Kamer. Volgens deze visie ligt de verantwoordelijkheid voor het beleid voor paardenhouderij en landschap vooral bij de gemeentelijke overheid. Om gemeenten de helpende hand te bieden bij het paardenbeleid kwamen de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG) en de Sectorraad voor Paarden met de handreiking ‘Paardenhouderij en Ruimtelijke Ordening’. Hebben gemeenten met deze twee beleidsstukken voldoende handvaten om beleid te ontwikkelen voor paardenhouderij en landschap?

Doelstelling

Inzicht geven aan LNV in de drijvende krachten achter de ontwikkeling van de paardenhouderij en de wijze waarop gemeenten beleid ontwikkelen voor paardenhouderij en landschap.

94

Maken gemeenten gebruik maken van de visie ‘Paard en Landschap’ en van de handreiking ‘Paardenhouderij en Ruimtelijke Ordening’? Kunnen ze ermee uit de voeten? Zo nee, welke problemen ervaren gemeenten bij het ontwikkelen van beleid? Ook moet het onderzoek inzicht geven op toekomstige veranderingen in de relatie tussen landschap en paardenhouderij en hoe overheden daarop kunnen inspelen.

Resultaat

Het rapport bestaat uit een algemeen deel met:

- factoren die van invloed zijn op de relatie tussen paardenhouderij en landschap;
- analyse van de wijze waarop de paardenhouderij zich in Nederland heeft ontwikkeld;
- beschrijving van de drijvende krachten achter ontwikkelingen in de paardenhouderij;
- effecten van die ontwikkelingen op landschap;
- recente beleidsontwikkelingen op dit vlak;
- visies van een aantal experts op de richting waarin de paardenhouderij zich mogelijk kan ontwikkelen.

Het tweede deel van het rapport geeft voor gemeenten in de Gelderse Vallei en de Brabantse Peel:

- een analyse van het relevante beleid;
- meningen van stakeholders over de wijze waarop het gemeentelijk beleid anticipeert op de ontwikkeling van de paardenhouderij.

Aanpak

Combinatie van deskstudie, interviews en workshops.

Blik op de toekomst

Meer dan 90% van de paardenhouders blijken hobbymatige houders te zijn. Ze houden slechts één of enkele paarden, maar moeten wel de nodige voorzieningen treffen voor stalling en uitloop. Hobbymatige paardenhouders zijn goed voor het grootste deel van de aan de paardenhouderij gerelateerde ‘verrommeling’ of ‘verpaarding’. Gemeenten kunnen deze groep van niet-georganiseerde eigenaren maar moeilijk bereiken. Het advies is om gemeenten een samenhangende visie voor het buitengebied te laten opstellen, bij voorkeur op regionaal niveau met omliggende gemeenten. Laat de gemeenten daarin expliciet de plaats van de paardenhouderij aangeven. Gerichte voorlichting aan hobbymatige paardenhouders kan helpen ze te bereiken. Landschappelijke inpassing van de paardenhouderij kan beleidsmatig meer aandacht krijgen door meer in te zetten op gemeentelijke beeldkwaliteit- of landschapsontwikkelingsplannen.

Producten

Alterra-rapport: H.J. Agricola en P. van der Wielen;
Paardenhouderij en Landschap, hoe pakken gemeenten het op, 2008.

Doorwerking

Het onderzoek levert informatie en draagt bij aan inhoudelijke verdieping van de volgende doelstellingen uit de Visie Paard en Landschap:

- LNV wil een beter beeld krijgen van de ontwikkeling van de paardensector op het gebied van economie, landschap en recreatie en met bestaande of nieuwe kennis bijdragen aan de professionalisering van de paardensector.
- LNV wil de landschappelijke inpassing van de paardensector faciliteren en stimuleren door een ‘toolkit landschap’ aan te bieden aan provincies, gemeenten, ondernemers en andere geïnteresseerden.
- LNV wil stimuleren dat belemmeringen voor de ontwikkeling van de paardenhouderij in het landelijk gebied worden weggenomen en dat wildgroei wordt tegengegaan.

95

Projectleider
Ir. Herman J. Agricola, Alterra
herman.agricola@wur.nl

Europese leisure landschappen

Opdrachtgever: Ir. Nico Hazendonk, ministerie van LNV, directie Kennis

Kennisvraag

De rijksadviseur voor landschap heeft een project Landscape and Leisure gestart om de relatie tussen de landschappen van Europa en vrije tijd, recreatie en toerisme te onderzoeken. Er is naast behoefte aan kennis over de effecten van recreatie en toerisme op het landschap ook behoefte aan kennis over de rol die Europese landschappen spelen in vrije tijd, recreatie en toerisme. Wat betekenen landschappen voor het recreatief-toeristische product?

Opleidingen op het gebied van recreatie en toerisme en op het gebied van landschapsarchitectuur in alle landen van Europa zijn gevraagd aan het project deel te nemen door inzenden van essays, materiaal voor een Europese kaart en/of ontwerpen. Als achtergrondmateriaal voor de deelnemers heeft Alterra in 2006 voorbeeldplannen verzameld, een literatuuroverzicht en een overzicht van trends en ontwikkelingen gemaakt.

Doelstelling

Het project levert een directe en concrete bijdrage aan het Europese project van de rijksadviseur. Het essay en de Europese kaart kunnen de relatie tussen landschap en recreatie en toerisme in een breder verband onder de aandacht brengen.

Resultaat

Het essay biedt de deelnemers en geïnteresseerden achtergrondinformatie en feiten en cijfers over de relatie tussen landschap en recreatie en toerisme. Een internationale bijeenkomst gaf deelnemers de mogelijkheid om kennis en ervaringen uit te wisselen en liet een grote diversiteit zien in aanpak en resultaten. De kaart biedt een uniek inzicht in recreatie en toerisme als drijvende kracht voor landschapsontwikkeling.

Aanpak

Het project bestond uit drie onderdelen:

- Verdiepen en aanvullen van de informatie over trends en ontwikkelingen en alle informatie verwerken tot een essay.
- Bijdragen aan de organisatie van een tussentijdse bijeenkomst voor de deelnemers aan het project Landscape and Leisure; resultaten vastleggen in verslagen.
- Ontwikkelen van een Europese kaart van recreatieve en toeristische landschappen.

De kaart moet de bestaande situatie en verwachte veranderingen in het landschap als gevolg van recreatie en toerisme in beeld brengen. Ook moet de kaart de landschappelijke kenmerken die landschappen aantrekkelijk maken voor recreatie en toerisme inzichtelijk maken. De kaart is gebaseerd op de kaart van Europese landschappen (Mucher 2003) die wordt gebruikt door de EEA, ESPON en andere organisaties. De kaart is opgebouwd met behulp van internationale data sets. Daarnaast hebben de deelnemers voor de afzonderlijke landen kaarten en datasets geleverd.

Blik op de toekomst

In juni 2008 wordt het project Landscape and Leisure afgerond met een congres, een boek met de resultaten en een beleidsadvies. De Europese kaart zal een belangrijke rol spelen in het beleidsadvies. De kaart wordt in 2008 met onderbouwing en toelichting verder aangevuld en verfijnd.

Producten

Essay Alterra/KIC Recreatie: M. Brinkhuijsen, H. de Jong en C.S.J. de Jonge; *Landscape and leisure in Europe: parasitism and symbiosis*, 2007, www.landscapeandleisure.eu. Internationale bijeenkomst in kasteel Groeneveld in Baarn, juli 2007 (verslagen zijn te vinden op de site www.landscapeandleisure.eu). Kaart van Europese recreatieve en toeristische landschappen en een bijhorend rapport met toelichting en onderbouwing (te verschijnen in 2008).

Doorwerking

De resultaten van dit project dragen bij aan het beleidsadvies dat in 2008 wordt aangeboden aan de Raad van Europa en de ministers van LNV, VROM en EZ. Bovendien draagt het project bij aan de ontwikkeling van een Europees netwerk van opleidingen en kennisinstellingen rond landschap en recreatie en toerisme.

Projectleider
Ir. Marlies Brinkhuijsen, Alterra
marlies.brinkhuijsen@wur.nl

Anticiperend landschapsbeleid

Opdrachtgever: Drs. Annegien Helmens, ministerie van LNV, directie Platteland
(vanaf 15 februari 2008: Kees Verbogt, ministerie van LNV, directie Platteland)

Kennisvraag

Inzicht geven in de ruimtelijke consequenties en de landschappelijke impact van autonome trends en ontwikkelingen op andere beleidsterreinen.

Doelstelling

Versterken van de doeltreffendheid van het landschapsbeleid door middel van een early warning dan wel een early alert systeem.

Resultaat

De krachten achter landschapsveranderingen in Nederland zijn in generieke zin en per thema beschreven in het boek Anticiperend Landschapsbeleid, Deel 1: Drijvende krachten. Daarin komen oorzaak-en-gevolg ketens aan de orde en mechanismen als olievlekwerking, aanzuigende werking en verschillende gradaties van onomkeerbaarheid.

Het boek gaat in op de thema's:

- landbouw;
- waterbeheer;
- verstedelijking en infrastructuur;
- bos en natuur;
- delfstof- en energiewinning;
- gebruik, beleving en maatschappelijke waardering.

Op grond van de analyse van de drijvende krachten en de kansen voor het beleid volgen aanbevelingen vooral voor het rijksbeleid.

Aanpak

De basisgedachte van dit meerjarige onderzoeksproject is dat een doeltreffend landschapsbeleid alleen tot stand komt als proactief dus anticiperend wordt ingespeeld op autonome trends en ontwikkelingen op andere beleidsterreinen. Hiervoor is het

nodig om na te denken over waar en door welke oorzaken grote landschapsveranderingen zijn te verwachten. Met dat verkregen inzicht kunnen zowel onvermoede kansen worden benut als kwalijke gevolgen worden gekeerd of tenminste worden verzacht.

Voor een dergelijke taxatie moet dus in de toekomst worden gekeken. Altijd hachelijk, maar het verleden biedt wel enig houvast. Analyse van de drijvende krachten en voorstelling van die invloeden voor de toekomst, geeft inzicht in mogelijke gevolgen en kan een basis leggen voor een - selectief - anticiperend beleid.

Blik op de toekomst

Het boek geeft een tour d'horizon langs vermoedelijk relevante ontwikkelingen met een duidelijke landschapsimpact. Deels zijn die ontwikkelingen werkelijk autonoom van karakter, dus niet of amper te beïnvloeden, maar in veel gevallen zijn die ontwikkelingen juist wel beïnvloedbaar. Het gaat overigens wel om zaken waarover anderen – andere beleidssectoren, andere bestuurslagen, andere actoren – meer zeggenschap hebben. Vroeg onderkennen en erkennen van de rol van die anderen in de besluitvorming hebben helpt, bij het vaststellen van de eigen agenda, bij het bepalen van de strategie bij overleg en samenwerking en bij het gericht en tijdig overbrengen van het eigen verhaal.

Zoals het denken en handelen over duurzaamheid lijkt formeel en informeel geïnternaliseerd te worden in alle departementen, bestuurslagen en het bedrijfsleven, iets soortgelijks is denkbaar waar het landschapskwaliteiten betreft. En, waar de Belastingdienst moet erkennen 'leuker kunnen we het niet maken', heeft het landschapsbeleid de troef dat ze het wél leuker kunnen maken.

Er zijn altijd en overal maatschappelijke ontwikkelingen gaande, waarvan de motoren bijvoorbeeld economisch, demografisch, sociaal-cultureel of technologisch van aard zijn. De argumentatie is vaak in een andere vocabulaire. Waardeoordelen stoelen op

andere zaken dan landschapskwaliteit, bijvoorbeeld veiligheid of economisch profijt. Het is wenselijk om de belangen en motieven van anderen te kennen en om de rol en betekenis van het landschap ook tegen die achtergrond en soms in die termen duidelijk te maken.

Het eerste deel in de serie 'Anticiperend landschapsbeleid' wordt gevolgd door thematische boekjes (katernen) met geselecteerde onderwerpen van toekomstverkenning. Er wordt nu gewerkt aan twee onderwerpen: Klimaatverandering & Klimaatbeleid en Demografie & Wonen.

Producten

Alterra-rapport 1557: J.A. Klijn en F.R. Veeneklaas:
Anticiperend Landschapsbeleid, Deel 1: Drijvende krachten, 2007.

Doorwerking

Omdat we aan het begin van een reeks staan, is de mogelijke doorwerking nog speculatief. Het ministerie van LNV zal in 2008 een Rijksvisie in de Agenda Landschap naar de Tweede Kamer sturen. Verder staat een 'landschaps-top' gepland voor eind september 2008.

Projectleider
Dr. Frank Veeneklaas, Alterra
frank.veeneklaas@wur.nl

Wie wil voor het landschap betalen?

Opdrachtgever: Ir. Cor von Meijenfeldt, ministerie LNV, directie Natuur

Kennisvraag

'Investeren in het Nederlandse landschap: opbrengst geluk en euro's' is de titel van een maatschappelijke kostenbatenanalyse (MKBA) van Witteveen&Bos dat op 24 april 2007 door minister Verburg in ontvangst is genomen. De opbrengsten van investeren in landschap voor de samenleving zijn veel hoger dan de kosten, aldus het onderzoek, dat veel aandacht kreeg in de pers. De minister organiseerde daarop een ronde tafelgesprek met relevante vertegenwoordigers uit de samenleving. Ter voorbereiding is aan het LEI gevraagd een overzicht te maken hoe de kosten en de baten verknoopt zouden kunnen worden, welke transactiemechanismen hiervoor denkbaar en bruikbaar zijn en wat de transactiekosten hierbij zijn. Welke arrangementen en regels kunnen ertoe bijdragen dat het aantrekkelijk wordt om te investeren in landschap?

Resultaat

De problemen bij het financieren van landschappelijke investeringen vloeien voort uit de economische kenmerken van het goed 'landschap'. Goederen zijn alle tastbare en ontastbare 'dingen' waarmee mensen (economische, sociale en culturele) waarden kunnen genereren en waar ze iets voor over hebben om het te bezitten en ervan te genieten. Goederen kunnen privaat, publiek en gemeenschappelijk zijn. Landschap heeft per definitie een groot schaalniveau; het overstijgt de omvang van individuele aanbieders en vragers. Het is praktisch onmogelijk mensen uit te sluiten (geen exclusiviteit), zodat mensen kunnen genieten zonder te betalen ('free riders'). Landschap heeft een heel sterk publiek karakter. Om die reden kan de voorziening niet aan het marktmechanisme worden overgelaten. Zonder overheidsbemoeienis zal het aanbod van landschap kleiner zijn dan de vraag.

Er zijn verschillende mogelijkheden om ervoor te zorgen dat de inkomsten terecht komen bij degenen die de uitgaven doen:

- Via rood voor groen arrangementen de kosten en opbrengsten van met elkaar samenhangende projecten in één projectenveloppe bundelen.
- Een fonds dat wordt gevoed door inkomsten (dus door zowel overheid, burgers en bedrijven). De middelen uit het fonds verstrekken aan terreinbeheerders of andere investeerders in landschap om hun uitgaven voor het landschap te bekostigen. Grondeigenaren een vergoeding voor hun groene diensten geven.
- De meest vergaande vorm van verevening is alle elementen van de gebiedsontwikkeling in één gezamenlijke entiteit onderbrengen, bijvoorbeeld een grondexploitatiemaatschappij.
- Private (onderlinge) afspraken; op regionale schaal investeerders en profijthebbers vrijwillig afspraken laten maken over het verdelen van lusten en lasten.

Er is een notitie gemaakt voor LNV van dit LEI-project. De notitie is tijdens de rondetafelbijeenkomst Landschap op 9 mei 2007 met LNV en vertegenwoordigers uit de samenleving gepresenteerd en bediscussieerd.

Aanpak

In de notitie zijn verschillende arrangementen beoordeeld in relatie tot de economische achtergrond van het probleem. Voor een goed begrip van de context zijn ook de huidige beleidsinstrumenten en de bijbehorende geldstromen geschetst.

Blik op de toekomst

Ook bij instrumenten waaraan de overheid niet meebetaalt, speelt de overheid een belangrijke rol in het construeren van een markt; door het beperken van marktfalen (consumenten laten bijdragen) of door het internaliseren van externe effecten (producenten laten meebetalen).

- Voor private investeringen (of financiering) is het noodzakelijk dat vraag en aanbod op elkaar worden afgestemd.

De financiering zal vooral slagen in gebieden waar de vraag naar landschap groter is dan het aanbod, zoals in de nabijheid van steden.

- Woongenot kan voor nieuwe woningen via rood voor groen bijdragen aan investeringen (als er beperkingen gelden voor bebouwing). De waardestijging van bestaande woningen is niet tot moeilijk af te romen.
- De toename in recreatiebeleving kan worden afgeroomd via toeristenbelasting.
- Naast extra investeringen, moeten bestaande landschapselementen worden behouden; ook daar zijn instrumenten voor nodig. Beheer is een onderschatte opgave.

Producten

Notitie: Stijn Reinhard en Huib Silvis;
Investeren in het Nederlandse landschap: hoe te financieren?, 2007.

Doorwerking

LNV start in 2008 in diverse gebieden pilots en zal in deze gebieden nagaan welke van de onderzochte arrangementen in de praktijk de beste resultaten voor het landschap geven.

Projectleider
Dr. ir. Stijn Reinhard, LEI
stijn.reinhard@wur.nl

Projectleider
Dr. ir. Huib Silvis, LEI
huib.silvis@wur.nl

Genieten van en zorgen voor landschap

Opdrachtgevers namens Landschapsmanifest: Drs. Marcel van Ool, Staatsbosbeheer en ir. Pieter Rozema, Koninklijke Nederlandse Heidemaatschappij

Kennisvraag

Landschapsmanifest vertegenwoordigt organisaties die landschap een meer centrale plaats in de samenleving willen geven. De werkgroep Bewustwording wil graag inzicht in wat burgers beweegt (geen) aandacht aan landschap te schenken.

Doelstelling

Identificeren van de bewustwording van de Nederlandse bevolking bij het landschap.

Aanpak

De vragen zijn beantwoord met behulp van literatuur en een enquête onder 1.070 burgers tussen 20 en 75 jaar. TNS NIPO heeft hiervoor in juni 2007 de data verzameld. De response is representatief voor de Nederlandse bevolking in deze leeftijdscategorie (11,3 miljoen inwoners).

Resultaat

De betrokkenheid van burgers bij landschap is onderverdeeld in bijdragen als:

Beschermmer via het beheer van landschap

- 39% is lid of doneert aan organisaties voor landschap
- 34% doet activiteiten voor landschap (eigen erf 27%; elders 9%)
- 32% wil activiteiten doen voor landschap (eigen erf 20%; elders 17%)

Consument (of gebruiker) van diensten en producten

- 32% wil activiteiten doen voor landschap (eigen erf 20%; elders 17%)
- 38% recreëert wekelijks in het landschap in en rond de gemeente
- 15% vindt dat bewoners in een landschappelijk aantrekkelijke omgeving moeten meebetalen aan het onderhoud ervan

Kiezer betrokken bij het beleid voor het landschap

- 83% verkiest nieuwe groene functies boven rode functies
- 25% is bereid om extra belasting te betalen voor landschap
- 25% wil minimaal meedenken over de lokale plannen voor landschap

Bij de participatie en interesse van burgers vallen drie zaken op:

- De lokale motivatie voor landschap speelt een belangrijke rol. Burgers die meer betrokken zijn, hechten sterk aan het landschap in en rond hun gemeente. Deels staat hierbij het aantrekkelijke landschap voorop, deels ook het oordeel dat de ruimtelijke veranderingen vaak tot een achteruitgang van het landschap hebben geleid.
- De motivatie voor landschap blijkt vaak samen te gaan met de leefstijl van burgers. Burgers die meer op anderen zijn gericht leveren vaker een bijdrage aan landschap, voelen zich meer dan gemiddeld gehecht aan hun woonomgeving en vinden deze vaker aantrekkelijk, dan burgers die meer op zichzelf zijn gericht.
- Veel burgers weten niet wat hun gemeente aan landschap doet. Deels ligt dit aan de burgers zelf, maar deels ook aan het gebrek aan prominent lokaal beleid voor landschap.

Driekwart van de burgers voelt zich gehecht aan het landschap in en rond hun gemeente en vindt het ook aantrekkelijk om wat in te beleven of te ervaren.

De verdere betrokkenheid is 'kritisch', 'geïnteresseerd' of 'onbekend'. De kritische groep beoordeelt de ruimtelijke veranderingen (meer woningen en bedrijven) negatief. Zij vindt het lokale landschapsbeleid onvoldoende, omdat het burgers te weinig bij de lokale plannen betreft, te weinig voorzieningen biedt om aan landschapsbeheer te doen en boeren te weinig financiële vergoedingen voor landschapsbeheer biedt. De geïnteresseerden vinden ruimtelijke veranderingen vaker positief en ziet bij het lokale landschapsbeleid minder problemen. De onbekenden weten weinig van landschap en het landschapsbeleid.

Blik op de toekomst

Activiteiten om meer burgers bij landschap te betrekken zijn mogelijk door:

- Private actoren die van het landschap gebruik maken (projectontwikkelaars, bedrijven in het groen), financieel mede-verantwoordelijk te maken.
- Meer bewoners bij landschapsbeheer te betrekken.
- Gemeenten in hun informatievoorziening meer aandacht aan landschap te laten schenken.

Producten

LEI-rapport 7.08.01: M.M.M. Overbeek en J. Vader;
Genieten van landschap

Doorwerking

De onderzoeksresultaten zijn gepresenteerd voor de werkgroep Bewustwording van Landschapsmanifest. De onderzoekers adviseren de opdrachtgevers hoe deze bij hun ledenorganisaties meer bewustwording van het landschap kunnen realiseren.

Projectleider
Ir. Greet Overbeek, LEI
greet.overbeek@wur.nl

Hotspots: waar gebeurt het?

Opdrachtgever: Ir. J. van der Endt en drs. ing. M. Fopma, ministerie van LNV, directie Platteland

Kennisvraag

Politieke, economische en maatschappelijke ontwikkelingen hebben naar verwachting de komende jaren gevolgen voor de ruimtelijke ontwikkelingen in Nederland. De verspreiding van deze ontwikkelingen is niet egaal verdeeld over Nederland. Een aantal regio's krijgt met heel veel ontwikkelingen te maken, andere regio's met een beperkt aantal. Dit onderzoek geeft inzicht in de stapeling van ontwikkelingen, of juist het ontbreken ervan. Wat speelt waar in de komende twintig jaar in de diverse regio's? LNV kan deze informatie gebruiken om te bepalen in welke gebieden een taak is weggelegd voor de rijksoverheid.

Doelstelling

Karakteriseren van gebieden in Nederland aan de hand van de vraag waar de komende twintig jaren grote veranderingen of opgaven te verwachten zijn en waar niet. Hierbij zijn de volgende invalshoeken gekozen: landbouw, water (in het bijzonder de kwantiteit en verzilting), natuur, verblijfsrecreatie en toerisme, infrastructuur en bebouwing. Daarbij is aangenomen dat de land- en tuinbouw leverancier is van ruimte voor de overige functies.

Resultaat

Een kaart met de hot-spot, transitie-, luwte-, agrarische en overige gebieden in Nederland.

Aanpak

- Verzamelen van informatie per invalshoek of functie per gemeente.
- Land- en tuinbouw leveren ruimte: de weerstand tegen de ruimtevraag is laag als de landbouw zwak is, en hoog als de landbouw sterk is.

- De overige functies vragen ruimte: als de vraag vanuit een functie per gemeente tot de top 40% van de totale ruimtevraag voor die functie behoort, verdient de gemeente vraagpunten. De vraagpunten voor alle functies worden bij elkaar opgeteld.
- Synthese tot integrale kaart: in hot-spot gebieden biedt de land- en tuinbouw flink weerstand en is de vraag naar ruimte groot; in transitiegebieden is de vraag naar ruimte groot, maar biedt de land- en tuinbouw nauwelijks weerstand; in luwtegebieden is de vraag naar ruimte klein en is de landbouw zwak; in agrarische gebieden is de land- en tuinbouw sterk, maar is er nauwelijks druk vanuit andere functies.

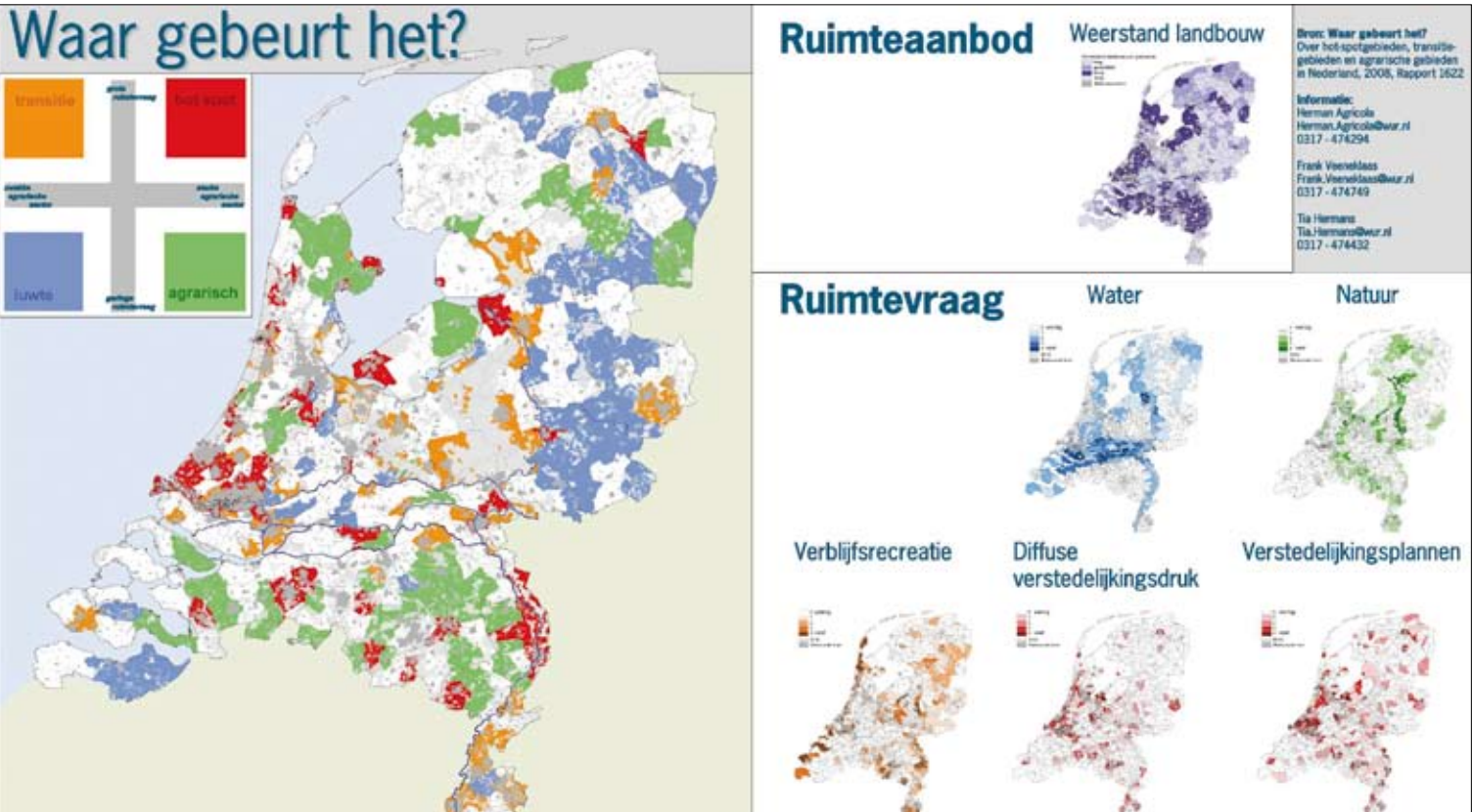
- Presentatie van de kaart tijdens een workshop met beleidsmakers met als doel te discussiëren over de aanpak, de uitwerking, en de bruikbaarheid voor beleids mensen.
- Verdere verdieping op aantal punten naar aanleiding uitkomsten van de workshop.

Blik op de toekomst

De uitgewerkte kaart van de hot-spot-, transitie-, luwte-, agrarische- en overige gebieden is bedoeld als stof voor discussie voor beleidsmedewerkers. De volgende vragen zijn van belang:

- Herkennen nationale, regionale en lokale overheden de 'typering' van hun gebied als hot-spot-, transitie-, luwte- of agrarisch gebied? Welke pullfactoren spelen een rol en moeten toegevoegd worden aan de analyse? Welke factoren moeten zwaarder meewegen in het eindbeeld? Zijn er factoren die achterwege kunnen blijven?

- Wat zijn de verwachte toekomstbeelden op basis van dit samenspel van push- en pullfactoren voor de verschillende gebieden? Willen we die toekomst of willen we bijsturen en kan dat?
- Wat gebeurt er op dit moment al aan sturing in gebieden in Nederland? Is er een beleidsstapelkaart (regeldruk-op-de-kaart) te maken? Kunnen nationale, regionale en lokale overheden op

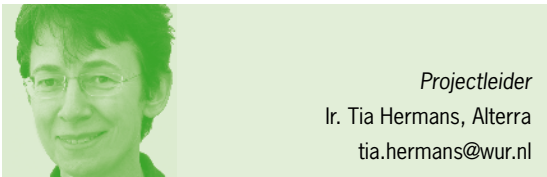

Producten

Alterra-rapport 1622: H.J. Agricola, F.R. Veeneklaas en C.M.L. Hermans; *Waar gebeurt het? Over hot-spotgebieden, transitiegebieden, luwtegebieden en agrarische gebieden in Nederland, 2008.*

Doorwerking

Het kaartbeeld is opgenomen in een uitgave van LNV: *Landschap en LNV; Aanzet tot een visie over landschap voor LNV.*

ILG-thema van start: Gebiedsprocessen

In het Investeringsbudget Landelijk Gebied (ILG) zijn de provincies regisseur van de uitvoering van veel beleid voor het landelijk gebied. Hierdoor kunnen zij beschikken over rijksmiddelen en zelf afspraken maken met partners in gebieden, binnen de gemaakte afspraken met het rijk. Het ILG is een belangrijke stap naar een effectievere uitvoering van het plattelandsbeleid en een betere aansluiting op specifieke problemen van gebieden. Toch zijn er nog tal van uitdagingen. De overheid wil sturen op hoofdlijnen, maar wat betekent dat precies in de praktijk? Hoe kunnen provincies hun relatie met gebiedscoalities vormgeven? Hoe kunnen burgers beter worden betrokken bij de ontwikkeling van hun gebied?

Met dit thema ILG, gestart in 2007 (nu genaamd Gebiedsprocessen), wil LNV bijdragen aan de beantwoording van dit soort sturingsvragen; bijvoorbeeld door aanwezige kennis over sturing, samenwerking en procesontwerp toegankelijk te maken, door nieuwe kennis te ontwikkelen en/of door leerbijeenkomsten te organiseren. Omdat veel sturingsvragen begin 2007 nog niet manifest waren is eerst een proces van vraagarticulatie georganiseerd onder provinciale en rijksbetrokkenen. Drie concrete kennisvragen zijn vervolgens opgepakt, waaronder een onderzoek naar de lessen uit het vernieuwende planvormingstraject voor het beekdal van de Beerze voor complexe inrichtingsopgaven elders. Daarnaast heeft Alterra onder de vlag van het ILG-thema de evaluatie reconstructie zandgebieden afgerond. Er is met zeven rapporten voor de Tweede Kamer, een populaire publieksbrochure, een presentatie in de Vaste Kamercommissie en een bijdrage aan het werkbezoek van Minister Verburg aan Gemert-Bakel veel geïnvesteerd in kennisverspreiding. De onderzoeksresultaten werden benut in verschillende beleidsdiscussies; in de Tweede Kamer, bij LNV, in het Bestuurlijk Overleg Reconstructie, bij provincies en in reconstructiecommissies. Ook in het recente maatschappelijk debat over megastallen speelt dit onderzoek een rol.

Themacoördinator Gebiedsprocessen
Dr. ir. Froukje Boonstra, Alterra
froukje.boonstra@wur.nl

‘Voor een optimale kennisdoorwerking moet de opdrachtgever ook veel energie steken in het onderzoek en er aandacht voor hebben.’

Peter van Tilburg *ministerie van LNV*

Betrek iedereen erbij, dan worden resultaten beter opgepikt

‘Na de watersnoodramp is de varkenspest de grootste ramp die Nederland is overkomen.’ Peter van Tilburg, opdrachtgever van het project Evaluatie reconstructie zandgebieden is heel stellig over de reden tot reconstructie van de zandgebieden met zijn vele varkensbedrijven. Voor die reconstructie is € 7 miljard beschikbaar van alle overheden. De vijf reconstructieprovincies voeren de regie. Volgens de Reconstructiewet moest de minister van LNV na vier jaar verantwoording afleggen aan de Tweede Kamer over de resultaten van die reconstructie.

Van Tilburg legt uit dat LNV Alterra gevraagd heeft voor die evaluatie. ‘Om tegenover de provincies niet de controleur uit te hangen, moesten we het onderzoek aantrekkelijk maken en het zo insteken dat de betrokkenen er iets van konden leren.’ Het project kende een onconventionele start namelijk zonder onderzoeksvoorstel. Tijdens een startbijeenkomst hebben we alleen maar naar elkaar geluisterd. Op één van de sheets had ik gezet ‘niet alleen moeten, maar ook willen’. Met deze start kon Froukje Boonstra als projectleider een onderzoeksvoorstel schrijven en begonnen we met iets levends.’

Ook was er een ‘zware’ begeleidingscommissie met vertegenwoordigers van rijk, provincies, gemeenten en waterschappen in het leven geroepen. Van Tilburg: ‘Deze mensen praten op een hoger abstractieniveau over het probleem, meer in grote lijnen. Zulke bijeenkomsten kosten veel voorbereidingstijd. Maar het heeft veel opgeleverd: ze hebben richting geven aan de onderzoekers en het onderzoek ook van de provincies gemaakt.’

Tijdens tussentijdse workshops, hebben alle betrokkenen samen aanbevelingen opgesteld voor het onderzoek. Dat gebeurde op landelijk niveau, maar ook voor de in de vier gebieden. Door de discussie leerde men van elkaar en dit leverde ook weer materiaal op voor het onderzoek. Door dit participatieve onderzoek is het resultaat onderweg al bereikt en is een boekje eigenlijk niet meer nodig volgens Van Tilburg. ‘Door een probleem scherp neer te zetten, breng je mensen in een positie hun eigen probleem op te lossen.’

Van Tilburg classificeert het resultaat van deze aanpak als buitengewoon. De onderzoekers hebben hun onderzoek kunnen bespreken met de leden van vaste Kamercommissie landbouw. Kamerleden hebben werkbezoeken afgelegd, zijn voor hoorzittingen met maatschappelijke organisaties naar Arnhem gekomen en is er een algemeen overleg met de minister aan gewijd. De doelgroep heeft in ieder geval goed kennis genomen van de hoofdlijnen van het onderzoek.

‘Voor een optimale kennisdoorwerking moet de opdrachtgever ook veel energie steken in het onderzoek en er aandacht voor hebben. Let er dus als onderzoeker op dat je opdrachtgever belang heeft bij je onderzoek. Een andere tip: betrek iedereen bij het proces. Daardoor worden resultaten beter opgepikt. Je moet ook een beetje geluk hebben, zoals wij met het aanbieden van een rapport aan de minister. Voor dit lange termijn megaproject reconstructie is de media-aandacht niet verzekerd zoals bijvoorbeeld wel bij mest en megastallen.’

Peter van Tilburg, ministerie van LNV, directie Platteland, opdrachtgever project Evaluatie reconstructie zandgebieden. Meer projectinformatie op pagina 110 en 111.

Van varkenspest tot integrale gebiedsontwikkeling

Opdrachtgever: Ir. Peter van Tilburg, ministerie van LNV, directie Platteland

Kennisvraag

In de Reconstructiewet is een bepaling opgenomen; de minister van LNV moet binnen vier jaar na inwerkingtreding van de wet verantwoording afleggen aan de Tweede en Eerste Kamer over de resultaten van de reconstructie van zandgebieden tot nu toe. Naast deze wettelijke verplichtingen ziet LNV ook andere redenen voor het evaluatieonderzoek. Evaluatieonderzoek kan bijdragen aan een verbetering van de uitvoering van de reconstructie door het tijdig signaleren van knelpunten en het bundelen van leerervaringen. Meer inzicht in de inhoud en organisatie van het reconstructieproces kan bijdragen aan verdere ontwikkeling van het gebiedsgerichte beleid in de toekomst.

Doelstelling

- Inzicht geven in de realisatie van beleidsprestaties en eventuele (niet voorziene) effecten van de reconstructie.

- Inzicht geven in de slaag- en faalfactoren voor het behaalde resultaat.
- Bijdragen aan (tussentijdse) beleidsverbetering.
- Leren bij betrokkenen bij de reconstructie.

Resultaat

Het onderzoek resulteerde in een hoofdrapport en zes achtergrondrapporten voor de Tweede Kamer. Ook zijn de resultaten onder meer gepresenteerd aan het Bestuurlijk Overleg Reconstructie, de Vaste Kamercommissie LNV/VROM en de Minister.

Aanpak

Het betreft een driejarig onderzoek. Het onderzoek in 2005 had een explorerend karakter en was onder meer gericht op het ontwikkelen van een geschikt evaluatiekader. In 2006 stond de daadwerkelijke beoordeling op basis van dit evaluatiekader

centraal. Ook werd de totstandkoming van de reconstructie onderzocht. Het onderzoek in 2007 stond in het teken van het opleveren van een hoofdrapport, zes achtergrondrapporten en een brochure. Op 18 januari 2007 presenteerde de projectleider de resultaten in het Bestuurlijk Overleg Reconstructie. Hoewel de aanwezige gedeputeerden, minister en staatssecretaris tevreden waren met het concept, wenste men op onderdelen een actualisering van de bevindingen. Hierdoor werden de resultaten op 14 mei 2007 gepubliceerd.

Blik op de toekomst

- De reconstructie heeft de integrale werkwijze in de uitvoering van het plattelandsbeleid versterkt. Ga verkokering tegen en wees terughoudend met nieuw beleid.
- Met de gebiedsgerichte aanpak in de reconstructie worden niet alle omgevingsproblemen opgelost bijvoorbeeld rond ammoniak en waterkwaliteit. Agendeer deze.
- De verhoudingen tussen de diverse gebiedsbetrokkenen zijn soms met veel moeite opgebouwd en daarom broos. Koester deze coalities, zeker daar waar de reconstructie ondertussen

Producten

Alterra-rapport 1441: F.G. Boonstra, W. Kuindersma, H. Bleumink, S. de Boer en A.M.E. Groot; *Van varkenspest tot integrale gebiedsontwikkeling. Evaluatie van de reconstructie zandgebieden*, 2007.
Alterra-rapport 1441.3: F.G. Boonstra; *Casestudy Salland. Achtergrondrapport van de evaluatie reconstructie zandgebieden*, 2007.
Alterra-rapport 1441.4: W. Kuindersma; *Casestudy Gelderse Vallei/ Utrecht-Oost. Achtergrondrapport van de evaluatie reconstructie zandgebieden*, 2007.
Alterra-rapport 1441.5: A.M.E. Groot en W. Kuindersma; *Casestudy Peel en Maas. Achtergrondrapport van de evaluatie reconstructie zandgebieden*, 2007.
Alterra-rapport 1441.6: S de Boer; *Casestudy Nederweert. Achtergrondrapport van de evaluatie reconstructie zandgebieden*, 2007.

Doorwerking

Kennisbenutting kreeg veel aandacht in de opzet en uitvoering van het onderzoek. Interactie met een brede groep gebruikers over onderzoeksoopzet en (tussen)resultaten zorgden voor een vruchtbare voedingsbodem voor kennisbenutting. Deze kennisbenutting vond niet alleen plaats nadat het onderzoek was afgerond, maar kreeg hierdoor het ook al tijdens het onderzoeksproces gestalte. Ook was er aandacht voor de toegankelijkheid van de onderzoeksresultaten onder meer door aantrekkelijke vormgeving van de rapporten en het inschakelen van een externe eindredacteur. De verspreiding van de onderzoeksresultaten werd bevorderd door actief de publiciteit te zoeken en het onderzoek in diverse verbanden te presenteren. Meer over doorwerking is te lezen op pagina 109.

Projectleider
Dr. ir. Froukje Boonstra, Alterra
froukje.boonstra@wur.nl

Naar een gebiedsorganisatie voor Utrecht Midden

Opdrachtgever: Drs. Aart Kees Evers, provincie Utrecht

Kennisvraag

In de Bestuursvereenkomst ILG hebben de provincie Utrecht en het rijk afspraken gemaakt over de uitvoering van overheidsdoelen, middelen en te leveren prestaties. Daarnaast heeft de provincie eigen doelen en hebben gebiedsactoren wensen, verwachtingen en doelen. De provincie Utrecht heeft de concrete uitvoering van rijks- en provinciale opgaven zoveel mogelijk bij vijf gebieden neergelegd. In deze gebieden zijn ondertussen gebiedsorganisaties ontstaan of is voortgebouwd op bestaande samenwerkingsverbanden met uitzondering van Utrecht Midden. Hier is nog geen geschikte gebiedscoalitie opgestaan die de uitvoering kan trekken. Dit gebied is bestuurlijk complex en de lopende beleidstrajecten en nieuwe opgaven zijn zeer divers. De provincie wil echter ook in Utrecht Midden toe naar één of desnoods meerdere gebiedscommissies, die als haar opdrachtnemer kan opereren en kan zorgen voor samenhang tussen diverse initiatieven.

Welke mogelijkheden er zijn voor de provincie Utrecht voor de organisatie van de uitvoering in het deelgebied Utrecht Midden Noord en hoe kunnen de verschillende opties verder worden ingevuld? De provincie wil hierover graag bestuurskundig en organisatiekundig advies van een externe deskundige, dat rekening houdt met de wensen en verhoudingen in het gebied. Deze vraag staat niet op zichzelf. Ook andere gebieden kampen met de vraag hoe ze tot effectieve uitvoeringsarrangementen komen. LNV kan de lessen uit Utrecht Midden ‘opschalen’ naar een bredere toepassing.

Doelstelling

- Inzicht geven in de wensen, verwachtingen en randvoorwaarden van sleutelactoren voor de uitvoeringsorganisatie Utrecht Midden.
- Verschillende opties ontwikkelen en beschrijven voor de organisatiestructuur.

- Beschrijven van uitgangspunten en spelregels voor ontwikkeling van uitvoeringsarrangementen op gebiedsniveau, uitgaande van de ervaringen in Utrecht Midden.

Resultaat

Het project levert een bondig advies aan de provincie over de ontwikkeling van de gebiedsorganisatie in Utrecht Midden Noord. Ook verschijnt er een uitgebreide rapportage over de ontwikkeling van uitvoeringsarrangementen op gebiedsniveau meer in het algemeen, waarin Utrecht Midden als inspirerende casus wordt gepresenteerd.

Aanpak

- Uitvoeren netwerkanalyse om de bestaande beleidsnetwerken in het noordelijk deelgebied van Utrecht Midden in kaart te brengen.
- Inventariseren wensen en verwachtingen van sleutelactoren voor de uitvoeringsorganisatie door bestuderen van onder meer beschikbare documenten en 10 diepte-interviews uit met gebiedspartijen.
- Discussie over de eerste resultaten tijdens twee werkbijeenkomsten met provinciale betrokkenen. Opstellen advies en schrijven onderzoeksrapportage.

Blik op de toekomst

- De provincie moet als regisseur van de uitvoering snel een keuze maken voor de gewenste gebiedsindeling en -organisatie. Over de precieze invulling en uitwerking hiervan (samenstelling, spelregels, taken) is overleg met alle relevante gebiedspartijen noodzakelijk.
- Omvorming van de stuurgroep gebiedsvisie Vechtstreek tot Agenda Vitaal Platteland (AVP)-gebiedscommissie voor heel Utrecht Midden Noord is niet aanbevelingswaardig. Aansluiting van het noordelijk deel van de Vechtstreek bij de Venen is een optie die nader onderzoek verdient.
- Opties waarbij een deel van Noord Holland bij het Utrechtse AVP-gebied wordt betrokken zijn op korte en middellange termijn niet haalbaar en vertroebelen de discussie.

Producten

Advies: F.G. Boonstra, D. Brunt en W. Kuindersma;
Advies gebiedsorganisatie Utrecht Midden Noord, 2008.
Alterra-rapport: W. Kuindersma, F.G. Boonstra en D. Brunt;
Naar effectieve uitvoeringsarrangementen in het ILG-tijdperk (nog te verschijnen).

Doorwerking

- Uitgebreide vraagarticulatie met contactpersonen van provincie Utrecht.
- Tussentijds bijstellen van onderzoeksplan als beleidsdynamiek daar om vroeg.
- Terugkoppelen tussentijdse resultaten aan contactpersonen van provincie en aan geïnterviewden.

Het advies is uiteindelijk benut bij de positiebepaling en keuzes van de provincie Utrecht bij de organisatieontwikkeling voor Utrecht Midden Noord.

Projectleider
Dr. ir. Froukje Boonstra, Alterra
froukje.boonstra@wur.nl

Plattelandsontwikkeling

Een duurzaam en vitaal platteland, dat is de centrale invalshoek van het onderzoek binnen dit thema. Een platteland met goede omstandigheden voor de landbouw, natuur, recreatie en andere vormen van bedrijvigheid. Een platteland waar het goed wonen en werken is. Een platteland waar de burger welkom is en zich prettig voelt.

Europese ontwikkelingen spelen daarbij een belangrijke rol. Welke (autonome) trends zien we in Europa op het gebied van bijvoorbeeld demografie en economie? Welke gevolgen heeft dit voor het grondgebruik, het landschap, de landbouw? Zijn er mogelijkheden om verwachte effecten tegen te gaan of bij te sturen? En hoe zit het met de instrumenten die we nu inzetten ten behoeve van het platteland? Hoe effectief zijn die? Wat kan er beter? Dit type vragen komt in dit thema aan de orde. Het accent ligt daarbij op scenariostudies en toekomstverkenningen. Evaluaties geven inzicht in de ontwikkelingen tot nu toe. De in dit thema verkregen kennis kan bijdragen aan een goede onderbouwing van de discussies aan de Brusselse vergadertafels over het Europese plattelandsbeleid na 2013.

115

*Themacoördinator
Plattelandsontwikkeling*
Ir. Petra Berkhout, LEI
petra.berkhout@wur.nl

‘Betrokkenheid van communicatiedeskundigen ook bijgedragen aan het succes van het eindresultaat.’

Agneta Andersson Raad voor het Landelijk Gebied

Benut ieders unieke rol en kwaliteit

Agneta Andersson was als projectleider van de Raad voor het Landelijk Gebied (RLG) betrokken bij de inventarisatie van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB) in 27 EU-lidstaten binnen het thema Plattelandsontwikkeling. Het project leverde een website op met gegevens over hoe de lidstaten het GLB hebben geïmplementeerd en hoe men denkt over de toekomst van het GLB. RLG was niet alleen opdrachtgever, maar participeerde actief in het hele proces. Andersson omschrijft dit proces als volgt: ‘Alterra en LEI verzamelden de meest toegankelijke gegevens, het zogenaamde laaghangende fruit. Voor het aanboren van het hooghangende fruit konden Alterra en LEI gebruik maken van onze netwerken en onze nauwe contacten met de Nederlandse landbouwraden.’ Zij constateert dat het onderzoek werd uitgevoerd voor, maar ook door een breed netwerk van belanghebbenden. ‘Tussentijds bespraken we de ‘oogst’ met betrokkenen. Dat stimuleerde hen weer om nog meer gegevens aan te leveren. Zo werd ieders unieke kwaliteit en rol in het proces benut.’

De resultaten van deze inventarisatie helpen bij het vormen en toetsen van een mening over het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid 2013. Mede door de website zijn de resultaten bruikbaar voor iedereen die interesse heeft in de implementatie van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid in de diverse lidstaten en in de toekomst van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid. Dat die interesse er is blijkt uit het aantal en de herkomst van de bezoekers van de website; 3600 per maand afkomstig uit meer dan 79 landen waaronder alle lidstaten en uiteenlopend van beleidsmakers van landbouw en financiën, rekenkamers, parlementen, maatschappelijke organisaties en het bedrijfsleven, onderzoekers en consultants tot onverwachte gebruikers als studenten. ‘Dat wisten wij niet, maar zij blijken de gegevens goed te kunnen gebruiken bij simulaties.’

Kennisdoorwerking moet volgens Andersson continue de aandacht hebben tijdens het hele proces. ‘Je kunt het ook, zoals wij, al inbouwen in de procesarchitectuur. Ook is een goede vraagarticulatie belangrijk; niet alleen vooraf maar ook tijdens het onderzoek.’ Stel de vraag en de uitwerking daarvan regelmatig bij is haar advies. ‘Dit vraagt wel de nodige flexibiliteit vanuit de onderzoekers. Ook speelt de presentatie van de gegevens een grote rol. De keuze voor een website in plaats van een publicatie was geen makkelijke beslissing. Uiteindelijk bleek de goedkoopste oplossing van presenteren, namelijk de website, ook erg praktisch, omdat we steeds gegevens kunnen blijven aanvullen en veranderen.’ Volgens Andersson heeft in dit project de betrokkenheid van communicatiedeskundigen ook bijgedragen aan het succes van het eindresultaat.

Andersson: ‘Om Van Goed Onderzoek naar Beter Beleid te komen moeten de onderzoekers maatwerk leveren en ieders unieke kwaliteit optimaal benutten. Ook werkt het tussentijds toegankelijk maken van onderzoeksresultaten zeer goed. Niet altijd gemakkelijk voor onderzoekers, maar als je geeft, ontvang je ook gemakkelijk wat terug.’

Agneta Andersson, Raad voor het Landelijk Gebied (RLG), betrokken bij het project Inventarisatie Gemeenschappelijk Landbouwbeleid in 27 EU-lidstaten binnen het thema Europees Plattelandsbeleid. Meer projectinformatie op pagina 122 en 123.

117

Eururalis: een scenariostudie over de toekomst van het Europese platteland

Opdrachtgever: Hayo Haanstra, ministerie van LNV, directie Platteland en dr. Gerrit Meester, ministerie van LNV, directie Internationale Zaken

Kennisvraag

Wat zijn de mogelijke gevolgen van autonome lange termijn ontwikkelingen (tot 2030) en wat zijn sturingsmogelijkheden van strategisch EU en regionaal beleid? Deze vragen zijn van belang bij de fundamentele herziening van het Europees beleid rondom platteland, landbouw (GLB herziening voor na 2013) en de implementatie van omgevingsregelgeving en de impact van biobrandstoffen. Met het verkregen inzicht over de mogelijke lange termijn ontwikkelingen kan de doelgroep discussies voeren over lange termijn beleid en sturing.

Doelstelling

Verdere ontwikkeling van het Eururalis ‘discussion support’ systeem en inzet van het systeem bij beleidsdiscussies niet alleen in Nederland maar ook internationaal. Belangrijk hierbij zijn de verbetering van de regionalisering van de resultaten en de verdere uitwerking van beleidsopties (biobrandstoffen,

milieubeleid) aansluitend bij de wensen van beleidsmakers. Integraal evalueren en presenteren van de effecten van de beleidsopties op landgebruik en people, planet en profit indicatoren.

Resultaat

De resultaten variëren van heel concreet (dvd, website en boekje) tot wetenschappelijke publicaties over Eururalis, zoals een achtergronddocument en een wetenschappelijk artikel. Het boekje geeft de belangrijkste conclusies en resultaten geïnterpreteerd door het projectteam. Het achtergronddocument gaat dieper in op de aannames, data en gebruikte modellen. Dit document helpt bij het openen van de ‘black box’ van het model. Ook zijn uitkomsten van dit project ingebracht in een serie discussiebijeenkomsten georganiseerd samen met LNV in Europese hoofdsteden (Madrid, Lissabon, Bonn, Warschau, Parijs) over de Eururalis resultaten.

Aanpak

Het project Eururalis 3.0 loopt gedurende 2007 en 2008. In deze periode worden de resultaten in overleg met LNV gepresenteerd bij EU en NL in beleidsmakerbijeenkomsten. Eururalis is een raamwerkproject met daarin diverse uitgewerkte onderdelen, die worden ingepast en doorgerekend in het Eururalis modelraamwerk. Eind 2008 worden nieuwe resultaten voor Eururalis geleverd met daarin opgenomen een verbeterde regionalisering, inbouw van de tweede generatie biobrandstoffen en een verbeterde inbouw van EU-milieubeleid. In september 2008 gaat de projectgroep van Eururalis in samenspraak met LNV bekijken of en hoe wordt verder gewerkt aan het Eururalis raamwerk na 2008.

Blik op de toekomst

Eururalis is opgezet om discussies te ondersteunen. Het is niet gericht op het onderbouwen van beslissingen. Het is wel relevant voor het beleid dat de resultaten laten zien dat autonome ontwikkelingen buiten Europa vaak van grote invloed zijn en dat beleid vaak beperkte invloed heeft. Beleid kan wel de grote trends versterken en begeleiden. Het blijkt dat er grote ruimtelijke diversiteit is binnen Europa en dat de trends en het beleid voor sommige regio's veel en voor andere nauwelijks impact hebben. Dit is overigens sterk afhankelijk van het thema waar naar wordt gekeken. Eururalis geeft ook inzicht in de afwentelingen tussen thema's (beleidsvelden) naar elders en later.

Producten

Een nieuwe dvd versie van Eururalis
Website: www.eururalis.eu, om de verschillende Eururalis versies te downloaden en presentaties en papers te raadplegen.
Boekje: W.A. Rienks; *The future of rural Europe*.
An anthology based on the results of the Eururalis 2.0 scenario study, 2007.
Achtergronddocument: B. Eickhout, B. en A.G. Prins (ed.); *Eururalis-2, Technical background and indicator documentation*, 2007.
Bijdragen aan een serie discussiebijeenkomsten georganiseerd samen met LNV in Europese hoofdsteden (Madrid, Lissabon, Bonn, Warschau, Parijs) over de Eururalis resultaten.
Wetenschappelijk publicatie: P.H. Verburg, B. Eickhout and H. van Meijl; *A multi-scale, multi-model approach for analyzing*.

Doorwerking

De kennis uit Eururalis werkt door via de presentaties van de resultaten. Samen met LNV is een aantal Europese hoofdsteden bezocht waar de resultaten zijn gepresenteerd en bediscussieerd. Deelresultaten zijn gepresenteerd op wetenschappelijke conferenties (land use, bio fuels) en op de kennisinstituten. Door de dvd en de website www.eururalis.eu heeft een breed publiek toegang tot de resultaten. Door een boekje en een achtergrond document zijn de resultaten geïnterpreteerd en toegankelijk gemaakt.

119

Projectleider
Ir. Willem Rienks, Alterra
willem.rienks@wur.nl

Projectleider
Dr. Hans van Meijl, LEI
hans.vanmeijl@wur.nl

Evaluatie van het beleid voor probleemgebieden in Nederland

Opdrachtgever: Patricia Braaksma, ministerie van LNV, directie Natuur

Kennisvraag

De Europese Commissie wil per 1 januari 2010 het beleid voor gebieden met natuurlijke handicaps (Less Favoured Areas of LFAs) wijzigen. De Europese Rekenkamer had kritiek op het Europese probleemgebiedenbeleid. De kritiek betrof vooral op de begrenzing van de probleemgebieden in de ‘sociaal economische’ categorie (other LFAs). Nederland kent deze categorie niet. Alle probleemgebieden in Nederland zijn aangewezen in de categorie ‘gebieden met specifieke belemmeringen’. Naar verwachting wordt er vanaf 2010 met andere grenzen gewerkt. Vooruitlopend op deze herziening heeft Minister Veerman eind 2006 aan de Tweede Kamer toegezegd dat hij in 2007 het Nederlandse probleemgebiedenbeleid wil evalueren. De resultaten zijn te gebruiken in het overleg met de Europese Commissie over de herziening van de begrenzing van de probleemgebieden. Hopelijk sluit het nieuwe EU-beleid goed aan bij de Nederlandse situatie.

Doelstelling

Analyse van de bijdrage van het probleemgebiedenbeleid aan het inkomen van boeren in probleemgebieden en het in stand houden van natuurlijke handicaps in die gebieden.

Resultaat

Het probleemgebiedenbeleid (ofwel: de bergboerenregeling) bestaat sinds 1975 in de EU. In Nederland onderscheiden we vijf typen probleemgebieden, op basis van vijf natuurlijke handicaps: diepeveenweidegebieden, kleinschalig zandlandschap, beekdalen en overstromingsgebieden, uiterwaarden en hellingen. Het areaal probleemgebied in Nederland beslaat in 2007 ongeveer 233.000 ha, wat overeenkomt met ongeveer 10% van het landbouwareaal. Bergboeren krijgen doorgaans alleen een probleemgebieden-vergoeding (PGV) als zij meedoen aan de Subsidieregeling Agrarisch Natuurbeheer (SAN). Sinds 2000 bedraagt de PGV 94 euro per ha.

De bijdrage van de PGV aan het inkomen van bergboeren varieert nogal in de verschillende typen probleemgebieden in Nederland. Dit heeft enerzijds te maken met verschillen in het gemiddelde inkomen en in het gemiddelde aantal ha met een PGV in de verschillende probleemgebieden. Een globale schatting wijst uit dat de bijdrage van de PGV aan het inkomen van bergboeren varieert van ongeveer 3% in de beekdalen en overstromingsgebieden en op de hellingen tot circa 18% in de diepeveenweidegebieden. Omdat de bergboerenpremie alleen wordt verkregen als de natuurlijke handicaps in stand worden gehouden, levert de PGV als zodanig een positieve bijdrage aan de instandhouding ervan. Er wordt echter maar op een klein deel van het begrensde probleemgebied in Nederland een PGV verstrekt. De instandhouding van natuurlijke handicaps is vaak ook al op andere manieren geregeld, bijvoorbeeld in bestemmingsplannen.

Aanpak

Naast voorbereiding en definitie van het project en de afronding met rapportage en nazorg kent het project drie hoofdonderdelen:

- mondelinge enquêtes onder 60 bergboeren in probleemgebieden;
- een aantal gesprekken met betrokken beleidsmakers bij het probleemgebiedbeleid;
- literatuurstudie.

Blik op de toekomst

Eind 2007 en begin 2008 heeft er tussen Europese Commissie en de lidstaten intensief overleg plaatsgevonden over de indicatoren om probleemgebieden te begrenzen. De in 2007 door de Commissie voorgestelde indicatoren leiden ertoe dat 80% van Nederland als probleemgebied kan worden aangewezen. De Commissie heeft LNV begin 2008 gevraagd of er geen bijstelling of verdere verfijning in de indicatoren kan worden aangebracht, waardoor het berekende areaal probleemgebied in Nederland weer gaat krimpen. LNV en LEI onderzoeken nu hoe de indicatoren bijgesteld kunnen worden.

Producten

LEI-rapport: I.J. Terluin, A. Gaaff, N.B.F. Polman, J.H. Post, P.J. Rijk en M.A.H. Schouten; *Bergboeren in Nederland*, verschijnt in 2008.

Doorwerking

De evaluatie van probleemgebieden loopt parallel aan de wijzigingsvoorstellen van de Europese Commissie. Dit betekent dat er een hele directe doorwerking plaats vindt en inhoudelijke resultaten worden ingebracht in het traject van de lidstaat met de Commissie. Het rapport levert hiermee een evidente bijdrage aan het communautaire traject. Hiernaast is er nog het nationale traject. De wijzigingen in de EU en de uitkomsten van het evaluatierapport geven inzicht in de mogelijke gevolgen van alternatieven voor een herschikking van het bestaande probleemgebiedenbeleid. De herschikking moet worden gezien in het bredere kader van veranderingen in de eerste en tweede pijler van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid.

Projectleider
Dr. Ida J. Terluin, LEI
ida.terluin@wur.nl

De CAP op het web

Opdrachtgever: Drs. Agneta Andersson, Raad voor het Landelijk Gebied (RLG)

Kennisvraag

In 2008 moet een health check worden uitgevoerd van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB) of de Common Agricultural Policy (CAP). De eerste voorstellen hiervoor zijn in 2007 gepresenteerd door Landbouwcommissaris Fisher Boel. Het is van belang dat individuele lidstaten de consequenties van die voorstellen kunnen beoordelen en desnoods met alternatieven kunnen komen en die doorrekenen. Een overzicht hoe het GLB nu is geïmplementeerd in de verschillende lidstaten kan daarbij behulpzaam zijn. Dit overzicht kan tevens dienen als basis voor verdere reflectie, debat en advies in verband met de health check in 2007/2008 van het bestaande GLB beleid en de discussie over de toekomst van het GLB na 2013.

Doelstelling

Het inventariseren van de wijze waarop het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid is geïmplementeerd in de 27 EU-lidstaten, met daaraan toegevoegd de visie over het GLB na 2013 voor zover beschikbaar in de lidstaten. Deze inventarisatie levert een aantal

kerngegevens op die in een factsheet worden ondergebracht. De inventarisatie is gebaseerd op beschikbare gegevens in literatuur of internet, aangevuld met kennis van experts. De resultaten worden verzameld op een Engelstalige website.

Resultaat

De resultaten (ingevulde formats en vergelijkende analyse) zijn gepubliceerd op een website www.rlg.nl/cap. Er zal in 2008 nog eenmaal een actualisatie van de gegevens plaatsvinden (mei 2008).

Aanpak

Er zijn drie stappen uitgevoerd:

- Er is een format gemaakt van de te verzamelen informatie per lidstaat in vier delen; deel a: algemene gegevens per lidstaat, deel b: informatie eerste pijler (markt- en prijsbeleid), deel c: informatie tweede pijler (plattelandsbeleid), deel d: GLB na 2013.

- Per deel per lidstaat is de benodigde informatie verzameld en ingevuld: voor delen a, c en d lag het initiatief bij het LEI, voor deel b, het maken van figuren en het bij elkaar brengen van alle delen lag het initiatief bij Alterra.
- Een vergelijkende analyse tussen lidstaten is gemaakt door het LEI.

Vervolgens heeft de RLG het geheel verwerkt tot een website.

Blik op de toekomst

Er volgen geen beleidsaanbevelingen. De website biedt informatie voor beleidsmakers bij de discussie over voorstellen en opties voor de health check en hervormingen van GLB.

Producten

Website www.rlg.nl/cap met factsheets.

Doorwerking

De resultaten dit onderzoek zijn gepresenteerd tijdens twee workshops georganiseerd door de samenwerkende Europese Omgevings- en Duurzaamheidsraden EEAC (EEAC = European Environment and Sustainable Development Advisory Councils in Brussel (België) en in Evora (Portugal)). Bij de lancering van de website in november 2007 is een persbericht verschenen. Naar aanleiding daarvan heeft het Groene Onderwijs Netwerk een link met toelichting verzorgd naar haar leden. Ook de website www.farmsubsidy.org heeft een link naar de website www.rlg.nl/cap opgenomen.

RLG volgt hoe vaak en door wie de website wordt bezocht. Tussen begin december en begin januari is de website meer dan 800 keer bezocht, door circa 80 landen, waaronder alle lidstaten. Niet alleen EU-medewerkers (commissie- en parlementsleden) blijken de website te bezoeken, maar ook Landbouwraden, ministeries, banken, rekenkamers en leden van de nationale parlementen. Ook maatschappelijke organisaties en bedrijven raadplegen de gegevens op de website. Zelfs studenten blijken geïnteresseerd in de gegevens om te gebruiken in simulatiespelen. Er wordt nog actief contact opgenomen met enkele van de veelgebruikers van de website en enkele niet gebruikers om meer informatie te krijgen over de waarde van de website. Meer over doorwerking is te lezen op pagina 117.

Projectleider
Ir. Tia Hermans, Alterra
tia.hermans@wur.nl

The implementation of the Common Agricultural Policy (CAP)
and visions of its future role across 27 EU Member States
www.rlg.nl/cap/index.html

This website provides an overview of how
the 27 EU Member States have been implementing
the CAP and what they think about its future role.

CAP in 27
Member
States

Geo-informatie

124

Ontsluiting van informatie op gewenste plaats en tijd

De tijd dat geo-informatie uitsluitend werd gebruikt als middel voor ruimtelijke analyses en bijbehorende kaartbeelden, ligt achter ons. Met de ontwikkeling van interactieve tools en het toenemend gebruik van (satelliet)navigatiesystemen, neemt de betekenis van geo-informatie als ondersteunende techniek voor de interactie tussen overheden en burgers sterk toe. Geo-informatie is bij uitstek geschikt voor de ontsluiting van informatie op de juiste plaats en tijd.

Dit biedt nieuwe mogelijkheden voor:

- versterking van de communicatie met bewoners van het landelijk gebied die betrokken zijn bij de ruimtelijke ontwikkeling van hun woon- en leefgebied;
- de recreant die het platteland gebruikt als ontspanningsruimte;
- de ondernemer die diensten en producten aanbiedt;
- de agrariër die streeft naar het efficiënter inzetten van productiemiddelen.

In de volgende hoofdstukken treft u een aantal voorbeelden aan van projecten die pionierswerk verrichten om het gebruik van geo-informatie te verbreden naar de bewoners en gebruikers van het landelijk gebied. Dit alles ter versterking van de vitaliteit en kwaliteit van het landelijk gebied.

125

*Voormalig themacoördinator
Geo-informatie*
Dr. ir. Wies Vullings, Alterra
wies.vullings@wur.nl

Digitale Wichelroede®

Opdrachtgever: Miranda Meijster, directie Platteland, ir. Joost van Uum, DLG-Utrecht

Kennisvraag

Beschikbaar maken van onverwachte en onbekende cultuurhistorische informatie in het landelijk gebied. De Digitale Wichelroede (DIWI) is een applicatie die beschikbaar is op een moderne mobiele telefoon (ofwel Smartphone) met GPS als navigatiemiddel en een on-line verbinding met het internet (UMTS). Wandelaars en fietsers in het landelijk gebied volgen hiermee een route en worden bij bepaalde punten (Points of Interest) via de mobiele telefoon geattendeerd op informatie die voor dat punt beschikbaar is. Dit kan een tekst, een foto maar ook een video of een geluidsfragment zijn met het verhaal over en achter het landschap. Het systeem is interactief. Een gebruiker van DIWI kan streekeigen kennis (via tekst, foto's of video) ter plekke toevoegen aan de databases, die de bron vormen van de DIWI-informatie. Deze informatie is daarbij direct gekoppeld aan de locatie.

Voor het bedrijfsleven in het landelijk gebied biedt DIWI mogelijkheden om toeristen specifiek aan te spreken; er kan informatie worden aangeboden over de genius loci van een gebied, een restauranthouder kan zijn dagmenu vermelden en een agrariër zijn dagverse producten.

Het 'ontdekken' van het landelijk gebied valt op maat te maken. Via een website kan men kiezen uit verschillende alternatieven, zoals een voorgeprogrammeerde route (van bijvoorbeeld de VVV, ANWB of het Utrechts Landschap), het samenstellen van eigen routes op basis van landschapsvoorkeuren of gewoon door een gebied struinen. Deze techniek verbindt op concrete wijze verschillende beleidsthema's op het gebied van plattelandontwikkeling, cultuurhistorie, recreatie en toerisme. Het ondersteunt daarmee op innovatieve wijze het educatierecreatieve medegebruik van het landelijk gebied. Zulke toepassingen, mits deze appelleren aan een behoefte, dragen bij aan de vitaliteit van het landelijk gebied.

Doelstelling

Opzetten van een pilot in het landelijk gebied waarmee cultuurhistorische informatie en verhalen over en uit het gebied worden ontsloten met mobiele technologie. Daarbij maakt men gebruik van actuele ontwikkelingen op het gebied van recreatieonderzoek, mobiele technologie en geo-informatie. De pilot geeft antwoord op de onderzoeksvraag of deze ontsluitingsvorm van gebiedsgebonden informatie aansluit bij de behoefte van de (educatieve) recreant.

Resultaat

In 2007 is de eerste versie van de mobiele toepassing gemaakt en is de bijhorende webdienst opgeleverd. Er zijn data ingevoerd voor de routes rondom de Grebbelinie. In maart 2008 vindt een gebruikersproef met de tweede versie voor de Grebbelinie plaats en wordt een casestudie voor de stad Utrecht geïmplementeerd. Vanaf april 2008 worden de resultaten van deze gebruikerstest verwerkt.

Aanpak

Het project bestaat uit twee onderdelen:

- Ontwikkeling van een Location Based Service (LBS) toepassing waarvan de mobiele telefoon plus GPS, bijbehorende website en contentmanagementsysteem onderdelen vormen.
- Uitgebreide gebruikerstest en analyse van het gebruik van de applicatie.

Blik op de toekomst

De voorlopige conclusie is dat toepassingen zoals DIWI een duidelijke meerwaarde hebben voor het bevorderen van een vitaal landelijk gebied. Dit is gebaseerd op het grote aantal reacties van diverse maatschappelijke organisaties, de grote bereidheid om te testen en de positieve media-aandacht. Door de huidige ontwikkeling in goedkope mobiele internetverbindingen en plaatsbepalingssystemen, is de verwachting dat digitaal ondersteunde belevingen van het platteland een vaste plek veroveren.

Producten

Versie 1.0 van de mobiele applicatie (onderzoeksversie).
Website: www.digitalewichelroede.nl.
Webgebaseerd contentmanagementsysteem versie 1.0 voor gegevensbeheer.
Beperkte gebruikerstest in het proefgebied rondom de Grebbelinie.

Doorwerking

Het concept DIWI is breed gecommuniceerd in de media via krantenartikelen, radio- en tv-interviews. Veel maatschappelijke organisaties hebben belangstelling getoond. De verwachting is dat na afloop van dit onderzoeksproject de Digitale Wichelroede op diverse wijzen wordt gehanteerd met als belangrijke drijfveer het intenser ontsluiten van het landelijk gebied via toeristisch medegebruik. Dit levert een bijdrage aan de economische ontwikkeling van het landelijk gebied.

Projectleider DIWI- Alterra
Ir. Jandirk Bulens, Alterra
jandirk.bulens@wur.nl

Overall projectleider DIWI
Dr. ir. Ron van Lammeren
Wageningen Universiteit
ron.vanlammeren@wur.nl

People in Motion

Opdrachtgever: Ir. Joost van Uum, DLG-Utrecht

Kennisvraag

Informatie over hoe groepen mensen zich gedurende langere tijd, en op specifieke tijdstippen verplaatsen, levert een waardevolle bron van informatie die potentieel toepasbaar is binnen verschillende werkvelden van LNV die zich bezighouden met bijvoorbeeld planning en inrichting van de ruimte. In dit project onderzoekt men hoe men deze digitale gegevens, die de ‘moderne’ mens achterlaat door het voortdurend gebruik van mobiele telefoons, navigatieapparaten en GPS-apparatuur kan gebruiken als bron van kennis over het verplaatsingsgedrag van mensen. Op dit moment zijn er nauwelijks datasets voorhanden waarmee men inzicht in dat gedrag kan verkrijgen. Via ontwikkeling van specialistische databases en slimme analysemethoden kan worden geanalyseerd hoe en wanneer mensen en stromen van mensen zich verplaatsen door hun omgeving en hoe deze omgeving inwerkt op het verplaatsingsgedrag van mensen. Echter, om deze nieuwe bron van informatie te kunnen gebruiken moeten er methoden en technieken worden ontwikkeld om de (vaak grote hoeveelheden) data te kunnen verwerken. Vervolgens is het mogelijk informatie

over verplaatsingen van individuen en groepen te reconstrueren zonder dat men daarbij de privacy van individuen schendt. Daarnaast is inzicht nodig in hoe Geografische Informatie Systemen verder kunnen worden ontwikkeld en ingezet om deze gegevens te analyseren, visualiseren en relateren met andersoortige ruimtelijke informatie.

Doelstelling

- De specifieke doelstellingen (geformuleerd als onderzoeksvragen) van dit onderzoek zijn:
- Hoe om te gaan met ruimtelijk-temporele data afkomstig onder andere van de servers van telecommaschappijen?
 - Hoe kan men relevante patronen van verplaatsing reconstrueren en hoe kan men patronen van verplaatsingsgedrag relateren aan kenmerken van de omgeving?

Resultaat

- Diverse specifieke algoritmen en applicaties zijn benut voor de ontwikkeling van het concept:
- Hermes: specifieke database-implementatie voor moving objects is geïmplementeerd;
 - DQML: een Datamining Query Language is getest;
 - VA: Visual Analytics toolkit voor de analyse van moving object data is geïmplementeerd.

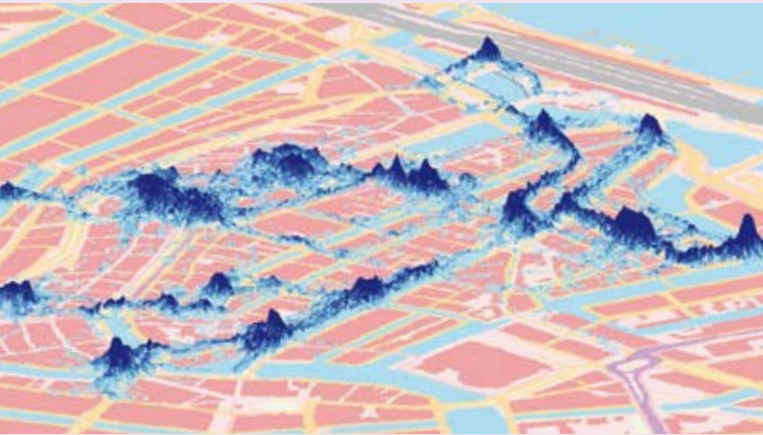
Aanpak

Het project maakt deel uit van een grotere onderzoeks-inspanning, onder andere in EU- en RGI-verband. Dit is nodig omdat een deel van de vragen een fundamenteel karakter heeft waarvoor specialistische kennis nodig is. Het afgelopen jaar heeft zich met name gericht op het onderzoek

naar een aantal fundamentele aspecten rondom het gebruik van ‘moving-object’ databases. Specifiek aandacht is er geweest voor ontwikkeling van geschikte databases, datawarehousing, datamining technieken, technieken voor het vaststellen van clusters en similariteiten in verplaatsingsgedrag. Komend jaar gaat men werken aan de implementatie van de ontwikkelde methoden en technieken in een aantal voor de praktijk relevante casestudies. Deze zijn gericht op transport en recreatief gebruik van het platteland. Om dit te bereiken werkt Wageningen UR samen in een aantal projectteams, bij onder andere het project ‘Digitale Wichelroede’.

Blik op de toekomst

Een belangrijk punt in dit project is de vertaling van de nu nog technisch fundamentele aanpak naar de applicaties die relevant zijn voor het beleidsterrein van LNV. Hiervoor is extra aandacht nodig in het verder uitwerken van demonstrators voor LNV-specifieke situaties. Met andere woorden: men gaat extra aandacht besteden aan de verificatie van de gekozen methoden en technieken in het LNV-domein.

Producten

In 2007 is men begonnen demonstrators te definiëren. Bij deze demonstrators wordt met behulp van een aantal testcases nagegaan hoe men de verschillende concepten in de praktijk kan toepassen. Er zijn twee demonstrators vastgelegd: een transportdemonstrator en een demonstrator gericht op ruimtelijke planning, en specifiek op planning in recreatiegebieden (duurzaam gebruik).

Doorwerking

In dit stadium van het onderzoek is de doorwerking en communicatie van de resultaten beperkt tot de onderzoekers binnen de onderzoeksgroep, in de vorm van specialistische papers en documentatie. Komende periode richt het onderzoek zich meer op de toepassingen van de resultaten en worden ook beleidsmakers erbij betrokken.

Projectleider
Dr. ir. Arend Ligtenberg, Alterra
arend.ligtenberg@wur.nl

Kansen voor satellietnavigatie in de landbouw

Opdrachtgever: Drs. Hans Brand, ministerie van LNV, directie Landbouw

Kennisvraag

Verschillende ontwikkelingen zorgen ervoor dat de toepassing van satellietnavigatietechnologie (GNSS; Global Navigation Satellite System) in de landbouw in een stroomversnelling komt. Ontwikkeling van goedkopere en meer betrouwbare plaatsbepalingstechnologie leidt tot meer en efficiëntere toepassingen die steeds vaker economisch rendabel zijn. De ontwikkeling van het Europese Galileo-systeem geeft daaraan nog eens een extra impuls. Hogere prijzen van zowel producten als productiemiddelen zorgen bovendien voor extra beschikbare investeringsruimte en opbrengstvoordelen voor deze technologieën. Daarnaast biedt inzet van satellietnavigatie-technologie mogelijkheden om maatregelen in het kader van het Europese landbouwbeleid en natuur- en milieubeleid (Cross-compliance, goede landbouw- en milieuoedings) efficiënt en gecontroleerd toe te passen op basis van lokale plaatsgebonden

omstandigheden. Daarmee is het een belangrijk hulpmiddel bij het creëren van een duurzamer en aantrekkelijker landelijk gebied. In het kader van deze ontwikkelingen onderzoekt men voor LNV welke bijdrage het gebruik van satellietnavigatie in (precisie) landbouw kan leveren aan de uitvoering van en controle op steun- en subsidieregelingen.

Doelstelling

Het LNV-onderzoek maakt deel uit van het Europese onderzoeksproject FieldFact. Dit project richt zich op het onderzoeken van de kansen die het gebruik van GNSS en in het bijzonder het Europese satellietnavigatiesysteem Galileo biedt voor de landbouw. Het project richt zich op het bewust maken van de belanghebbenden in de sector van de toegevoegde waarde van het gebruik van satellietnavigatie door voorlichting, training en demonstraties.

Resultaat

Belangrijke resultaten zijn:

- Toepassing van satellietnavigatie en met name benutting van de specifieke eigenschappen van het Galileo-systeem. Dit biedt goede toepassingsmogelijkheden voor uitvoering van en controle op regelgeving. Zo geeft Galileo de mogelijkheid om via een digitale vingerafdruk de authenticiteit van het satellietsignaal te waarborgen. Dit verhoogt de mogelijkheden van het gebruik binnen wet- en regelgeving.
- Omdat Galileo ontwikkeld wordt als ‘uitbreiding’ op het bestaande GPS-systeem biedt het bij operationalisering gelijk al voordelen voor verhoogde beschikbaarheid en nauwkeurigheid van satellietnavigatie. De invloed van gebouwen en bomen op de nauwkeurigheid wordt hiermee verder beperkt. In de landbouw speelt dit met name bij bosranden en op bepaalde tijdstippen in het jaar.

Aanpak

Hoofddoel is het bewust maken van de belanghebbenden in de sector van de toegevoegde waarde van het gebruik van satellietnavigatie. Er is een Europees stakeholderplatform opgericht, waarin belanghebbenden uit de agrosector zijn vertegenwoordigd. Onder andere vanuit dit platform worden behoeften en eisen geformuleerd die weer worden vertaald naar voorlichting, training en demonstraties. Het project wordt afgesloten met een evaluatiefase, waarin men verzamelde kennis vastlegt en middellange en lange termijn doelstellingen formuleert voor verdere inbedding van GNSS en Galileo in de agrarische sector.

Blik op de toekomst

- De vooruitgang in satellietnavigatietechnologie en met name de nieuwe mogelijkheden van het Galileo-systeem bieden waardevolle aanknopingspunten voor toepassing in de uitvoering van en controle op regelgeving, bijvoorbeeld in het kader van CAP-regelgeving.

- Voor efficiënte ondersteuning van de complete managementcyclus op het agrarisch bedrijf is met name verdere ontwikkeling van agronomische modellen en kennisregels, een betere integratie van ruimtelijke modellen en GIS in het bedrijfsproces en gestandaardiseerde uitwisseling van ruimtelijke data noodzakelijk. Dit kan helpen bij het vertalen van de beschikbare ruimtelijke informatie naar effectieve managementinformatie en advies, wat weer is in te zetten in operationele bedrijfsactiviteiten.

Producten

Critical Analysis Report: Pavel Trojáček, Tomáš Turecki and Pavla Sokolovská; The state and future of GNSS in Agriculture Europe 2007, version 1.0, May 2007. Reference FIELDFACT-WP2-EKO-DEL-2.1
Conceptual Modeling Report: R.M. Lokers; Basis for Application Development, version 1.1, July 2007. Reference FIELDFACT-WP3-ALT-DEL-3.2.

Doorwerking

Promotie, communicatie en training zijn hoofddoelen van FieldFact. Het project heeft een prominente plaats op veel agrarische evenementen in binnen- en buitenland. Een goed voorbeeld is het mede vanuit FieldFact in juli 2007 in Lelystad georganiseerde evenement Precies2007. Momenteel zijn enkele tientallen presentaties gehouden op beurzen, agrarische evenementen, toegepaste en wetenschappelijke symposia. FieldFact ondersteunt de Europese workshop voor GPS-gebruik in On-The-Spot-Controls, die jaarlijks in samenwerking met het JRC wordt georganiseerd en waar men de mogelijkheden van satellietnavigatie direct met de controleurs bespreekt

Projectleider
Ir. Rob Lokers, Alterra
rob.lokers@wur.nl

Simlandscape-ontwerptafel

Opdrachtgever: Ir. Joost van Uum, DLG-Utrecht

Kennisvraag

LNV heeft bij het ontwikkelen van ruimtelijk beleid, het maken van ruimtelijke plannen en het bestrijden van optredende dierziekten in toenemende mate te maken met burgers en andere experts die actief betrokken (wensen te) worden in het proces. Dit vereist communicatie en interactie op een wijze die leken begrijpen en die een adequate participatie mogelijk maakt, rekeninghoudend met de vaardigheden en expertise van betrokkenen. Het gebruik van innovatieve interfaces in combinatie met uitgekende software is een belangrijke factor die de toegankelijkheid tot en betrokkenheid bij ruimtelijke plannings-/calamiteitenprocessen kan verbeteren. Het helpt om interactief werken efficiënter (meer doen in minder tijd) en effectiever (beter onderbouwde en ondersteunde plannen) te maken. Interactieve tools zoals de MapTable zijn belangrijke componenten voor de opzet van een e-governance-infrastructuur ter ondersteuning van bottom-up ruimtelijke planning en ontwikkeling. Op basis van de resultaten van voorgaande projecten met LNV streeft dit project naar een verdere ontwikkeling en professionalisering met de inzet van onder andere het 'interactive spacerooms'-concept van DLG, ontwerpateliers en specifieke participatieve ontwerpmethodieken als 'de Schetsschuit'. Het idee is om de ontwerptafel inclusief het spelconcept van Simlandscape toe te voegen aan de 'interactive spaceroom' van DLG Zuid.

Doelstelling

Het doel van dit project is het in samenwerking met LNV/DLG ontwikkelen en toepassen van de ontwerptafel als onderdeel van het 'serious game' Simlandscape. De aandacht richt zich met name op:

- het verbeteren van de sketchfuncties en het integreren hiervan met GIS-functionaliteit voor het doorrekenen van scenario's
- het onderzoeken van mogelijkheden voor multi-actor-functionaliteit op de tafel.

Resultaat

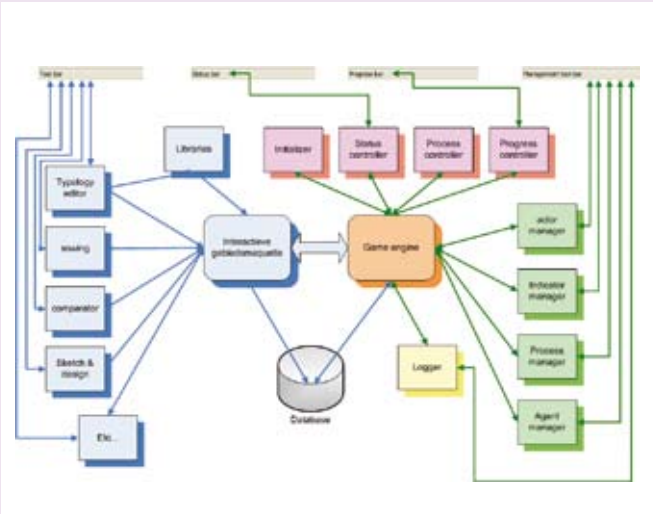
Casestudie voor LNV. Een implementatie van een op Simlandscape gebaseerde ontwerptafel wordt toegepast in de 'interactive work space' bij DLG Zuid.

Aanpak

Het project loopt in 2007 en 2008 en haakt aan bij het project SimLandScape zoals men dit in breder verband uitvoert. In 2008 werkt men verder aan de case. DLG Zuid is bezig een 'interactive workspace' in te richten, een inspirerende ruimte met nieuwe multimedia technieken om interactieve sessies in ruimtelijke planvorming te organiseren. Zo'n inspirerende ruimte moet andere (overheids)partijen prikkelen langs te komen en gezamenlijk oplossingen te zoeken voor ruimtelijke problemen. Simlandscape en de MapTable zouden goed passen in deze nieuwe ruimte.

Blik op de toekomst

Omdat de mogelijkheden en toepasbaarheid van de MapTable tot op heden nog niet zijn uitgekristalliseerd, kan men moeilijk aangeven wat de functionele wensen zijn en waar de ontwikkeling zich op moet richten. DLG Zuid gaat daarom experimenteren met de tafel om de toepasbaarheid nader te onderzoeken. Voor wat betreft de Sketch- en Matchtool richt het werk voor 2008 zich op de verdere ontwikkeling tot een goed inzetbaar

product. Dit betekent dat men met name aandacht besteedt aan de functionaliteit die nodig is voor inzicht in schetschuit(achtige) sessies, gericht op de werkwijze van ruimtelijk ontwerpers. Meer specifiek is aandacht nodig voor:

- verkenning: door het eenvoudig wisselen en combineren van diverse kaartlagen en luchtfoto's mensen inzicht geven in een gebied;
- ontwerpen: op een eenvoudige, intuïtieve wijze schetsen en de verschillende schetsen (gegeorefereerd) opslaan;
- rekenen: de gegevens van de schetsen eenvoudig invoeren in modellen die snel inzicht geven in de consequenties van wat is geschetst.

Producten

Het prototype van de Sketch- en Matchtool is opgeleverd en gedemonstreerd met als belangrijk doel terugkoppeling te krijgen over de functionaliteit, het gebruik en de verdere ontwikkeling.

Doorwerking

In een gezamenlijke aanpak met de opdrachtgevers van de case-studies wordt de MapTable benut en getest. De resultaten hiervan vormen de input voor verdere ontwikkeling. Daarnaast zijn er in 2008 enkele bijeenkomsten, onder andere in de 'de interactive workspace'. Deze zijn gericht op het overdragen van specifieke kennis over het gebruik van de MapTable en de Simlandscape-software.

Projectleider
Dr. ir. Arend Ligtenberg, Alterra
arend.ligtenberg@wur.nl

Cluster
Vitaal Landelijk Gebied
2008

Samenstelling Cluster Vitaal Landelijk Gebied 2008

Clusterbestuur	Barto Piersma (voorzitter) Ella de Hullu (secretaris) Noor Dessing (uitvoerend secretaris) Gerard Keurentjes Vacant Henk Massink Lucie Wassink Jacintha Santen Marianne Langeslag-Linssen	LNv Directie Platteland LNv Directie Kennis LNv Directie Kennis LNv Directie Regionale Zaken (Zuid) LNv Directie Natuur LNv Internationale Zaken LNv Industrie & Handel LNv Directie Landbouw Dienst Landelijk Gebied
Clusterteam		
Algemeen	Tia Hermans Jolanda Dirksen Linda van Mosel Liesbeth van Dijk	Clusterleider Wageningen UR Clusterassistent Financiën en administratie Clusterassistent Financiën en administratie Clusterassistent Communicatie
Robuuste ruimte		
Bodem	Joop Okx Marian Hopman Jan Huinink	Themacoördinator Alterra Thematrekker LNv Directie Platteland Thematrekker LNv Directie Kennis
Water	Cees Kwakernaak Elze Hemke Jan Huinink Jeanine Elbersen Arja Span	Themacoördinator Alterra Thematrekker LNv Directie Platteland Thematrekker LNv Directie Kennis Contactpersoon LNv Directie Kennis Contactpersoon LNv Directie Kennis
Klimaat - mitigatie - adaptatie	Ronald Hutjes Bas Clabbers Annegien Helmens Jos Boomaerts Sjaak Mesu	Themacoördinator Alterra Thematrekker LNv Directie Platteland Thematrekker LNv Directie Platteland Thematrekker LNv Directie Kennis Contactpersoon LNv Directie Kennis
Ruimtegebruik		
Stad-land & recreatie (voorheen Stad & Platteland)	Marien Borgstein Peter Visschedijk Els de Vries Roelof Hupkes Jeroen Vis	Themacoördinator LEI Themacoördinator Alterra Thematrekker LNv Directie Kennis Thematrekker LNv DRZ Thematrekker LNv Directie Platteland
Ruimtelijke transities (nieuw thema)	Edo Gies Vacant Els de Vries	Themacoördinator Alterra Thematrekker LNv Directie Platteland Thematrekker LNv Directie Kennis
Landschap	Joke Luttik Greet Overbeek Arjan Koomen Kees Verbogt Jos Wigger Louis Fliervoet Peter Hilgen	Themacoördinator Alterra Themacoördinator LEI Contactpersoon Alterra Thematrekker LNv Directie Natuur Thematrekker LNv DRZ Thematrekker LNv Directie Kennis Contactpersoon LNv Directie Kennis
Gebiedsontwikkeling		
Gebiedsprocessen (voorheen ILG/Reconstructie)	Froukje Boonstra Aalke Drijfholt Jeroen Vis Arja Span	Themacoördinator Alterra Thematrekker LNv DRZ Thematrekker LNv Directie Platteland Thematrekker LNv Directie Kennis
Plattelandsontwikkeling (voorheen Europees Plattelandsbeleid)	Petra Berkhout Monique Remmers Henk Massink Vacant Hayo Haanstra Vacant Theo Janssen	Themacoördinator LEI Thematrekker LNv Directie Platteland Thematrekker LNv Directie IZ Thematrekker LNv Directie Landbouw Thematrekker LNv Directie Platteland Thematrekker LNv Directie Natuur Thematrekker LNv Directie Kennis

Bronvermelding van foto's

Ketenversterking verbrede landbouw
Kennis delen en sociaal leren
Boeren voor Natuur in de polder van Biesland in bedrijf

www.streeksmaakverbond.nl
Barend Meerkerk
Fabrice Ottburg

Colofon

In opdracht van het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV), voert Wageningen Universiteit & Researchcentrum onderzoek uit voor beleidsondersteuning van het ministerie van LNV. Het beleidsondersteunend onderzoek is samengebracht in negen clusters, waaronder het cluster Vitaal Landelijk Gebied (VLG). Het cluster VLG is verantwoordelijk voor onderzoek naar de ontwikkeling en inrichting van een vitaal landelijk gebied, afhankelijk van relevante beleidsvragen. Te denken valt aan: Sociaal-economische ontwikkeling platteland en randstedelijk gebied, recreatie en recreatief medegebruik, beheer en kwaliteit van bodem en water, gevolgen van klimaatverandering, landschapsontwikkeling, -beleving en -waardering, medeverantwoordelijkheid en medegebruik bij landschaps-ontwikkeling. Samen met de diverse betrokken (beleids)directies van LNV maakt het clusterbestuur, die verantwoordelijk is voor de aansturing van het cluster, keuzes waar onderzoek aan wordt gedaan en in welke omvang.

Samenstelling en coördinatie

Auke de Bruin (Alterra), Joop Okx (Alterra), Cees Kwakernaak (Alterra),
Ronald Hutjes (Alterra), Peter Visschedijk (Alterra), Marien Borgstein (LEI),
Petra Berkhout (LEI), Joke Luttik (Alterra), Greet Overbeek (LEI),
Froukje Boonstra (Alterra) en Liesbeth van Dijk (LEI)

Eindredactie

Liesbeth van Dijk (LEI)

Redactie en vormgeving

Wageningen UR Communication Services

Pictogrammen

www.vulkers.com

Druk

DeltaHage BV, Den Haag

Contactgegevens

BO Cluster Vitaal Landelijk Gebied
LEI
Burgemeester Patijnlaan 19
Postbus 29703
2502 LS Den Haag
clustervlg@wur.nl
www.kennisonline.wur.nl

Het jaarboek kunt u downloaden via de site www.kennisonline.wur.nl onder cluster Vitaal Landelijk Gebied. Wilt u liever een gedrukt exemplaar ontvangen, dan kunt u deze opvragen bij bovengenoemd emailadres (zolang de voorraad strekt).

Voor een snelle behandeling van al uw kennisvragen door deskundigen van Wageningen UR: Surf naar 'LNV-Helpdesk' op www.kennisonline.wur.nl.

